

О.І. ЖУРБА

КИЇВСЬКА
археографічна
КОМІСІЯ
1843-1921

**ПРОБЛЕМИ ЕДИЦІЙНОЇ
І КАМЕРАЛЬНОЇ АРХЕОГРАФІЇ:
ІСТОРІЯ, ТЕОРІЯ,
МЕТОДИКА**

Серію засновано 1990 р.

АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
АРХЕОГРАФІЧНА КОМІСІЯ
ІНСТИТУТ УКРАЇНСЬКОЇ АРХЕОГРАФІЇ

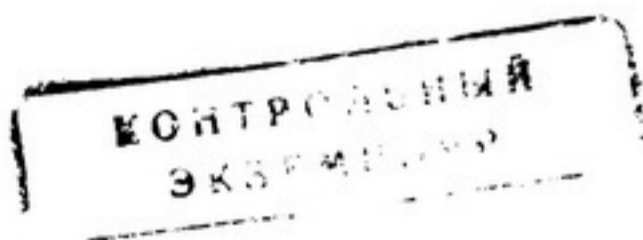

КИЇВ

О. І. ЖУРБА

КИЇВСЬКА
археографічна
КОМІСІЯ
1843-1921

Нарис історії і діяльності

НАУКОВА ДУМКА 1993

Праця присвячена історії розвитку археографічної справи на Україні, чільний внесок у яку зробила Київська археографічна комісія (150-річчя заснування її відзначатиметься 1993 р.).

Для науковців і працівників вищої школи, студентів, усіх, хто цікавиться минулим України.

Відповідальний редактор
П. С. СОХАНЬ

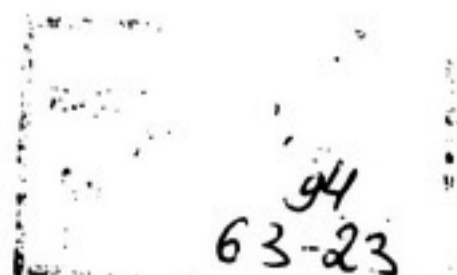
Затверджено до друку вченою радою
Інституту української археографії
Академії наук України

Редакція видань
історично-культурної спадщини
України

Редактор *Н. О. Черкаська*

Ж $\frac{0503020200-204}{221-93}$ 40-93

ISBN 5-12-003868-9

© О. І. Журба, 1993

*Моїм дорогим батькам
Івану Івановичу
та Олександрі Кузьмівні присвячую.*

Автор

ПЕРЕДМОВА

Засвоєння спадщини минувшини, її критичне використання в однію з важливих умов поступу як сучасної науки, так і суспільства в цілому. Тому історична наука не може розвиватися без урахування і переосмислення вже зробленого.

Однію з складових частин історії історичної науки є історія вітчизняних історичних установ і товариств. Важливе місце серед таких закладів посідають археографічні комісії, що займалися пошуком, збиранням, збереженням та виданням історичних джерел. Протягом ХІХ ст., крім Київської, в Російській державі діяли ще три відповідні комісії — Петербурзька, Віленська і Кавказька. Їх діяльність останнім часом привернула увагу фахівців: адже археографічні комісії запровадили до наукового вжитку величезні комплекси джерел з минувшини українського, російського, литовського, білоруського народів, а також народів Кавказу, об'єктивно сприяли розгортанню процесів формування національної самосвідомості, правдивої історичної освіти населення всупереч офіційним історіографічним канонам¹.

Найбільшим і найавторитетнішим центром виявлення, вивчення та публікації джерел з історії України ХІV—ХVІІІ ст. на Наддніпрянщині, консолідації українських істориків і археографів стала Тимчасова комісія для розгляду давніх актів (Временная комиссия для разбора древних актов) при Київському, Волинському і Подільському генерал-губернаторові, що в літературі, за традицією, іменується Київською археографічною комісією. 19 листопада 1993 р. виповнюється 150 років з дня її заснування. Певною мірою ювілейна дата стала поштовком до написання цієї книги, але визначальним фактором дослідження історії діяльності згаданої установи є, безумовно, її великий і ще відповідно не оцінений внесок у розвиток української історичної науки, становлення її допоміжних, або спеціальних дисциплін.

Виникнення Київської археографічної комісії було глибоко обумовленим процесом, пов'язаним із значними соціально-економічними змінами в житті України першої половини ХІХ ст., політичними та культурними процесами, якісними змінами, що відбувалися в історичній науці.

З другої чверті ХІХ ст. формуються нові, прогресивні наукові підходи, які в українській історіографії прийшли на зміну дворянським концепціям, що були узагальнені в таких працях, як «Історія Русів» та «Історія Малої Росії» Д. М. Вантиш-Каменського.

¹ У подальшому назва *Україна* в тексті вживається для позначення українських земель у складі Російської імперії.

Однією з важливих особливостей нової хвилі української історіографії, що почала формуватися в 40-х роках ХІХ ст., є усвідомлення необхідності застосування у науці нових підходів, розширення проблематики і хронологічних рамок досліджень з історії України на підставі залучення ширшого кола джерел, насамперед документальних. Уявлення про документальні джерела, як об'єктивні та вірогідні порівняно з наративними, істотно вирізняли джерелознавчі підходи нових поколінь дослідників від їх попередників, що яскраво проявилось у виданнях Київської археографічної комісії.

Створення Комісії відбувалося за умов розвитку національно-визвольного руху. Вона стала невід'ємною складовою частиною українського національного відродження, через свої публікації несла у суспільство правдиву інформацію про славу, багатотікову, самобутню історію України, яку офіційна ідеологія намагалася представити історією російської провінції.

Водночас діячі Комісії, як офіційної установи при місцевій царській адміністрації, працювали під пильним наглядом влади, йшли з нею на певні компроміси, зважаючи на складні соціальні та національні відносини, що склалися на Україні.

Діяльність Київської комісії відзначалася багатогранністю і не обмежувалась виданням писемних історичних джерел. Протягом десятиріч Комісія провадила археологічні дослідження і 1846 р. видала першу українську археологічну працю — альбом «Древности». Наукові дослідження Комісії сприяли формуванню в українській історичній науці допоміжних дисциплін (палеографії, картографії, топоніміки, генеалогії і, зрештою, археографії). Принципи, прийоми видання та вивчення документальних і наративних джерел, вироблені у публікаціях київських археографів, мали значний вплив на подальший розвиток української археографії та джерелознавства. На основі колекції історичних документів, що була зібрана Комісією, засновано перший на Україні державний історичний архів — Київський центральний архів давніх актів, який в подальшому став основою формування відділу давніх актів Центрального державного історичного архіву України.

Об'єднуючи у своїх лавах як вчених-фахівців, так і аматорів, Київська археографічна комісія сприяла вихованню на Україні кадрів кваліфікованих істориків, археографів, архівістів. Членами її були діячі різного соціального стану і політичних поглядів, що, безперечно, позначалось на діяльності установи. Тут з грудня 1845 до березня 1847 р. працював Т. Г. Шевченко, археографічні експедиції здійснював П. О. Куліш, працював над козацькими літописами М. І. Костомаров, переписував історичні документи М. І. Гулак. Наукові заняття в Комісії вплинули на творчість і життя як кожного з них, так і в цілому на діяльність Кирило-Мефодіївського товариства, відбилися у формі й змісті його програмних документів. Біля джерел Київської археографічної комісії стояв видатний вчений-енциклопедист, прогресивний історик, перший ректор Київського університету М. О. Максимович. Його членом був відомий суспільний діяч, засновник недільних шкіл у Києві професор університету П. В. Павлов. У Комісії працювали провідні члени товариства «Громада», історик України В. Б. Антонович, О. І. Левицький, М. С. Грушевський, І. М. Камилів. Діяльність Комісії не можна уявити без професорів М. Д. Іванишева, В. Ф. Домбровського, В. С. Іконникова, М. Ф. Владимирського-Буданова, М. В. Довнар-Запольсь-

кого, С. Т. Голубева та інших^{*}. Кожен з них — невід'ємна частка української історіографії, культури в цілому, їх творчість — неоціненна спадщина, що дісталася сучасним поколінням і потребує глибокого, вдумливого дослідження.

Видання Комісії істотно відрізнялися від видань аналогічних установ, виходили далеко за рамки суто археографічних праць. Публікації писемних історичних джерел супроводжувались, як правило, великими монографічними дослідженнями з різних питань історії України, в яких протягом десятиріч відбивалися закономірності й особливості розвитку української історичної науки. Саме серед видань Комісії з'явилися відомі твори В. Б. Антоновича, О. І. Левицького, І. М. Каманіна, М. Д. Іванишева, М. С. Грушевського, багатьох інших вчених, які зробили вагомий внесок у розв'язання багатьох конкретно-історичних дискусійних проблем.

Київська археографічна комісія існувала до 1921 р. і залишила по собі величезну наукову спадщину: десятки томів надрукованих архівних джерел і монографій з великого кола питань історії України; видання козацьких літописів, збірники наукових статей, публікації з проблем допоміжних історичних дисциплін, археологічні дослідження. Але творчий доробок Комісії цим не вичерпується. Розроблені нею організаційні структури, принципи публікацій джерел, напрями і форми археографічних видань покладено в основу діяльності створеної 1921 р. Археографічної комісії ВУАН, яка, в свою чергу, в попередницю нещодавно відродженої Археографічної комісії АН України.

Археографічні публікації Київської комісії зберігають актуальність і наукову цінність до нашого часу. Важко, навіть неможливо, уявити сьогодні наукове дослідження з історії українського козацтва, селянства, міщанства, шляхти, Визвольної війни під проводом Б. Хмельницького, Гайдамаччини, з питань розвитку феодальних відносин, української культури і церкви тощо без використання видань Київської археографічної комісії. До них звертаються не тільки історики, а й дослідники українського права, етнографи, філологи. Ці видання містять джерела з минулого інших народів (росіян, поляків, білорусів, кримських татар). Їх глибоке вивчення, використання, перевидання — на порядку денному.

Без вивчення діяльності в Комісії видатних представників української науки і культури, провідних діячів суспільно-політичного руху, не матимемо уявлення про їх вплив на розвиток українського національного відродження.

Безумовно, актуальним залишається завдання, сформульоване ще 1968 р. на Третій республіканській науковій конференції з архівознавства та інших спеціальних історичних дисциплін: продовжувати поглиблене дослідження початкового етапу української археографії, а також історії заснування та діяльності установ, організацій і товариств, що займалися публікацією документів з історії українського народу². Так само ставилося питання республіканською археографічною нарадою 1988 р.³

Дослідження історії Київської археографічної комісії, явища неординарного не тільки в українській археографії, а й в культурній спадщині нашого народу, і є завданням книги.

^{*} Докладніше про персональний склад Київської археографічної комісії див. у Додатках (с. 173—178).

Розділ 1

ОГЛЯД ДЖЕРЕЛ ТА ІСТОРИОГРАФІЇ ДІЯЛЬНОСТІ КИЇВСЬКОЇ АРХЕОГРАФІЧНОЇ КОМІСІЇ

Специфіка джерельної бази вивчення діяльності Київської комісії полягає в тому, що архів установи не дійшов до нашого часу в первісному вигляді. Він представлений фрагментами, які більш-менш збереглися у фондах Центрального державного історичного архіву України у Києві (ЦДАІА) та Відділу рукописів Центральної наукової бібліотеки ім. В. І. Вернадського (ВР ІЦНБ) АН України. Але до другої світової війни архів Комісії існував, про що свідчать публікації українських істориків і археографів 1920-х років, які користувалися його матеріалами.

За видовими ознаками, джерела з історії цієї археографічної установи охоплюють: звіти про діяльність Комісії за певний період, журинали і протоколи засідань, листування офіційного і неофіційного характеру, друковану продукцію самої Комісії та рецензії на неї, комплекс діловодської документації.

Серед друкованих джерел за повнотою відображення різних аспектів діяльності Київської археографічної комісії доцільно виділити такі основні групи.

1. Насамперед, три *звіти про наукову працю Комісії за 1843—1914 рр.*, що видав її науковий секретар О. І. Левицький, який займав цю посаду майже півстоліття¹. Саме він вів всю документацію, листування, фінансові справи, формував і тому чудово знав архів установи. Спираючись на свій багаторічний досвід, Орест Іванович Левицький став справжнім літописцем Комісії. Використовуючи комплекс документів, що були у його розпорядженні, він зміг досить повно висвітлити різноманітну діяльність установи. Причому, він не тільки переказував чи інтерпретував архівні матеріали на власний розсуд, а часто цитував досить значні уривки, що за умов втрати повного архівного комплексу установи робить праці вченого вагомим джерелом з історії Комісії.

Звіти О. І. Левицького, одного з найактивніших і компетентних членів Археографічної комісії, до якого збігалася вся інформація про її діяльність, певною мірою можна розглядати і

як мемуарне джерело, де ми знаходимо особисті оцінки, спостереження безпосереднього учасника подій.

2. Окрему групу джерел становлять *дослідження, присвячені діяльності окремих вчених*, які тією чи іншою мірою брали участь у роботі Комісії. Відомий юрист, професор О. В. Романович-Славатинський, готуючи працю про М. Д. Іванишева, розбирав і вивчав особистий архів вченого, що не зберігся до наших днів, і широко використав його документи в своїй книзі². Ця наукова монографія — спогади автора про свого вчителя, його наполегливу діяльність у Київській археографічній комісії.

У статті М. П. Василенка, що вийшла на початку 1920-х років і присвячена життю і творчості О. І. Левицького, також висвітлюються деякі аспекти участі цього відомого вченого в роботі Комісії³. Точно за документами архіву Комісії, багато з яких нині втрачено, провадили свої дослідження відомі українські вчені 1920—1930-х років М. М. Ткаченко і В. В. Міяковський⁴.

3. До надрукованих джерел можна віднести й *окремі праці*, де їх автори, здебільшого опосередковано, розглядають вузьке коло питань діяльності археографічної установи, наводять відповідні спогади, документальні джерела.

У книзі одного із засновників Комісії М. О. Максимовича «Письма о Кисеве и воспоминание о Тавриде» автор писав про передумови створення Київської археографічної комісії⁵. До цієї групи джерел належить також брошура О. І. Левицького з нагоди 50-річного ювілею Комісії. Крім стислого опису урочистих зборів, вона містить перелік численних вітань від багатьох наукових і навчальних закладів і вчених⁶. Це видання, певною мірою, засвідчувало науков' зв'язки та високий авторитет Київської археографічної комісії.

У капітальному дослідженні голови Комісії В. С. Іконникова є стислий опис колекції історичних документів установи, що уклав, на прохання автора, її науковий секретар О. І. Левицький⁷.

Член археографічної комісії В. О. Кордт розповів про долю копій історичних документів Державного архіву у Стокгольмі, що їх зняв Н. В. Молчановський для видань Комісії під час відрядження до Швеції⁸.

4. Своєрідним джерелом є *публікації листів і спогадів*, в яких відбито деякі аспекти діяльності Комісії, пов'язані, насамперед, з виданням джерел про окремі історичні постаті, що брали участь у роботі Комісії. Так, на сторінках «Киевской старины» друкувалися спогади про М. Д. Іванишева⁹, матеріали про працю Т. Г. Шевченка в цій установі та його стосунки з іншими її членами (листи, виписки з протоколів засідань)¹⁰. У «Записках ОИДР» вміщено листи М. О. Максимовича, в яких він висловлює своє ставлення до

Київської археографічної комісії¹¹. Журнал «Архіви України» надрукував листа О. І. Левицького до Наукового товариства ім. Т. Г. Шевченка у Львові, яке свідчить про визнання заслуг провідного діяча Комісії найавторитетнішою науковою інституцією України¹². В цілому кількість таких публікацій незначна.

5. Найважливішим комплексом джерел, що дозволяє всебічно дослідити діяльність Київської археографічної комісії, є її *власні публікації з 1845 по 1916 р.* У них відбилися зміни у проблематиці і хронології видань, методиці евристичної (пошукової) й едиційної (публікаторської) роботи, поступовий розвиток української історичної думки. Слід зазначити, що в передмовах до видань часто містилась інформація про особливості їх підготовки до друку.

Класифікація публікацій історичних джерел дозволяє визначити основні напрями археографічної діяльності Комісії. Публікації, в основному документальних матеріалів, представлені багатотомними серійними виданнями: «Памятники, изданные Временной комиссией для разбора древних актов» (перше видання — в 4-х томах, 1845—1859 рр.; перший том перевидано 1848 р.; друге видання — в 3-х томах, 1898 р.), «Архив Юго-Западной России» (8 частин в 35 томах, 1859—1914 рр.). До них, за своїм складом, наближається тематична публікація під назвою «Жизнь князя Андрея Михайловича Курбского в Литве и на Волыни» (1849 р., в 2-х томах).

Важливе місце серед наукового доробку Комісії посідають видання наративних, насамперед літописних, джерел. До них належать найвизначніші козацькі літописи: «Летопись С. Величко» (в 4-х томах, 1848—1864 рр.), «Летопись Г. Грабянки» (1853 р.), «Летопись Самовидца» (1878 р.), «Сборник летописей, относящихся к истории Южной и Западной Руси» (1888 р.).

Значний внесок Комісії у справі публікації досліджень з допоміжних історичних дисциплін: «Палеографический сборник» (1899 р.), «Сборник материалов по истории топографии Киева и его окрестностей» (1874 р.), «Материалы по истории русской картографии» (2 випуски; 1899, 1910 рр.), «План г. Киева 1695 г.» (1893 р.), археологічний альбом «Древности».

Конкретно-історичні дослідження, що передували археографічним публікаціям, виходили потім окремими брошурами (Иванишев Н. Д. «О древних сельских общинах в Юго-Западной России», 1863 р.; Борисов И. «О начале христианства в

¹¹ Див. докладніше: Додатки (с. 179—183).

Польше»; *Левицкий О. И.* «Пятидесятилетие Киевской комиссии для разбора древних актов», 1893 р.). Змішаним виданням, де публікувалися невеличкі історичні розвідки, джерела, інформація про поточну діяльність установи, був «Сборник статей и материалов по истории Юго-Западной России» (2 випуски; 1911, 1916 рр.).

Найважливішим компонентом джерельної бази дослідження історії Київської археографічної комісії є неопубліковані (архівні) джерела, багато з яких досі не запроваджено до наукового вжитку. Вони здебільшого зосереджені у Центральному державному історичному архіві України у Києві та Відділі рукописів Центральної наукової бібліотеки ім. В. І. Вернадського АН України. Крім цих сховищ, окремі матеріали, що характеризують переважно наукові контакти київських археографів, містяться у Львові (ЦДІА України у Львові, ВР Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника), Москві (ВР Російської державної бібліотеки, Російський державний архів давніх актів), Санкт-Петербурзі (Архів РАН, Петербурзьке відділення).

За походженням, архівні джерела поділяються так:

І. Найважливішим і водночас недостатньо вивченим комплексом джерел з історії діяльності Комісії є її *архів*, про який тепер можна скласти уявлення лише на основі аналізу матеріалів київських сховищ. Існування власного архіву установи підтверджують облікові книги її справ. 1921 р. він увійшов до складу архіву Археографічної комісії ВУАН після об'єднання двох споріднених закладів. Фрагменти матеріалів цього зібрання, іноді досить значні, зберігаються у ВР ЦНБ АН України (ф. X), але вони не локалізовані у межах цього фонду, не становлять у ньому чітко окреслену структурну одиницю.

У фонді канцелярії Київського, Подільського і Волинського генерал-губернатора (ЦДІА України, ф. 442), насамперед в «Деле об учреждении в Киеве Временной комиссии для разбора древних актов», також зберігаються деякі матеріали архіву Комісії. Вони трапляються також у особистих фондах її діячів, що містяться в обох київських сховищах.

У складі архіву Комісії можна виділити такі види джерел:

а) *протоколи і журнали засідань Комісії*. Найповніше вони представлені за 1843—1844 (ЦДІА України), 1910—1911, 1914—1918 рр. (ВР ЦНБ АН України). За своєю інформативністю, вони мають універсальний характер, свідчать про пошукову діяльність установи, підготовку видань до публікації, опрацювання методики та етапи видання історичних джерел, розкривають особистий внесок окремих вчених у діяльність Комісії, її наукові зв'язки, фінансові та господарські справи.

Журнали засідань і протоколи, що зберігаються у ВР ЦНБ АН України, — оригінали, а в ЦДІА України — копії.

Це пояснюється тим, що Комісія багато аспектів діяльності, особливо на початковому етапі, повинна була вирішувати з санкції генерал-губернатора, якому мала надсилати протоколи на затвердження. Таким чином, їхні копії та інші матеріали Комісії збереглися у фонді канцелярії Київського генерал-губернатора.

б) *«Положение о Киевской археографической комиссии»*, проект якого відноситься до 1917 р.¹³. Документ має принципове значення для розуміння основних напрямків діяльності Комісії, прав і обов'язків її членів, організаційної структури.

в) *офіційне листування установи*, що стосується насамперед розповсюдження видань, *«Книга для записи расхода и прихода изданий Киевской археографической комиссии с 1874 года...»*¹⁴. Комплекс джерел архіву Комісії висвітлює її контакти з , становами та істориками Російської імперії.

г) *три описи колекції історичних джерел*, що протягом десятиріч збирала Комісія. Два з них датуються кінцем ХІХ — початком ХХ ст., третій — 1927 р.¹⁵. На їх основі маємо можливість реконструювати склад колекції Київської археографічної комісії, значна частина якої загинула під час другої світової війни.

д) *каталог*¹⁶ *та алфавіт*¹⁷ *бібліотеки Комісії* (1885 р.), з яких дізнаємося про наукові інтереси і зв'язки археографів Києва.

е) *«Опись делам Киевской комиссии для разбора древних актов с 1843 года»*, а також *«Книга на записку выдаваемых из архива Комиссии для разбора древних актов разного рода рукописей и книг и других компонентов»*. На їх підставі можна здійснити аналіз складу і роботи архіву установи¹⁸.

є) *анонімний звіт про діяльність Комісії з 1843 по 1865 р.* (своєрідний нарис її історії)¹⁹. 1868 р. він готувався до видання як ювілейна публікація з нагоди 25-річчя заснування закладу, про що свідчать маргіналії на титульному аркуші рукопису. Але цей задум не було, з невідомих причин, реалізовано. Матеріали звіту широко використані в працях О. І. Левицького з історії Комісії. Він складений на основі різноманітних документів архіву установи людиною, яка дуже добре знала цей фонд. Тому найвірогіднішим автором звіту може вважатися діловод Комісії з 1860 по 1865 р. Ф. Г. Лебединцев: він вів документацію і відповідав за архів установи.

II. Важливим додатковим джерелом вивчення діяльності Комісії є *особисте листування її членів*. У деяких випадках, за відсутністю інших джерел інформації, роль приватного листування безперечно зростає, оскільки воно відбиває світогляд, особисті стосунки членів археографічної установи, ті аспекти

їхньої діяльності, висвітлення яких було б неможливе на підставі офіційних документів.

III. Інформація про евристичну діяльність Комісії та її наукові зв'язки міститься у *документах архівів різних товариств і установ*, з якими вона підтримувала контакти. Так, у РДАДА* у фондах канцелярії Московського Головного архіву Міністерства закордонних справ (ф. 180) і канцелярії Московського архіву Міністерства юстиції (ф. 337) є відомості про роботу київських археографів у названих сховищах, а також про відправлення до Комісії окремих документів і отримання з Києва її видань. Це, зокрема, матеріали справ: «Дело об обмене изданий архива на издания разных учреждений, обществ и лиц» (1886—1893 рр.), «Каталог книг, вступающих в библиотеку Московского архива Министерства юстиции» (1865—1887 рр.), «О доставлении некоторых документов во Временную комиссию для разбора древних актов...» (1851—1852 рр.); книги канцелярії: «Занимающиеся в архивских читальнях за 1892—1902», «Занимающиеся в архивских читальнях с 1902 года»²⁰.

«Книга дійсних членів Товариства ім. Т. Г. Шевченка» і «Журнал реєстрації вхідної кореспонденції» дозволяють виявити діячів Київської археографічної комісії, які водночас були членами Наукового товариства ім. Т. Г. Шевченка у Львові і підтримували з ним наукові контакти²¹.

У фонді Петербурзької археографічної комісії, що зберігається в Архіві РАН (Петербурзьке відділення), є записка голови Київської археографічної комісії М. В. Юзефовича щодо об'єднання діяльності всіх археографічних комісій та відповідь на неї. Ці матеріали є важливим свідомством прагнення керівництва Комісії до об'єднання та централізації зусиль археографічних установ імперії.

На підставі аналізу документів Археографічної комісії ВУАН (ВР ЦНБ АН України, ф. X) стало можливим висвітлити процес інтеграції Київської археографічної комісії в нові організаційні структури науки у перші роки Радянської влади на Україні.

IV. Місце Комісії в системі адміністративного апарату Київського, Подільського і Волинського генерал-губернатора, її зв'язки з державними установами з питань різних аспектів діяльності відбилися у документах фондів цих установ у ЦДІА України: Київський учбовий округ (ф. 707), Київський цензурний комітет (ф. 293), канцелярія генерал-губернатора (ф. 422). Серед них — листування міністра освіти, попечителя Київського учбового округу і київського генерал-губернатора про злиття Комісії з Київським Центральним архівом давніх

* Російський державний архів давніх актів.

актів (1900 р.), «Дело управления Киевского учебного округа о рассылке Киевской археографической комиссией своего издания «Архив Юго-Западной России» в гимназии, прогимназии и 2-классные городские училища» (1872 р.), «Дело цензурного комитета о третьей части рукописи летописи Самуила Величка, издаваемой Временной комиссией для разбора древних актов» (1851 р.), листування київського генерал-губернатора з міністром внутрішніх справ про відкриття Комісії (1843 р.) тощо^{22,3}

Активна видавнича діяльність київських археографів, які запровадили до вжитку величезні комплекси різноманітних джерел з вітчизняної історії, постійно привертала до себе увагу вчених.

Залежно від повноти відображення наукової діяльності Київської археографічної комісії, література з історії установи поділяється на такі групи: 1) огляди діяльності Комісії в цілому; 2) персонологічні праці; 3) аналіз публікацій Комісії; 4) рецензії на її видання; 5) інша література, де відомості з теми дослідження трапляються епізодично.

Першою великою працею з історії Комісії стала книга професора Київського університету, юриста О. В. Романовича-Славатинського про життя і діяльність свого вчителя, професора того ж університету, одного із засновників і керівників Комісії в 1840—1860-х роках М. Д. Іванишева (1811—1874 рр.), який відіграв видатну роль у становленні української археографії. Книга була посмертним життєписом вченого й тому не позбавлена його певної ідеалізації як людини і вченого. Спираючись на доступні джерела, автор намагався об'єктивно оцінити наукову та адміністративну діяльність М. Д. Іванишева. Особливо нас цікавить VIII розділ книги, присвячений роботі вченого в Київській археографічній комісії²³. Це, по суті, перша спроба поставити низку важливих питань з історії однієї із значних історичних установ на Україні.

Автор досить глибоко дослідив передумови створення Київської археографічної комісії, намагався довести об'єктивність цього процесу. З кінця XVIII ст. у суспільній свідомості накопичується історична інформація, що позначилося на збільшенні випуску краєзнавчої літератури та спричинилося до виникнення перших історичних інституцій на Україні (Тимчасовий комітет для розшуку сторожитностей (1835 р.), Одеське товариство історії і старожитностей (1839 р.), музей старожитностей при Київському університеті). На цьому ґрунті, за спостереженнями О. В. Романовича-Славатинського, в оточенні професора М. О. Максимовича ще на початку 1840-х років виникла ініціатива організації в Києві спеціального історичного товариства, яка знайшла в цілому позитивний

відгук у місцевих властей, що намагалися пристосувати історичні дослідження до політичних потреб самодержавної влади.

О. В. Романович-Славатинський зводить причини виникнення Комісії до активної культурно-освітньої та наукової діяльності окремих вчених, обминаючи водночас об'єктивні фактори бурхливого, якісно нового етапу в розвитку української історичної науки.

У книзі проаналізовано основні функції Комісії і розкрито їх зміст: «А. Собрание, группировка и хранение письменных памятников. Б. Издание и научная разработка их. В. Добывание и издание памятников предметных»²⁴. Автор докладно розглянув кожну з наведених функцій, намагаючись не тільки описати, а й дослідити діяльність установи, окремі елементи її роботи, узагальнити накопичений на той час археографічний досвід. Інформація, що міститься у праці, висвітлює евристичну та едифікаційну діяльність Комісії, питання формування джерельної бази її видань, відбору відповідних джерел до публікації. Підкреслюється велике значення ініціативи М. Д. Іванишева і Комісії в цілому, з якою вони виступили 1843 р., про фундацію в Києві, Вільно та Вітебську Центральних архівів, що стали справжніми центрами зберігання та вивчення документів історії України, Білорусі, Литви.

О. В. Романович-Славатинський вперше у вітчизняній історіографії запропонував досить обґрунтовану періодизацію діяльності Київської археографічної комісії і дав характеристику етапам її розвитку, виходячи з характеру евристичної діяльності та плановості публікацій Комісії. Першому періоду (1843—1853 рр.), на думку автора, властива відсутність плану видавничої діяльності, що пояснювалося хаотичністю пошукової роботи. Другий період (з 1859 р.) дослідник справедливо пов'язував із виходом у світ перших томів АЮЗР, коли, спираючись на багатющі фонди Київського Центрального архіву давніх актів, можна було приступити до систематичного видання документів згідно з планом, що розробив М. Д. Іванишев.

О. В. Романович-Славатинський звернув увагу на еволюцію принципів видання джерел у перші десятиріччя існування Комісії. Він зазначив, що вже в «Памятниках», першому серійному виданні Київської комісії, накреслилися елементи системи у групуванні джерел, яка пізніше переросла у стрункий і певний план, прийнятий для серії АЮЗР²⁵. Важливо те, що О. В. Романович-Славатинський у невеликих вступних до останніх томів «Памятников» та у передмові до «Жизни князя А. М. Курбского в Литве и на Волыни» побачив прообраз майбутніх історичних праць, що обов'язково передували публікації документів, на основі яких вони були написані. Поставивши

питання про спадкоємність у діяльності Комісії протягом перших сорока років існування, автор виявив не тільки розбіжності та особливості різних етапів історії установи, а зумів усвідомити і відобразити її як єдиний, поступовий, хоча і суперечливий процес.

Дослідник позитивно оцінив прийоми видання джерел, хоча і відзначав певні недоліки. На його думку, друкування іншомовних текстів мало супроводжуватися перекладами на сучасну російську (чого не було в АЮЗР).

У цілому книга О. В. Романовича-Славатинського досі зберігає своє значення не тільки тому, що тут вперше вчений поставив і приступив до вирішення низки принципів питань. У праці використані важливі джерела, більшість яких до нас не дійшла: особистий архів М. Д. Іванишева, документи Комісії, рецензії на її видання, особисті спогади автора про свого вчителя та його час.

Найзначнішим дослідженням у дореволюційній вітчизняній історіографії діяльності Київської археографічної комісії стала праця одного з провідних її діячів О. І. Левицького (1848—1922 рр.) — «Пятидесятилетие Киевской комиссии для разбора древних актов»²⁶. Це єдина праця, спеціально присвячена нашій темі. Книга вийшла до 50-річчя Комісії. Не завжди критично оцінюючи діяльність установи, автор значно перебільшує і роль такого «ревнителя науки», як київський генерал-губернатор Д. Г. Бібіков. Водночас, спираючись на численні, доступні тільки йому, як діловоду Комісії, джерела, він розширив проблематику і поглибив дослідження деяких аспектів діяльності Комісії. Її виникнення на початку 1840-х років О. І. Левицький пояснював багатьма факторами. Він ґрунтовніше за свого попередника дослідив загальноросійську археографічну традицію, наслідком якої було створення нових історичних установ²⁷.

Висвітлюючи пошукову роботу Комісії, О. І. Левицький особливу увагу приділив вивченню її зв'язків з вітчизняними та іноземними архівами. Він встановив особливості евристичної діяльності Київської археографічної комісії на різних етапах, зазначив, що перші два роки пошуки історичних джерел провадилися в основному в київських архівах. Пізніше Комісія здебільшого займалася організацією археографічних експедицій до адміністративно-судових, церковних і приватних архівів України, встановленням контактів з іншими сховищами. Після створення Центрального архіву давніх актів у Києві центр по виявленню джерел для публікації перемістився до його фондів. Цінний фактичний матеріал про евристичну діяльність Комісії, зібраний О. І. Левицьким у книзі, допомагає дослідити питання про формування джерельної бази її видань, про наукові зв'язки українських археографів.

Питання про критерії відбору джерел до публікацій Комісії не стало предметом спеціального дослідження О. І. Левицького. Разом з тим, автор скомпонував за актуальністю проблеми історії України, що привертала найбільшу увагу діячів Комісії. На думку вченого, матеріали Київського Центрального архіву давніх актів «заключають неісчерпаемое богатство исторических данных для объяснения различных сторон прошлой жизни Юго-Западной Руси: политической, религиозной, юридической и многих других»²⁸.

У вивченні таких питань, як методика видань Комісії, періодизація її діяльності, принципи археографічного оформлення публікацій, праця О. І. Левицького не відзначалася новизною підходів і в цілому не поступалася книзі О. В. Романовича-Славатинського. Важливою є інформація О. І. Левицького про видання, що готувались, але так і не побачили світ, а також про факти неузгодженості у діяльності двох провідних археографічних установ (Петербурзької та Київської комісій) через відсутність координації дій.

Один з розділів автор присвятив питанням матеріального становища Комісії. Він простежив, як змінювалися протягом десятиріч фінансові можливості установи, але розглядав їх у відриві від суспільно-політичної ситуації на Україні і в імперії загалом.

Праця О. І. Левицького стала важливим кроком у дослідженні усього комплексу проблем діяльності Київської комісії у вітчизняній дореволюційній історіографії. Автор висвітлив роботу установи за історією, поставив нові важливі питання і поглибив вивчення тих, що були поставлені його попередником. Водночас поза увагою дослідника залишилася періодизація діяльності Комісії, методи її публікаторської роботи.

Продовженням казітальної наукової праці О. І. Левицького стали його статті в двох випусках «Сборника статей и материалов по истории Юго-Западной России», в основу яких покладено матеріали його книги²⁹. У них визначалися нові напрями та основні особливості діяльності Комісії наприкінці ХІХ — на початку ХХ ст. Вони містять списки надрукованих книг і праць, що планувалися; реєстр особового складу установи; дані про її матеріальне забезпечення. Наведений у дослідженнях О. І. Левицького фактичний матеріал зберігає значення дотепер.

Окремі аспекти діяльності Київської комісії стали предметом вивчення відомого історика В. С. Іконникова (1841—1923 рр.), який 1904—1921 рр. був її головою. У монументальній праці «Опыт русской историографии» він проаналізував склад колекції історичних документів, що належали власне Комісії, виділив найважливіші з них. Вчений високо оцінював активну

видавничу діяльність археографічних установ, у тому числі Київської комісії.

Узагальнюючий, стислий характер мала інформація про історію Комісії у різних енциклопедичних виданнях дожовтневої Росії³⁰. Географію її наукових зв'язків висвітлено у брошурі «Торжественное публичное собрание Киевской комиссии для разбора древних актов в день пятидесятилетнего ее юбилея»³¹.

Про значимість та авторитет Комісії свідчать численні анотації і рецензії на її видання у періодиці. Їх автори, незважаючи на різні ідейні незгоди, в цілому позитивно оцінювали як самі джерела, так і принципи їх публікації³².

Новий етап вивчення питань з історії Комісії розпочався за несприятливих умов революції та громадянської війни. 1921 р. на її основі сформувалася Археографічна комісія ВУАН, члени якої неодноразово зверталися до досвіду попередниці. Регулярно цією темою займався В. О. Романовський (1890—1971 рр.), спадкоємець І. М. Каманіна на посаді директора Центрального архіву давніх актів у Києві, член Археографічної комісії Академії наук, її керівник 1928—1934 рр.

У Харкові 1927 р. вийшла книга В. О. Романовського «Париси з історії архівознавства. Історія архівної справи на Україні та принципи порядкування в архівах». Це була перша в радянській історіографії спроба систематичного викладу історії архівної справи. Тривалий час вона служила підручником для молодих архівістів. У ній, даючи стисло характеристику виданням Київської археографічної комісії, вчений оцінив їх як «найкращі видання історичних джерел у провінції». Суттєвим недоліком едиційної діяльності Комісії автор вважав відсутність критичної оцінки джерел. Він писав: «Комісія брала матеріали з актових книг Київського Центрального архіву, але зовсім не давалося його загальної характеристики, його оцінки стосовно повноти... та історичної достовірності»³³. Такий висновок, на наш погляд, занадто категоричний. Справді, відсутність джерелознавчого археографічного аналізу властива багатьом публікаціям Комісії, де історичні джерела, що видавалися, «споживалися» без відповідного спеціального вивчення. Разом з тим у низці публікацій елементи джерелознавчого та археографічного досліджень присутні, а видання О. І. Левицьким літописа Самовидця з цього погляду визнано зразковим на той час і справило істотний вплив як на подальше вивчення цієї цінної пам'ятки, так і на розвиток українського літописознавства в цілому.

Привертає увагу спроба В. О. Романовського порівняти принципи видання джерел Київської та Петербурзької комісій. Однак він обмежився лише перерахуванням спільних недоліків, пов'язаних із відсутністю уваги до дослідження саме історичних

джерел. Виходячи з досвіду цих установ, автор сформулював основні принципи видання джерел.

1929 р. у Києві з'явився збірник статей під назвою «Центральний архів стародавніх актів у Києві», що містив огляди документальних зібрань цього архіву. Зокрема, стаття В. О. Романовського присвячена опису і аналізу колекції документів Київської археографічної комісії. Автор коротко простежив історію комплексу, який після об'єднання Київської комісії з Археографічною комісією ВУАН було передано 1923 р. до Київського Центрального архіву давніх актів. У статті зроблена спроба систематизувати джерела з колекції Комісії. Виділено такі групи джерел: 1) найдавніші акти; 2) документи верховної влади; 3) грамоти і привілеї містам, міщанам, цехам; 4) матеріали до історії Києва; 5) інвентарі, ревізії, люстрації, тарифи, тобто історично-статистичні джерела; 6) документи до історії монастирського землеволодіння³⁴. Певним недоліком праці є, на наш погляд, відсутність єдиного критерію систематизації історичних джерел.

Знавець та ентузіаст архівної справи, В. О. Романовський публікацією цього огляду намагався привернути увагу до складеного ним опису колекції і прискорити його видання, яке так і не було надруковано, що в подальшому значно ускладнило вивчення документів колекції Київської археографічної комісії, більшість з яких загинула під час другої світової війни.

Одним із розповсюджених прийомів вивчення діяльності будь-якої установи чи товариства є дослідження наукового внеску їхніх провідних діячів. 1923 р. вийшла велика праця М. П. Василенка «Академік Орест Іванович Левицький», присвячена відомому українському історикові і археографу³⁵. У цій праці, виконаній у жанрі наукової біографії, автор приділяє значну увагу діяльності вченого у Комісії, зокрема пошуковій та видавничій роботі. М. П. Василенко не ставив перед собою завдання проаналізувати видання, які редагував Орест Іванович, а обмежився загальною характеристикою. Він досить високо оцінив публікації Комісії, участь у них її наукового секретаря, видавничий досвід цієї поважної установи взагалі. Такий уважний, виважений підхід до оцінки і використання спадщини своїх попередників характерний для значної частини представників української історіографії 1920-х років.

До «Українського археографічного збірника» (т. 3, 1930 р.), що видавала академічна Археографічна комісія, увійшли три статті, які висвітлювали діяльність Київської археографічної комісії. Дослідження відомого українського історика М. М. Ткаченка присвячене аналізу археографічної спадщини В. Б. Антоновича, який був головним редактором Комісії (1863—1882 рр.).

М. М. Ткаченко пов'язує джерела української археографії з іменами Д. М. Бантиш-Каменського, М. А. Маркевича, а пізніше з Київською археографічною комісією. Автор розглядав становлення і розвиток української археографії не ізольовано, а у непідільному зв'язку з діяльністю аналогічних центрів у країні, виділяючи при цьому велику роль нашого земляка Й. М. Бодяньського (1808—1877 рр.), одного з керівників Товариства історії і старожитностей російських при Московському університеті, у справі видання джерел з історії України, популяризації українознавства у Росії.

М. М. Ткаченко широко використав документи архіву Комісії, зокрема журнали її засідань 1862—1882 рр., а також дав їм загальну характеристику. Беручи до уваги, що ці матеріали архіву установи не збереглися до нашого часу, наукова вартість дослідження значно зростає. На основі вивчення журналів засідань автору вдалося добути інформацію про особливості підготовки до видання окремих томів ІЮЗР, а також про публікації, що готувалися, але з різних причин не вийшли з друку.

Вчений докладно проаналізував видання, здійснені в Комісії В. Б. Антоновичем (1834—1908 рр.). Автор встановив кількість та видову приналежність надрукованих історичних джерел, значну увагу приділив пошуковій роботі вченого, підкреслив широку джерельну базу його публікацій.

М. М. Ткаченко вдумливо підійшов до вивчення археографічної спадщини одного з класиків української історіографії, помічаючи не тільки позитивні риси, а й певні недоліки, особливо в його джерелознавчих підходах. Він писав, що «... використовуючи такий різноманітний матеріал для своїх робіт, В. Б. Антонович зрідка намагається охарактеризувати його, критично поставитись до нього». Але і самому авторові притаманна, на нашу думку, певна непослідовність у підході до археографічної спадщини В. Б. Антоновича. Він пояснював, виправдовував поверховий підхід вченого до аналізу джерел властивим йому синтетичним методом: «В дослідженнях він був більше синтетик, ніж аналітик»³⁶.

У цілому стаття М. М. Ткаченко — цінна пам'ятка української історичної думки, перша в українській археографії спроба аналізу як великого комплексу публікацій Київської археографічної комісії, так і діяльності одного з провідних її членів.

Друга стаття в третьому томі «Українського археографічного збірника» належить перу відомого українського історика П. В. Клименка («Компути і ревізії XVIII ст.»); присвячена аналізу історично-статистичних джерел з історії України. Серед інших у ній розглядалися праці Київської археографічної

комісії. Автор зробив цікаві спостереження щодо ролі цього виду джерел у різні періоди діяльності Комісії. На його думку, спочатку київські археографи вивчали головним чином питання релігійного характеру, водночас соціально-економічна проблематика та джерела з історії народних рухів були представлені недостатньо. До опублікованих історично-статистичних джерел належали інвентарі шляхетських маєтків («Памятники», т. 3, відділ 2) та люстрації українських замків XVI ст. («Памятники», т. 4, відділ 2).

Важливою віхою в історії Комісії автор вважав 1863 р., коли головним редактором став В. Б. Антонович. Завдяки йому, а також наступному головному редакторові М. Ф. Владимирському-Буданову (1838—1916 рр.), на думку П. В. Клименка, істотно змінилася тематика публікацій, більше уваги тепер приділялося соціально-економічній проблематиці, а, отже, зросла кількість історично-статистичних джерел у виданнях Київської археографічної комісії.

Згадані зміни автор пов'язував головним чином з особистою ініціативою головних редакторів Комісії, обминаючи ті глобальні суспільні процеси, які відбувалися на межі 1850—1860-х років і справили значний вплив на вибір нових шляхів діяльності головної археографічної установи України.

П. В. Клименко зробив докладний аналіз історично-статистичних публікацій АЮЗР (ч. 4, т. 1; ч. 5, т. 2; ч. 6, т. 1, 2; ч. 7, т. 1, 2). Він закидав редакторам цих томів некритичне ставлення до джерел: вони не з'ясовували достовірність, автентичність, порівняність історично-статистичних джерел. У цілому, на думку автора, публікація таких джерел мала фрагментарний характер.

Стаття члена Комісії В. О. Кордта «Матеріали з Стокгольмського державного архіву до історії України другої половини XVII — початку XVIII ст.» складається з публікації 10 архівних документів і коментарів до них. Копії з документів зняв 1898—1899 рр. у Державному архіві Швеції член Київської комісії Н. В. Молчановський під час роботи над підготовкою до видання «Актов Шведского государственного архива, относящихся к истории Малороссии (1649—1660 годы)» в серії АЮЗР (ч. 3, т. 6). За словам: В. О. Кордта, «... вивчаючи докладно... Стокгольмський державний архів, Н. В. Молчановський робив і копії деяких документів, не призначаючи їх для вищезгаданого видання; частину їх він сам ще за життя передав Львівському товариству ім. Шевченка, другу ж, після його смерті, його вдова передала Археографічній комісії Української Академії наук. Комісія ухвалила надрукувати ... найцінніші з них»³⁷. Таким чином, стаття В. О. Кордта розкриває окремі риси

евристичної діяльності Київської комісії, її зв'язки з іншими науковими закладами, певною мірою відображає спадкоємність у роботі Київської археографічної комісії і Археологічної комісії ВУАН.

Для розвитку української історіографії та джерелознавства велике значення мали перші узагальнюючі монографії в цій галузі академіка Д. І. Багалія (1857—1932 рр.), в яких розглянуто деякі питання діяльності Київської комісії. Так, предметом дослідження автора книги «Нариси української історіографії. Джерелознавство» (Київ, 1925) стали козацькі літописи XVII—XVIII ст. Вивчаючи проблеми українського літописання, автор торкнувся видань літописів київськими археографами. У цілому Д. І. Багалій позитивно оцінив наукову діяльність Комісії в цьому напрямку, але водночас відзначив і деякі недоліки. Так, він вважав, що методика видання літопису Г. Грабянки ускладнювала користування ним філологами. Також стримано Д. І. Багалій оцінив і чотирьохтомне видання літопису С. Величка. Проте літопис Самовидця, що вийшов у Києві 1878 р., на думку автора, заслуговував найвищої оцінки як з погляду передачі текстів, так і завдяки глибокому дослідженню О. І. Левицького, вміщеному перед публікацією. Д. І. Багалій писав: «Розвідку цю треба визнати за зразок для інших майбутніх дослідів про козацькі літописи»³⁸. Автор порівнював видання Київської археографічної комісії з аналогічними працями Петербурзької археографічної комісії.

Д. І. Багалій видав 1928 р. «Нариси історії України на соціально-економічному ґрунті» (т. 1). У розділі, присвяченому розвитку української історіографії, вміщено спеціальний параграф «Київський Центральний архів і Київська Тимчасова археографічна комісія для розбору давніх актів»³⁹. Звертаючи увагу на офіційний статус Комісії в структурі канцелярії генерал-губернатора, Д. І. Багалій одним з перших зазначив, що цілі, які переслідував уряд при створенні закладу, його намагання спрямувати роботу Комісії в офіційне русло, часто-густо не збігалися з напрямом роботи провідних діячів Київської археографічної комісії і об'єктивним значенням для історичної науки публікацій великого корпусу документальних і нарративних джерел. Автор став першим у українській післяжовтневій історіографії дослідником, хто, порівнюючи діяльність Київської комісії з іншими археографічними центрами імперії, не тільки ставив її праці на перше місце серед аналогічних провінційних видань, а вважав науковий рівень публікацій київських археографів вищим порівняно з працями Петербурзької комісії.

У розділах, присвячених видатним діячам української археографії М. Д. Іванишеву і В. Б. Антоновичу, Д. І. Багалій у за-

гальних рисах розглянув їх твори, що вийшли у виданнях Комісії як передмови до публікації історичних джерел.

Твори академіка Д. І. Багалія стали однією з перших спроб створити цілісну картину розвитку української історіографії та джерелознавства. У цьому контексті діяльність Київської комісії була представлена як невід'ємна складова частина становлення і подальшого поступу української історичної науки в цілому.

Деякі аспекти нашої теми, зокрема робота в Комісії окремих істориків і громадських діячів, висвітлено у статті В. В. Міжковського та передмові К. Лазаревської до видання «Генерального слідства про маєтності Стародубського полку»⁴⁰. Питання вивчення літопису Самовидця Київською комісією зацікавили відомого українського історика Н. М. Петровського⁴¹.

У цілому у дослідженні діяльності Київської археографічної комісії українською історіографією 1920-х років були досягнуті певні успіхи. Для цього періоду характерна велика увага до вивчення творчої спадщини Київської комісії, осмислення та використання її наукового досвіду. Цим займалися і представники старої історичної школи, в тому числі члени самої установи, які продовжували плідно працювати у відповідних академічних закладах, і їхні учні. Таким чином, накреслювалися перспективи подальшого поступового розвитку як археографічної справи, так і всієї української історичної науки. Але остаточна перемога наприкінці 1920-х років тоталітарного режиму в країні припинила і відсунула далеко назад навіть саму можливість розшукувати, вивчати, видавати історичні джерела, відкривати невідомі сторінки минувшини й об'єктивно, на документальній основі нести людям правду про історію України.

На зміну науковим дослідженням з історії історичної науки прийшов вкрай спрощений так званий класовий підхід, який використовували навіть у такій галузі, як допоміжні історичні дисципліни. Так, у статті А. Сергеева «К вопросу о разработке правил издания документов ЦАУ СССР» (1935 р.) переважав відверто негативний підхід до спадщини дореволюційної археографії. Не бажаючи помічати великого внеску старих археографічних установ у розвиток історичної науки, автор безапеляційно твердив: «... комиссии в Киеве, Вильно и т. д., развивающие широкую публикаторскую работу, были ревностными проводниками свирепо обрусительной, великодержавной политики царизма ... и поэтому их издательская продукция подлежит полному критическому пересмотру и переизданию»⁴². Таке поверхове отожднення діяльності Київської археографічної комісії і політики царату не сприяло правильному розумінню ролі Київської комісії, призводило до перекручень у оцінках змісту і характеру її діяльності і було неприйнятне для

Д. І. Багалія, який показав складність і суперечливість взаємин Комісії з царською владою.

Аргументованіше і ґрунтовніше це питання розглянув І. Л. Маяковський⁴³. Він пов'язував виникнення провінційних археографічних установ 1840—1880-х років не тільки з прагненнями самодержавства, а й з формуванням місцевої буржуазії, інтелігенції, їх зростаючим інтересом до архівних джерел. Автор висловив плідну думку, що діяльність Київської та інших комісій свідчила про нагальну потребу створення спеціальної архівної школи, стала значним стимулом для підготовки кваліфікованих архівістів.

Про велике значення використання в працях Комісії архівних джерел писав 1944 р. в інформаційній статті «Киевский архив древних актов» його колишній директор і дослідник В. О. Романовський. Основними науковими здобутками Комісії він безпідставно вважав висновок про автохтонність українського населення Правобережжя, аргументовану критику теорії про культурну роль польської шляхти на українських землях, публікації документів і досліджень про національно-визвольну боротьбу і про заселення України. Ця праця, як і ті, що згадувалися вище, не була спеціально присвячена діяльності Київської комісії і тому спостереження мають уривчастий, лише фрагментарний характер⁴⁴.

Помітним явищем історіографії 1930—1950-х років діяльності Київської комісії стала дисертація харківського вченого В. С. Ватулі (1952 р.), в якій своєрідно поєдналися як корисний науковий досвід попередників у вивченні теми, так і особливості сталінської школи історії історичної науки. Проте дослідження досі залишається єдиною в українській історіографії узагальнюючою працею з історії української археографії ХІХ — початку ХХ ст. Досить вдалим є розділ, присвячений методам видання історичних джерел у Росії та на Україні, в тому числі в Київській комісії. Значна увага приділялася історії археографічних установ і товариств. Поряд з позитивними моментами в науковому досвіді київських археографів автор зазначив суттєві, на його думку, недоліки (відсутність опрацьованих правил передачі тексту, єдиних принципів складання науково-довідкового апарату, публікації іншомовних текстів без перекладів на російську). Звинувачуючи діячів Комісії в класовій обмеженості, прихильності до національно-релігійних питань, Б. С. Ватуля закидав їм, що вони не використали «важнейших документов из Луцких, Овручских, Владимирских и других актовых книг»⁴⁵.

Водночас цьому дослідженню властиві суттєві недоліки, які пояснюються не стільки новизною теми, скільки загальним рівнем розвитку історичної науки того часу, над якою постійно і загрозово нависав дамоклів меч тоталітаризму. Так, щоб

підтвердити тезу про загальну кризу капіталізму, автор механічно переносить явища соціально-економічного життя в площину історичної науки, доводячи, що на зламі сторіч діяльність товариств і установ для видання документів з історії України майже припинилася. Київська археографічна комісія на той час, на його думку, провадила незначну роботу, яка була остаточно паралізована з початку світової війни⁴⁶. Насправді 1900—1916 рр. Київська комісія випускала в середньому один том на рік, тобто приблизно стільки, як у попередні роки. Крім того, 1916 р. вже знаходилися в друкарні вісім і планувалося підготувати ще п'ять томів історичних джерел. Щодо діяльності Комісії в роки імперіалістичної і громадянської війн, то архівні документи переконливо свідчать (і ми покажемо це далі), що праця по підготовці нових публікацій тривала. Але Б. С. Ватуля в своєму дослідженні не звертався до архівів, тому історію Київської комісії переказував за добре відомими працями О. І. Левицького, які, до речі, залишалися майже єдиним джерелом для всіх сучасних істориків, що зверталися з того чи іншого приводу до цієї теми.

Продовжуючи вивчати проблему, Б. С. Ватуля 1957 р. опублікував статтю «Из истории археографической практики на Украине в XIX—XX веках», в якій розширив і поглибив деякі положення своєї дисертації. Так, детальніше викладені принципи складання науково-довідкового апарату у виданнях Комісії, методи публікації документальних і наративних джерел, порушено важливе питання про впливи археографічної практики Київської комісії на видавничу діяльність інших наукових установ і окремих вчених⁴⁷.

Одним із перших досліджень діяльності Комісії в українській радянській історіографії післясталінської доби стала стаття Г. Я. Сергієнка, де проаналізовано великий комплекс її публікацій (8 томів АЮЗР). Автор дав стислий огляд документальних збірників Київської археографічної комісії як джерел з окремого питання — вивчення соціально-економічного становища Правобережної України під гнітом Речі Посполитої і визвольної боротьби народних мас (друга половина XVII ст. — початок XVIII ст.)⁴⁸. Тематичний підхід до археографічних комплексів, застосований Г. Я. Сергієнком, набув у українській історіографії 1960—1990-х років значне розповсюдження.

Проте, незважаючи на часи «відлиги», дослідження доживотної національної історіографії були неможливі без обов'язкових звинувачень попередників у відсутності класового підходу, тенденційності у підборі матеріалу, надмірній увазі до національно-релігійних питань тощо. Однак Г. Я. Сергієнко справедливо вважав, що публікації документів з АЮЗР не

втратили наукового значення і мають великий інформаційний потенціал.

Одним із основних шляхів вивчення діяльності Київської археографічної комісії в сучасній історіографії є аналіз її праць. У цьому напрямі чимало зроблено дніпропетровською школою джерелознавців, очолюваною професором М. П. Ковальським.

М. П. Ковальський опрацював систему комплексного аналізу археографічних видань⁴⁹, яку він застосував при вивченні публікацій Київської комісії з історії України XVI — першої половини XVII ст.⁵⁰ Учений дослідив практично всі видання Комісії, присвячені цьому періоду. При аналізі визначалася видова приналежність джерел, рівень їх інформативності (виділялися найважливіші матеріали, що дозволяють встановити нові історичні факти). Важливе значення автор надавав вивченню археографічного оформлення видань, зокрема легенд: «Анализ и систематизация сведений из археографических легенд ... позволяет установить особенности источниковой базы публикации, а при необходимости позволяет произвести сверку публикации с оригиналом»⁵¹.

У дослідженні М. П. Ковальського використана тематична класифікація праць Комісії стосовно XVI — першої половини XVII ст.: 1) соціально-економічне і правове становище селянства; 2) феодална земельна власність; 3) розвиток міст, соціально-економічне і правове становище міського населення; 4) класова боротьба селянства; 5) соціальна боротьба в містах; 6) Визвольна війна 1648—1654; 7) братства, їх склад і діяльність; 8) адміністративний устрій; суд і судочинство; 9) твори полемічної літератури як джерело; 10) українсько-російські відносини тощо⁵².

У цілому наукова праця М. П. Ковальського, що поєднувала джерелознавчий і археографічний аналізи, була помітним кроком уперед у вивченні діяльності Київської комісії, проблем історії української археографії, зокрема у дослідженні публікацій джерел з окремих питань української історії.

Стаття Г. К. Шльдько (1978 р.) присвячена аналізу дореволюційних видань документальних джерел з історії визвольного руху на Україні у XVIII ст.⁵³ Серед них — другий і третій томи першої частини АЮЗР («Материалы по истории православия в Западной Украине в XVIII столетии. Архимандрит Мелхиседек Значко-Яворский. 1759—1771»), а також третій том третьої частини («Акты о гайдамаках. 1700—1768»). Дослідниця класифікувала майже 600 документів. Всі вони згруповані за хронологією, видовою, мовною приналежністю, виявлено їх джерельну базу, сучасне розташування оригіналів, виділені найзначніші джерела. У статті вивчаються археографічні особливості публікацій Комісії.

Ю. П. Князьков, досліджуючи видання українського хронографа, фрагменти якого увійшли до літопису Г. Грабянки як додаток, виявив суттєві недоліки. Найважливішим, на думку автора, є те, що «вместо оригинальных известий были изданы поздние вставки в первоначальный текст хронографа»⁵⁴. Незадовільним був джерелознавчий аналіз фрагментів, що друкувалися. Проте автор визнавав значення публікації Комісією українського хронографа в справі залучення до його вивчення нової хвилі дослідників.

Протягом 1960—1980-х років українські радянські дослідники накреслили і приступили до реалізації одного з основних напрямків у вивченні діяльності Київської археографічної комісії — до аналізу публікацій історичних джерел з визначеної проблематики і в межах певного часу. Це, зокрема, праці Ю. А. Мицика⁵⁵, Б. С. Ватулі⁵⁶, І. О. Кіку⁵⁷ тощо. Предметом їх дослідження були здебільшого документальні джерела.

Українські літописи, що їх друкувала Київська комісія, досліджував також Я. І. Дзира, який у передмові до видання літопису Самовидця (1971 р.) дав високу оцінку публікації цієї пам'ятки О. І. Левицьким, зазначивши, що більшість його висновків витримала перевірку часом і прийнята сучасною історіографією. Проте видання Комісією інших літописів викликали критичні зауваження автора, тому що в них багато текстуальних перекручень і неточностей, не враховано всі наявні списки, немає належних коментарів, тексти передавалися довільно⁵⁸.

Ще одним провідним напрямком дослідження діяльності Київської археографічної комісії стало вивчення питань, пов'язаних з долею колекції історичних джерел, що належали власне Комісії. Ще в 1920-х роках В. О. Романовський надрукував огляд зібрання, документи якого відбивають різні аспекти історії середньовічної України⁵⁹. Під час Великої Вітчизняної війни значна частина колекції зникла. Перед архівістами поставило завдання: наскільки це можливо, відновити поряд з іншими і зібрання Київської археографічної комісії. Ця копійка робота увінчалася виходом 1971 р. «Каталогу колекції документів Київської археографічної комісії. 1369—1899 рр.»⁶⁰. У дослідницькій передмові Л. А. Проценко та Я. Р. Дашкевич коротко розглянули діяльність Комісії щодо створення власної колекції, історію цього зібрання після об'єднання Київської комісії і Археографічної комісії ВУАН 1921 р. — до початку 1970-х років. У передмові застосовується статистичний метод вивчення матеріалів колекції: проаналізовано хронологічні рамки зібрання, мовний і видовий склад джерел, їх фізичний стан, матеріал письма, автентичність. Розкрито цінність колекції з пог-

ляду палеографії, дипломатики, геральдики, сфрагистики, історичної географії й топоніміки.

Передмова містить аналіз українських державних і приватних актів, матеріалів про феодальне господарство, майнове становище різних верств населення. Автори виділили в складі колекції джерела з історії міст, ремесла, культури, відносин України із сусідніми країнами.

Водночас, незважаючи на велику і копітку наукову роботу, проведenu авторами, вони ухилилися від питання хоча б часткової реконструкції зібрання Комісії в його первісному вигляді.

Органічним продовженням каталогу стала стаття Л. З. Гісцової та Н. М. Фаустової, що містить аналіз 47 нововинайдених документів колекції Комісії, які вважалися втраченими⁶¹. Це відкриття спонукає до подальшого пошуку.

«Каталог колекції документів Київської археографічної комісії» — перша в українській археографії спроба подібного видання. Він відобразив один з невивчених аспектів діяльності Київської комісії — її роботу по формуванню власного зібрання історичних джерел, сприяв активному запровадженню цих матеріалів до наукового вжитку.

Одним із пріоритетних напрямків дослідження історії Комісії в сучасній історіографії стало вивчення внеску окремих вчених в її діяльність. Праць, присвячених цьому, ще недостатньо.

На особливу увагу заслуговує низка статей дослідниці Л. Г. Москвич про видатного українського історика О. І. Левицького. До 120-річчя з дня народження вченого 1968 р. вона опублікувала в «Українському історичному журналі» огляд археографічної спадщини вченого, в якому відзначила його велику роль у розвитку української історичної та юридичної наук⁶².

Для іншої статті (1971 р.) Л. Г. Москвич широко використала не тільки надруковані джерела, а й архівний матеріал. Автор дослідила передумови становлення О. І. Левицького як вченого, формування його наукових інтересів і світогляду, внесок відомого історика в дослідження маловідомих сторінок історії України, значну увагу приділено праці вченого в різних наукових товариствах і установах України. Крім Київської археографічної комісії, він брав активну участь у діяльності Історичного товариства Нестора-літописця, Українського наукового товариства в Києві, редакції журналу «Киевская старина». За умов замовчування долі О. І. Левицького, як одного з фундаторів і керівників Академії наук, Л. Г. Москвич, на підставі архівних джерел, висвітлила його внесок у створенні академічних установ на Україні, документально довела, що певний час О. І. Левицький був президентом Академії. У статті стисло і водночас глибоко проаналізовано археографічні публікації вче-

ного, зазначалася новизна підходу до вирішення дослідницьких проблем.

Безпосередньо археографічній діяльності О. І. Левицького присвячена наступна стаття Л. Г. Москвич «З історії становлення джерелознавства України» (1986 р.), де проаналізовані майже всі видання вченого в рамках Київської археографічної комісії. Нам видається правильним і принципово важливим відправне положення статті, що «початок розвитку історичного джерелознавства і археографії на Україні в ХІХ ст. пов'язаний з діяльністю Тимчасової комісії для розбору давніх актів»⁶⁴. Найактивнішу участь у її роботі брав О. І. Левицький. Як правильно зазначила автор, він зумів виробити власну археографічну методику, спираючись на кращі традиції Й. М. Бодяньського, М. О. Максимовича та інших видатних попередників. Л. Г. Москвич виявила найхарактерніші риси наукового підходу вченого до дослідження джерел, що він готував до друку: «О. Левицький-археограф, всебічно вивчав джерело — його історичні, палеографічні, етнографічні, лінгвістичні, фольклорні риси. Все це допомогло йому дати цілісну, критичну картину первісного вигляду джерела, тонко відчутти, впізнати думку давнього автора. О. Левицький підмічав в джерелах те, на що не звертали уваги інші вчені»⁶⁵.

На прикладі видання літопису Самовидця автор виявила низку принципів, яких дотримувався вчений при вивченні українських літописів: «Відомий археограф вмів визначити різні джерела великих за обсягом творів, конкретно вказати на запозичені сторінки, впливи, встановити компіляцію. Він вважав за необхідне залучити для дослідження твору якомога більше спочатку опублікованих, а потім і рукописних джерел, які мали безпосереднє відношення до з'ясування історії документа»⁶⁶.

У цій розвідці Л. Г. Москвич вперше проаналізувала підготовлені О. І. Левицьким до видання «Южнорусские летописи» — літописи Львівський та Й. Єрлича. Ця праця не була доведена до кінця і не побачила світ. У дослідженні подаються також відомості про підготовку вченим наприкінці життя нових видань літописів Самовидця і С. Величка, що йому також не вдалося здійснити.

Значно менше уваги приділено публікаціям О. І. Левицьким документальних джерел у АЮЗР. Автор обмежилася характеристикою змісту актів, присвячених культурно-релігійним проблемам ХVІ—ХVІІ ст. та родинному праву на Україні ХVІ—ХVІІ ст., вказівками на місце зберігання джерел, деякі особливості археографічного оформлення.

Новим кроком у дослідженні публікацій Київської археографічної комісії стало вивчення приміток, якими О. І. Левицький насичував свої видання. Попередники Л. Г. Москвич

обминали такі «дрібниці»; але саме з них складається археографічна методика взагалі і принципи вивчення й друкування джерел у Київській комісії зокрема.

У цілому остання стаття Л. Г. Москвич стала першою в післявоєнній історіографії серйозною і успішною спробою комплексного дослідження діяльності одного з провідних діячів Комісії щодо вивчення і видання історичних джерел. Наукова праця ще раз довела перспективність персонологічних підходів у археографії.

1971 р. в «Українському історичному журналі» з'явилася розвідка О. Ф. Скакун, присвячена одному із засновників Комісії, її першому головному редактору М. Д. Іванишеву⁶⁷. Виклавши історичні погляди вченого, відзначивши його внесок у опрацювання таких важливих питань, як історія общини та общинного суду, Люблінська та Брестська унії, історія провінційних сеймиків, автор переконливо показала, що стимулом для дослідження цих проблем стала наполеглива археографічна діяльність М. Д. Іванишева в Київській комісії. Але саме праця вченого в Комісії, його публікації історичних джерел не привернули уваги дослідниці. О. Ф. Скакун обмежилася лише далеко не повним переліком археографічних видань М. Д. Іванишева. Таким чином, його діяльність як одного із зачинателів української археографії все ще залишається маловивченою.

Історичним і суспільно-політичним поглядам видатного історика, одного із фундаторів Комісії М. О. Максимовича присвячені дві монографії П. Г. Маркова. Для обґрунтування тези, що вчений «положив начало научно-критическому направлению в украинской историографии и источниковедении»⁶⁸, автор дослідив численні праці М. О. Максимовича, присвячені аналізу історичних джерел, у тому числі надрукованих Комісією. Проте праця вченого в самій Київській комісії лишилася поза увагою дослідника.

Археографічну діяльність М. О. Максимовича проаналізував В. У. Пасько⁶⁹.

Робота великого Т. Г. Шевченка в Київській археографічній комісії стала предметом дослідження Г. Я. Сергієнка в книзі «Шевченко і Київ» (1987 р.) та у спеціальній статті (1991 р.)⁷⁰. Тут містяться цінні відомості про діяльність поета по збиранню фольклорного й історичного матеріалів, про його участь у археологічних розкопках, художньому оформленні перших видань Комісії, зібрані й наведені матеріали про оточення Т. Г. Шевченка цього періоду, про його стосунки з іншими членами Комісії.

Розглядаючи стан вивчення сучасною історіографією діяльності в Київській археографічній комісії окремих вчених,

слід зауважити, що ця проблема ще не знайшла достатнього висвітлення.

Серед узагальнюючих праць виділяється посібник «История археологии в дореволюционной России», виданий 1969 р. спеціалістами Московського історично-архівного інституту. (До речі, такий підручник з історії української археології ще чекає на автора.) У ньому два розділи присвячені діяльності Київської комісії як складової частини російської археології. У першому з них, який охоплює 1840—1850-ті роки, зазначалося, що Комісія не мала суворих правил публікації джерел, прийоми передачі тексту залежали від наукових поглядів редакторів кожного окремого видання. Автори вважають недостатнім археологічне оформлення публікацій того періоду. Водночас визнають достоїнства праць Комісії, зокрема, ретельно укладені покажчики, наявність ілюстрацій, палеографічних знімків. Діяльність Комісії оцінена досить високо, як установи, що «приступила к систематической публикации источников по истории Украины»⁷¹.

У другому розділі розглядається наукова праця Комісії в 1860—1890-х роках. Досліджуючі багатотомну серію АЮЗР, автори відзначали певну самостійність, оригінальність і новаторство у методиці цього видання. Проте, на їх думку, найбільшому серійному виданню Київської комісії властиві суттєві недоліки, зокрема відсутність російських перекладів іншомовних документів, громіздкі заголовки, які стисло викладають зміст джерела тощо. Ми вважаємо подібні твердження недостатньо обґрунтованими. По-перше, відмова від перекладів дала можливість Комісії надрукувати вдвічі більше джерел, багато з яких пізніше загинули. По-друге, розширені заголовки документів здебільшого адекватно відбивали їх зміст, допомагали орієнтуватися у величезному, майже неосяжному матеріалі. Спрощеною, однобічною є характеристика московськими дослідниками ідейної спрямованості наукових передмов АЮЗР, в яких, на їх думку, висвітлення подій велося виключно з «русификаторской точки зрения», що «содействовало утверждению официальной идеологии в исторической науке»⁷². Водночас відзначалася цінність видань комісії як джерел з історії України. Недоліком самого дослідження з історії археологічної справи в Російській імперії є відсутність розділу про діяльність Комісії на початку ХХ ст.

Певний внесок у вивчення зв'язків української археологічної інституції з подібними установами і товариствами зробили В. С. Брачев та М. Ф. Хартанович. Їх дисертації присвячені Петербурзькій археологічній комісії. У монографії про Московське товариство історії та старожитностей російських⁷³ О. В. Тодійчук висвітлила його контакти з ук-

раїнськими вченими, представниками Київської комісії, зокрема М. О. Максимовичем і М. Й. Судієнко.

1987 р. дослідник історії Петербурзької комісії В. С. Брачев написав огляд діяльності Київської археографічної комісії. Він високо оцінив як самі видання, так і методи публікації. Примітною рисою статті є намагання автора порівняти археографічну діяльність Петербурзької і Київської комісій. В. С. Брачев дійшов висновку, що «наряду с пофондовым изданием сохраняют свое значение и тематические публикации источников, являющиеся в ряде случаев, как это и было в научной деятельности Киевской археографической комиссии, ввиду отличия и специфичности архивного материала, наиболее целесообразным видом ее издания»⁷⁴. Стаття, яка має певні фактичні хиби, водночас свідчить про перспективність застосування порівняльного методу у вивченні діяльності однотипових історичних устано...

Заслуговує на увагу дослідження В. І. Ульяновського, яке у практичну площину ставить не нове, але зовсім не вивчене питання про долю підготовлених до друку видань Комісії, що не побачили світ і не збереглися до нашого часу⁷⁵.

Крім праць, розглянутих у цьому розділі, діяльність Київської комісії знайшла певне відображення у низці статей і монографій з питань джерелознавства, історіографії, архівознавства, археографії, які, проте, не внесли істотних змін і доповнень у подальше розкриття теми⁷⁶. Більше того, у деяких наукових дослідженнях останніх років подаються неточні, неперевірені, а іноді вигадані відомості з історії установи. Наприклад, у примітках до першого тому видання документів слідчої справи Кирило-Мефодіївського товариства йдеться про те, що М. Д. Іванишев був, нібито, редактором більшості томів АЮЗР⁷⁷. Насправді він підготував лише два з 35 томів серії. У статті у «Віснику Київського університету» відомі київські науковці «надали» М. Д. Іванишеву ніколи не існувавший титул віце-президента Київської археографічної комісії і припустилися значних фактичних помилок з історії Комісії⁷⁸. Ці неточності можуть породити ланцюжок нових перекручень, що не сприяє об'єктивному висвітленню минулого Київської археографічної комісії, визначенню її місця в історії української історичної науки. Одну з головних причин цього (поза суб'єктивних моментів) вбачаємо у відсутності спеціального дослідження, присвяченого діяльності найбільшої на Україні археографічної установи. Сподіваємося, що наша монографія певною мірою заповнить цю прогалину.

Розділ 2

ФОРМУВАННЯ ТИМЧАСОВОЇ КОМІСІЇ ДЛЯ РОЗГЛЯДУ ДАВНІХ АКТІВ ТА ЇЇ НАУКОВА ПРАЦЯ 1843 — 1859 рр.

Київська археографічна комісія розпочала свою діяльність на зламному етапі розвитку вітчизняної історичної науки. У 1830 — 1840-х роках, за умов миколаївської реакції, панувала історіографія, яка в цілому виходила з охоронницьких, консервативних позицій, освячених так званою теорією офіційної народності («православие, самодержавие, народность»). Водночас на тлі досягнень зарубіжної історіографії, поступового розвитку вітчизняної історичної науки зростали потреби суспільства у вірогідному історичному знанні.

Незадоволення старим, суто описовим підходом до історії гостро відчувалося не тільки серед науковців. Розвиток суспільства вимагав вивчати внутрішні, глибинні механізми історичного процесу, перейти від історії політики правителів до історії самого суспільства. Це стимулювало формування нового, притаманного прогресивному буржуазному суспільству, напрямку історичного пізнання, найвідомішими представниками якого в російській історіографії стали Г. Еверс, М. Полевой, прибічники скептичної школи.

У 1830 — 1840-х роках почалося формування української історіографії нового часу, яка поступово заступила традиційні дворянські концепції історії України. Це був тривалий, складний і суперечливий процес. Великий внесок у становлення прогресивної української історичної науки зробив видатний вчений-енциклопедист М. О. Максимович, який у своїй творчості поєднував глибокі знання з історії України та метод критичного дослідження джерел. М. О. Максимович був одним з ініціаторів створення Київської археографічної комісії. Його погляди мали істотний вплив на її роботу щодо розширення джерельної бази досліджень з історії України.

На розвиток історичної науки цього періоду значно вплинули об'єктивні соціально-економічні процеси, пов'язані з подальшою кризою феодальної системи, становленням і розвитком в її надрах нових, прогресивних капіталістичних відносин. Значні події першої половини сторіччя — Вітчизняна

війна 1812 р., повстання декабристів та польський національно-визвольний рух, активна діяльність Кирило-Мефодіївського товариства, революції в Західній Європі, національне відродження західних і південних слов'ян — сприяли зростанню самосвідомості українського народу, пробудили його інтерес до національних традицій, звичаїв, мови, фольклору. На той час значно підвищилася суспільна роль історичних знань. Різні суспільно-політичні сили зверталися до історичних сюжетів, намагаючись прикладами з минулого обґрунтувати власні задуми й завдання. Отже, історія, особливо за умов миколаївської реакції, виступала важливим засобом політичної та ідеологічної боротьби. Значно розширилася проблематика історичних досліджень, коло джерел, що в них використовувалися, і, відповідно, змінилися підходи та методи вивчення минувшини.

Нові завдання, що постали перед історичною наукою за логікою як її власного розвитку, так і суспільно-політичної ситуації, вимагали її докорінної перебудови, зокрема археографічної справи. Пошук і друкування історичних джерел у такій кількості і на такому рівні, як у XVIII ст., коли археографія практично була справою окремих ентузіастів, не відповідали потребам і якісно новому рівню розвитку історичної науки¹. Тому зовсім не випадково, що формування бази друкованих джерел з вітчизняної історії у першій половині XIX ст. було пов'язано, насамперед, з виникненням нової, колективної форми організації наукових досліджень. Саме тоді у Російській державі виникли історичні товариства і установи, сформувалася система підготовки фахівців на історично-філологічних факультетах нових університетів. Вони були покликані значно розширити джерельну базу конкретно-історичних досліджень, піднести археографічну справу на вищий науковий та організаційний рівень. З їх діяльністю тісно пов'язане поступове оформлення археографії в окрему допоміжну історичну дисципліну.

Серед перших археографів Російської імперії — вчені й аматори, що згуртувалися на початку XIX ст. навколо відомого мецената і державного діяча графа М. П. Румянцева (1754 — 1826 рр.). Його кореспондентами були дослідники та краєзнавці з України, зокрема відомий знавець історії Києва М. Ф. Берлінський. Знаменно, що з цього гуртка вийшли перші видання джерел з історії українсько-російських політичних зв'язків². Джерела з історії України публікували також Товариство історії і старожитностей російських при Московському університеті (1804 р.) і Петербурзька археографічна комісія (1834 р.), в діяльності яких брали участь такі видатні українські вчені, як Й. М. Бодянський та М. І. Костомаров.

Зростаючий інтерес вчених Росії до історії України, початок археографічних публікацій з цієї проблематики історичними за-

кладами Москви і Петербурга стали однією з важливих передумов створення в 1843 р. першої на Україні спеціалізованої археографічної інституції. Питання про причини виникнення археографічної комісії в Києві неодноразово ставилося вже в дожовтневій українській історіографії. Однак поряд із спробами визначити об'єктивні чинники цього процесу часом перебільшувався, абсолютизувався суб'єктивний фактор — роль київського генерал-губернатора Д. Г. Бібікова у заснуванні Комісії.

Крім причин загального порядку, про які йшлося вище, створення Київської археографічної комісії обумовлене також особливостями історичної долі Правобережної України. Приєднане до Росії після розподілу Польщі наприкінці XVIII ст., Правобережжя зберегло значний відсоток польського населення. Особливо багато поляків було серед поміщиків, місцевих службовців, інтелігенції, що становили основу таємних організацій різних напрямків, яких об'єднувала ідея відновлення Польської держави. Вони виступали панівною верствою краю, пригнічували маси українського селянства і міщанства. У такій ситуації, намагаючись зміцнити свою владу на Правобережжі, а також обмежити соціальну базу польського національно-визвольного руху, російський уряд, виступаючи у ролі «заступника» пригніченого православного населення, робив спроби захвати дійсні причини соціальних конфліктів у регіоні, розпалюючи національні суперечки, підбурюючи одні нації проти інших. Таким самим шовінізмом характеризувалася позиція самодержавства щодо українського народу, мови і культурі якого було відмовлено у самостійному і самобутньому розвитку. Спрямова на роз'єднання, загострення ворожнечі між народами Правобережної України, національна політика царату створювала умови для посилення соціального гноблення у регіоні.

Політика російського уряду і місцевої адміністрації на Україні не могла спиратися виключно на багнети, власті намагалися підвести під неї міцний історичний фундамент. Вони активно сприяли створенню у Києві археографічної установи, яка, на їх думку, мала розшукувати і пропонувати відповідний матеріал. Засновуючи Київську комісію, уряд вирішував ще одне актуальне завдання. За умов недбалого зберігання у місцевих установах архівних фондів часів Речі Посполитої, на Правобережжі поширилася практика фальсифікації документів, які надавали право на дворянство. Нова археографічна установа, на думку уряду, повинна була виявити і зібрати потрібні матеріали, щоб унеможливити фальсифікацію документів.

Крім цих важливих, але далеких від справжньої науки чинників, виникнення в Києві археографічної інституції на початку 1840-х років було обумовлено наявністю наукового

потенціалу. Його головним центром став створений 1834 р. університет св. Володимира, першим ректором якого був один з майбутніх засновників Київської археографічної комісії професор М. О. Максимович. На історичному та юридичному факультетах університету працювали вчені, які у подальшому активно співробітничали з Комісією разом з викладачами Київської духовної академії. Участь останніх певною мірою позначилася на розробці й реалізації основних напрямків наукової діяльності установи, проблематиці видань, в яких значна увага приділялася історії церкви і церковної організації.

Ще задовго до створення Київської археографічної комісії (1843 р.) місцеві вчені намагалися надати науковим дослідженням нових на той час колективних форм. Так, 1835 р., за ініціативою М. О. Максимовича, було засноване перше в Києві історичне товариство під назвою «Тимчасовий комітет для розшуку старожитностей», яке мало на меті проведення археологічних розкопок на території міста і його околиць. Комітет згуртував університетських вчених та аматорів. Проте, не маючи великих коштів, він не був у змозі налагодити широку і регулярну роботу. До того ж, Комітет не мав опрацьованої методики археологічних розкопок. Відчувалася нагальна потреба у зіставленні археологічного матеріалу з даними писемних джерел. Тому на початку 1840 р. було вжито заходи щодо об'єднання Київського комітету з Петербурзькою археографічною комісією на правах регіональної філії і зміни таким чином напрямку його наукової діяльності^{*}. І хоча столичні археографи з різних причин рішуче відхилили пропозицію киян (див. док. №2), важливо те, що за три роки до виникнення в Києві археографічної комісії місцеві вчені чітко усвідомлювали необхідність такої інституції для вивчення історії України і тому виступали за встановлення міцних зв'язків з першою в Росії спеціалізованою установою цього профілю^{**}.

1841 р. М. О. Максимович, при підтримці місцевих вчених і деяких членів адміністрації, зробив спробу заснувати в Києві історичне товариство на зразок Московського і Одеського товариств історії і старожитностей. Статут і записка про таке товариство, складені М. О. Максимовичем, були передані гене-

* Див. докладніше Додаток І. Документи до історії Київської археографічної комісії, док. № 1. (Далі — див. док. №).

** Доля Комітету для розшуку старожитностей все ж таки переплелася з археографією. 1845 р. Комітет був злитий з існуючою вже Київською археографічною комісією. Так само як 1840 р. Комітет намагався взяти на себе археографічні функції, тепер він заклав міцний фундамент археологічних досліджень Київської комісії.

рал-губернаторові Д. Г. Бібікову. Проте реалізувати задум не вдалося.

Таким чином, нагальна потреба в об'єднанні наукових сил у рамках певної історичної установи чітко усвідовлювалася науковцями наприкінці 1830-х — на початку 1840-х років. Необхідність відповідного закладу гостро відчував уряд і його представники на Україні. Тому не дивно, що, за наявності відповідного організаційного і наукового потенціалу, у справі заснування Київської археографічної комісії (незважаючи на об'єктивно різні, іноді протилежні цілі) згуртувалися дослідники вітчизняної історії і реакційна колоніальна адміністрація Київського, Подільського і Волинського генерал-губернатора.

Безпосереднім приводом до створення археографічної установи в Києві стало відкриття 1842 р. при Віленському статистичному комітеті Тимчасової комісії для розгляду архіву Литовського трибуналу. У проханні на ім'я міністра внутрішніх справ А. О. Перовського від 30 квітня 1843 р. Київський генерал-губернатор Д. Г. Бібіков писав: «В управляемых мною губерниях в архивах присутственных мест и монастырей есть много актов, заслуживающих особое внимание по многим отношениям, преимущественно по той русской самобытности, которая так значительно проявилась в прежнее время в Юго-Западном крае. Посему долгом представляю покорнейше просить ... испросить Высочайшее соизволение об учреждении и в Киеве подобной же Временной комиссии, но с тем, чтобы она была учреждена при мне, так как действия ее должны обнять не одну, а три губернии, с дозволением назначать для сего чиновников, кои будут мною избраны с отпуском по 500 рублей серебром каждогодно из земского сбора каждой губернии, то есть 1500 рублей серебром на жалованье членам, чиновникам Комиссии и на содержание оной»⁴ (див. док. №3).

У відповіді від 31 травня 1843 р. повідомлялося про «Высочайшее соизволение» Миколи I створити в Києві при генерал-губернаторові Тимчасову комісію для розгляду давніх актів (див. док. №4). Тут же були визначені загальні принципи організації установи. Право призначати дійсних членів закріплювалося за генерал-губернатором. Йому ж було наказано в подальшому доповідати як про діяльність Комісії, так і про її особовий склад⁵. Таким чином, нова наукова установа сприймалася властями як офіційна організація в системі міністерства внутрішніх справ, як ідеологічний пр. даток апарату управління Південно-Західного краю Російської імперії. Подальші кроки влади щодо організаційного оформлення установи

переконливо свідчили, що Київська комісія одержувала статус державного наукового закладу при канцелярії генерал-губернатора.

19 листопада 1843 р. відомий колекціонер, член багатьох наукових товариств, барон С. І. де Шодуар, за розпорядженням Д. Г. Бібікєва, запросив до себе провідних істориків, професорів університету М. О. Максимовича, М. Д. Іванишева, В. Ф. Домбровського (див. док. № 9, 10). Вони розробили, обговорили і затвердили «Акт» про заснування Київської археографічної комісії, її організаційну структуру⁶. Комісія складалася з дійсних членів, серед яких власті призначали голову, його заступника і трьох редакторів. До того ж, Комісії надавалося право обирати почесних членів, кореспондентів, співробітників, чиновників для копіювання джерел. Але і в цьому випадку всі кандидатури повинні були затверджуватися генерал-губернатором, який надсилав інформацію про них до міністерства внутрішніх справ.

Головою Комісії було призначено правителя канцелярії генерал-губернатора М. Е. Писарева, який 24 лютого 1844 р. повідомив С. І. де Шодуара, що він не зможе обійняти цю почесну посаду за станом здоров'я. Таким чином, М. Е. Писарев не був головою наукової установи з 1843 р., як вважав О. І. Левицький, а потім й інші дослідники, що спиралися на праці цього літописця Комісії. Документи свідчать, що він вступив на цю посаду лише 1 травня 1845 р.⁸ З цього випливає, що Київська комісія півтора року працювала без голови, тобто реальна робота в установі здійснювалася висококваліфікованими фахівцями — засновниками Комісії. Затримку із головуванням М. Е. Писарева можна пояснити ще й тим, що саме з 1843 до 1845 р. визначав діяльність і безпосередньо керував справами Комісії значною мірою генерал-губернатор. Призначення М. Е. Писарева, найближчого співробітника Д. Г. Бібікова, відомого казнокрада і хабарника (якого Т. Г. Шевченко затаврував у поемі «Юродивий» — до речі, разом з його шефом), головою наукової установи міцно пов'язувало її з апаратом управління генерал-губернатора. Його помічником (віце-головою) став С. І. де Шодуар, який насправді виконував функції М. Е. Писарева. З адміністративним апаратом краю Комісію пов'язувало й те, що, за особистим розпорядженням Д. Г. Бібікова, здійснення технічної роботи доручалося трьом чиновникам канцелярії генерал-губернатора. Їх праця оплачувалася із бюджету Комісії. У подальшому організаційна структура установи істотно не змінювалася. Її головою після М. Е. Писарева був Михайло Йосипович Судієнко (1848 — 1857 рр.) заможний чернігівський поміщик, збирач і любитель старожитностей, який багато зробив для Комісії в її найскрутніші часи. Його

заступив (1857 — 1889 рр.) М. В. Юзефович. Керівники наукового закладу мали забезпечити вірнопідданський характер її діяльності, представляти Комісію у зв'язках із адміністрацією, іншими науковими закладами.

Діставши наприкінці травня — на початку червня 1843 р. дозвіл на створення Тимчасової комісії, влада не поспішала з її офіційним відкриттям. Вона розгорнула діяльність по обстеженню і збиранню архівного матеріалу. Важливого значення для схоронності архівних документів мало розпорядження генерал-губернатора Д. Г. Бібікова від 26 червня 1843 р. цивільним губернаторам, «чтобы никакие акты и древние бумаги, хранящиеся в архивах разных присутственных мест Киевской, Волынской и Подольской губерний, не были никому выдаваемы и сохранялись в целости впредь до востребования их означенной Комиссиею или посланными для сей цели от меня чиновниками»¹⁰. Таким чином створювалися сприятливі умови для евристичної діяльності майбутньої Комісії.

Тоді ж, влітку 1843 р., влада почала добирати наукові кадри майбутньої Київської археографічної комісії. У листі до попечителя Київського учбового округу С. І. Давидова від 4 липня 1843 р. Д. Г. Бібіков повідомляв про своє рішення «назначить членом этой Комиссии исправляющего должность экстраординарного профессора при университете Св. Владимира В. Домбровского и сотрудником учителя русского языка Киево-Подольского уездного приходского училища Кулиша»¹¹. Обидва вони були сповіщені вже наступного дня. Тоді ж В. Ф. Домбровський дістав наказ відправитися до Волинської, а П. О. Куліш — до Київської губернії і «осмотреть [...] все архивы, находящиеся как в присутственных местах, так и при монастырях православных и латинских, и затем все те древние акты, дела и бумаги, которые будут заслуживать сколько-нибудь внимания, брать под квитанции и присылать ко мне по почте или привезти с собой». За розпорядженням Д. Г. Бібікова, обом дослідникам виділялася значна сума (по 300 крб.), вони були забезпечені подорожними документами і відкритими розпорядженнями генерал-губернатора до місцевої влади, які відчиняли перед ними всі державні архіви Південно-Західного краю¹². Крім того, Д. Г. Бібіков клопотався перед православними і католицькими ієрархами Волині і Київщини (див. док. №8) про дозвіл В. Ф. Домбровському та П. О. Кулішеві оглянути зібрання документів та бібліотеки церков і монастирів, а також дістати від них у тимчасове користування для Комісії необхідні архівні джерела і літературу¹³.

Крім організації археографічних експедицій, розшук історичних джерел на Волині (ще до відкриття Комісії), Д. Г. Бібіков доручав найздібнішим урядовцям на місцях. Так,

він звернувся з листом до кременецького повітового стряпчого В. Сивицького, який мав певний досвід архівної роботи: «... по известному мне труду Вашему при разборе древних рукописей в министерстве юстиции я поручаю Вам смотреть все архивы кременецких присутственных мест и монастырей и все древние акты, дела и бумаги как в городе, так и в Кременецком уезде, которые будут найдены и будут заслуживать внимания, взять под квитанции, рассмотреть, разобрать и представить мне при описи, донеся вместе с тем подробности обо всем, что Вами будет найдено в архивах. Для благоприятственного исполнения сего поручения посылаю открытое предписание»¹⁴.

Не була випадковою особлива увага, що приділяли вчені та місцеві власті Волині, як об'єкт евристичної діяльності. Саме на цій території зберігалось багато рукописних реліктів і серед них компактні комплекси судово-адміністративних книг XVI — XVIII ст.

Археографічні експедиції влітку 1843 р. мали дати загальне уявлення про потенційні інформаційні можливості архівного фонду Правобережної України, їх завданням було створення джерельної бази для діяльності Київської комісії. Поїздка П. О. Куліша не справдила надії (див. док. № 6). Але експедиція на Волинь у серпні 1843 р. професора В. Ф. Домбровського була плідною (див. док. № 5, 7). Ще до створення Київської археографічної комісії В. Ф. Домбровський зарекомендував себе як знавець історії Волині. Його статті з історії Острога та Луцька були надруковані в альманасі М. О. Максимовича «Киевлянин» (1840, 1841 рр.). Відомо також, що у листопаді 1841 р. вчений їздив до Луцька з обстеженням місцевих архівів¹⁵. На початку 1840-х років він був уже досвідченим фахівцем, який міг кваліфіковано виконувати доручення генерал-губернатора. Не могли залишитися поза увагою Д. Г. Бібікова і консервативні суспільно-політичні погляди вченого¹⁶.

Під час поїздки 1843 р. за маршрутом Київ — Житомир — Кременець — Почаїв — Луцьк — Володимир-Волинський — Київ (понад 1000 км) В. Ф. Домбровський обстежив і описав 8 значних архівів, а також архіви церков, монастирів, купував документи у приватних осіб. Про хід і результати експедиції він докладно доповідав у рапортах на ім'я Д. Г. Бібікова. Перший рапорт надіслано з Луцька 14 серпня¹⁷, другий — з Володимир-Волинського 20 серпня¹⁸.

Були зібрані і відправлені генерал-губернаторові такі документи: 1. Архів Кременецького повітового суду (одна ціла і три фрагменти актових книг 80 — 90-х років XVI ст.). 2. Архів Почаївської Лаври (17 документів XVI — XVII ст.). 3. Архів Луцького духовного правління (24 акта XVI — XVIII ст.). 4. Архів Луцького повітового суду (16 актів половини XVI ст.). 5. Архів

Володимирського Домініканського монастиря (4 документи середини XVI — початку XVII ст.). 6. Архів Володимирського повітового суду (12 актових книг другої половини XVI — початку XVII ст.)¹⁹. Зосередившись на матеріалах до початку XVIII ст., вчений свідомо у рапортах та описах джерел, що додавалися до них, ігнорував документи магістратських архівів Кременця і Луцька, не виправдано зменшуючи їх історичне значення.

Загалом під час археографічної експедиції на Волинь 1843 р. вчений зібрав і відправив до Києва для майбутньої Комісії близько 80 книг та окремих документів. І в подальшому, на підставі його оглядів архівів Волинської губернії, за вказівками генерал-губернатора, до Київської комісії поступали все нові й нові історичні документи.

Значення експедиції В. Ф. Домбровського, його діяльності на ниві пошуку, збирання, вивчення історичних джерел, у справі становлення Київської археографічної комісії досі не оцінено належним чином. Вчений прожив коротке життя (1810 — 1845 рр.), не встиг багато чого зробити. Водночас його недовга праця біля джерел Комісії позначилася на її діяльності. Історичні документи, що зібрав вчений, стали джерельною базою перших видань Київської комісії. За нашими підрахунками, вони становлять 31 % загальної кількості документів, що увійшли до двох перших відділів першого тому «Памятників». Публікації архівних знахідок В. Ф. Домбровського тривали й далі.

Збирацька діяльність вченого сприяла формуванню Комісією власного зібрання історичних джерел. У «Каталозі колекції документів Київської археографічної комісії» як мінімум 15 з них були віднайдені на Волині в серпні 1843 р.²⁰ Вірогідно, що їх значно більше, але ідентифікація документів ускладнюється неповнотою їх опису у звітах В. Ф. Домбровського. З іншого боку, численні джерела передавалися пізніше із зібрання Комісії до Київського Центрального архіву давніх актів, а під час Великої Вітчизняної війни колекція Київської археографічної комісії зазнала значних втрат.

Не менш важливою, ніж пошук і збирання історичних джерел, була діяльність В. Ф. Домбровського по складанню стислих описів архівів Волині. У своїх рапортах він вперше вказав на актові книги як на найцінніше історичне джерело і зробив спробу класифікувати їх.

Раніше від інших діячів Київської комісії, зіткнувшись із таким своєрідним і невичерпним джерелом, як актові книги, В. Ф. Домбровський зумів оцінити їх значення для історичної науки та археографічної практики. Стислі огляди актових книг, що їх зробив вчений, сприяли залученню фахівців до вивчення цього виду джерел, активному запровадженню їх до наукового вжитку. Роль В. Ф. Домбровського як першовідкривача

особливо рельєфно вбачається на тлі пануючих на той час уявлень петербурзьких архіографів, що «в присутственных местах Западного края России не предвидится открытие важных памятников, могущих разлить свет на отечественную историю»²¹.

В. Ф. Домбровський був одним із засновників Комісії. І хоча сам він не встиг здійснити археографічні публікації, окремі висловлені думки і пропоновані ним теми (видання матеріалів з історії унії, про життя на Волині князя А. М. Курбського) здійснили у наступних працях його колеги. Отже, внесок ученого у формування української археографії був вагомим для свого часу і позитивно позначився на діяльності Київської археографічної комісії.

Архівний матеріал, що збирався влітку 1843 р. і відправлявся на ім'я Д. Г. Бібікова, відкладався у канцелярії генерал-губернатора, утворюючи таким чином основу для подальшої роботи археографічної установи. Після офіційного відкриття Комісії ці матеріали були їй передані. Вони поклали початок формуванню власної документальної колекції і стали найважливішим елементом джерельної бази видань Київської археографічної комісії.

Якщо 19 листопада 1843 р. є датою заснування наукової установи при генерал-губернаторі, то 8 грудня, коли відбулося її перше засідання, треба вважати початком діяльності Тимчасової комісії для розгляду актів (див. док. № 11). У протоколі відбулося, що найважливішим аспектом наукової діяльності Комісії на початковому етапі повинна залишатися пошукова робота, подальше ознайомлення з архівним багатством краю. Через нечисленний первісний склад установи це завдання неможливо було вирішити фізично. До того ж, професори університету могли здійснювати тривалі археографічні екскурсії лише під час вакацій. Тому ухвалили збільшити чисельність Комісії. На першому ж засіданні було обрано її почесних членів, які «своими познаннями, просвещенною любовью к историческим изысканиям, доставлением памятников и другими пособиями» сприяли реалізації евристичних завдань, що стояли перед Комісією. Усього за 1843 — 1859 рр. до лав почесних членів було прийнято 22 чоловіки, проте лічені одиниці з них брали більш-менш активну участь у її роботі.

За соціальним статусом, почесні члени були представниками переважно вищих верств суспільства (тут і далі підрахунки особового складу Комісії виконані на підставі праць О. І. Азлицького, з необхідним корегуванням на основі архівних матеріалів). Вони можуть бути розподілені на такі групи: церковні ієрархи — 6; вище чиновництво — 9; вчені, викладачі вузів — 3. Збільшення чисельності діячів Комісії цієї категорії в цілому не

виправдало себе, і з 1851 р. вибори почесних членів практично припинилися (поновлені лише наприкінці 1880-х років).

Така сама доля спіткала інститут членів-кореспондентів Комісії. З початку 1850-років їх вибори не провадилися. На той час було обрано лише 4 кореспонденти, серед яких такі активні діячі, як В. Сивицький та острозький вчитель, краєзнавець А. Перлштейн.

Численною була група членів-співробітників Комісії: у 1843 — 1856 рр. їх було 24. За незначним винятком (М. І. Костомаров, М. А. Рігельман, І. О. Самчевський, чий внесок у видання Комісії відносно невеликий), вони не редагували археографічні публікації, а займалися переважно збиранням історичних джерел. Їх функції мало чим відрізнялися від обов'язків почесних членів, але ці дві групи істотно різнилися за соціальним становищем. Серед членів-співробітників було 17 дрібних і середніх урядовців (у тому числі 7 вчителів), два університетські ад'ютанкти.

Головну наукову силу Комісії становили її дійсні члени (12 чоловік). Серед них професорів та ад'ютанктів — 9, а також завідувач Львівського Бернардинського архіву А. Райєк, колекціонер С. І. де Шодуар та обраний дійсним членом Комісії із числа її співробітників поміщик М. А. Рігельман. Безпосередньо у редагуванні видань брали участь лише 5 чоловік (М. Д. Іванишев, М. О. Максимович, О. І. Селін, М. А. Рігельман, В. П. Чехович). В. Ф. Домбровський та С. І. де Шодуар надали Комісії значні комплекси документів. Інші дійсні члени практично не брали участі в її роботі.

У цілому з 59 членів Комісії в 1843 — 1859 рр. більш-менш активно працювали в ній 14 — 15 чоловік, тобто майже 25 %. З них лише 7 редагували видання Комісії, причому 4 з них брали участь у двох та більше публікаціях. Провідне місце серед них належить М. Д. Іванишеву (див. док. № 12, 14). Інші члени Київської комісії становили її пасив. Тому не випадково в неофіційному листуванні діячі установи постійно скаржилися на її нечисленність²³.

Евристична діяльність широко розгорнулася після офіційного відкриття Комісії. Вона провадилася у державних, церковних та приватних архівах Правобережжя, а також у сховищах за межами України. Форми цієї роботи були різні. Насамперед, це археографічні експедиції по краю, листування з членами Комісії, архівами Москви, Петербурга, Варшави про надсилання тих чи інших паперів. Крім того, досить часто самі члени Комісії передавали їй історичні документи із власних зібрань. Серед них насамперед треба назвати волинського поміщика, краєзнавця і колекціонера Костянтина (Кастана) Свідзинського. Він передав до Комісії чимало копій з документів

власного зібрання, що пізніше використовувались у виданнях Комісії (див. док. № 19). Численні матеріали його збірки увійшли до третього відділу 2, 3 і 4 томів «Памятников». Певну кількість джерел з фондів Московського Головного архіву Міністерства закордонних справ надав у розпорядження Комісії її почесний член, директор сховища М. А. Оболенський (див. док. № 16, 17). Діяльну участь у справах установи, в тому числі у пошуковій роботі, брали її майбутні голови М. Й. Судієнко та М. В. Юзефович.

Реальна наукова сила Комісії, її дійсні члени, через зайнятість у університеті чи духовній академії мали обмежений час і тому обстежували насамперед архіви і бібліотеки Києва. У цьому активну участь брали професор О. І. Ставровський та ад'юнкт С. С. Гогоцький²⁴. Матеріали про їх пошукову роботу не збереглися, але вже в перших публікаціях Комісії подані документи... архіву Києво-Софійського собору²⁵. У цілому кількість винайдених у Києві джерел виявилася порівняно невеликою, головним чином через те, як зазначав О. І. Левицький, що «более ценные материалы еще раньше были истребованы в Археологическую Петербургскую комиссию»²⁶. Це, зокрема, підтверджується і документами фонду Петербурзької археографічної комісії Архіву РАН у Санкт-Петербурзі. Спроби 1845 р. повернути у розпорядження київських археографів історичні джерела, вивезені з України до столиці Росії, ні до чого не привели²⁷.

Найчастіше археографічні експедиції по краю здійснював М. Д. Іванишев. Головним об'єктом його пошуків стали архівосховища Волині (див. док. № 12, 14). Він відвідував їх з науковою метою 1849, 1850, 1852, 1856 рр. Звіт його експедиції 1852 р. був надрукований навіть у столичній пресі²⁸.

Велику допомогу Комісії у збиранні джерел надавала місцева влада. Численні циркуляри генерал-губернатора та його листування з цивільними губернаторами, церковними ієрархами і державними установами свідчать, що Д. Г. Бібіков зобов'язував їх не тільки допомагати Комісії, а й стимулював брати безпосередню участь у збиранні і збереженні історичних джерел²⁹. Аби прискорити пошук, у далекі експедиції відправлялися урядовці генерал-губернаторської канцелярії, які, зрозуміло, не були обтяжені досвідом праці із джерелами. Нерідко єдиним критерієм цінності історичних джерел для них був не зміст, а «давність» того чи іншого документа. Так, 5 лютого 1844 р. чиновнику канцелярії Прушинському було надано розпорядження «отправиться в Новоград-Волынский, Острожский, Ровенский, Ковельский и Дубенский уезды Волынской губернии и осмотреть там все архивы как присутственных мест, так и монастырей православных и латинских, и все те древние акты, дела

и бумаги, которые будут заслуживать сколько-нибудь внимания, брать под квитанцию и присылать ко мне по почте или привезти с собой, донося вместе с тем в подробности об осмотре вами каждого архива»³⁰. За підсумком експедиції Прушинського, 4 серпня 1844 р. із канцелярії генерал-губернатора до Комісії були передані книги та окремі документи³¹. Мабуть, це було значне зібрання, проте опис його, на жаль, не зберігся.

Найбільшу активність серед місцевого чиновництва у пошуках матеріалів Комісії виявляв кременецький повітовий стрялчий В. Сивицький, якому ще до створення Київської археографічної комісії генерал-губернатор доручив вести пошуки в архівах Кременецького повіту (див. док. №5). З листопада 1843 р. по серпень 1844 р. він надіслав до Д. Г. Бібікова 6 рапортів і 5 доповідних записок, де містилася цінна інформація про знахідки старожитностей та їх передачу до Комісії. Основну мету своєї пошукової роботи він, згідно з вказівками генерал-губернатора, вбачав у тому, щоб «отыскать начала существования здесь искони русского делопроизводства». Ось чому для нього, як, до речі, і для багатьох авторитетніших діячів Комісії, «акты позднейшего производства (с 1700 г.) на польском языке не представляют особой занимательности»³². Це свідчить, наскільки прагматичний був підхід до критеріїв пошуку та відбору джерел, як політичні завдання, що покладалися урядом на Комісію, штучно звужували хронологічні межі її наукової діяльності.

Під час евристичної роботи діячі Комісії наполегливо звертали увагу властей до вкрай незадовільних умов зберігання історичних джерел. У рапорті від 8 листопада 1843 р. В. Сивицький писав про безладдя, що панувало в архівосховищі Кременецького магістрату: «дела и бумаги с 1796 по 1830 годы сложенные в кучи, не разобраны, не подобщены по предметам — таких дел и бумаг 2000, актовые же книги, хотя и хранятся в особом шкафе, но без общего указателя»³³. Такий стан архівної справи на Правобережній Україні пояснює всю важливість розпочатої Комісією роботи по концентрації найцінніших архівних фондів, що сприяло не тільки їх запровадженню до наукового вжитку, а й врятуванню цих надзвичайно інформативних пам'яток історії України від руйнування і загибелі. Рапорт В. Сивицького від 8 листопада 1843 р. знаменний ще й тим, що в ньому Тимчасова комісія для розгляду давніх актів, до заснування якої залишилося трохи більше тижня, вперше названа археографічною. Цей термін, який запровадив до російської історичної науки П. М. Строев, використовувався тоді нечасто, у багатьох випадках як синонім «археології». Царина його використання, як і сам предмет археографії, не були чітко визначені. Археографія, разом з іншими галузями історичної науки, у першій половині ХІХ ст. тільки починала виділятися в окрему

допоміжну історичну дисципліну³⁴. Ця невизначеність стала однією з причин того, що протягом усього свого існування поряд зі своїм головним заняттям — публікацією писемних історичних джерел — Комісія, особливо в 1840-х роках, активно займалася проблемами археології Правобережної України.

У рапортах В. Сивицький доповідав про нові знахідки. Найвагомішою з них слід вважати люстрації Волинського, Луцького та Кременецького замків XVI ст. на 395 аркушах, які він передав до Комісії³⁵. Матеріали повністю були опубліковані у другому відділі 4 тому «Памятников». Найбільший інтерес для В. Сивицького становили документи верховної влади Речі Посполитої. У своїх пошуках він виїжджав за межі Кременця, відвідував архіви сусідніх повітів, досліджував окремі приватні архіви. Примітною рисою його листування з генерал-губернатором було прагнення розширити уявлення про архіви, що цікавили Комісію. У рапорті від 9 квітня 1844 р. В. Сивицький зазначав, що у Львівському Бернардинському архіві «сохранился большой запас актов юридического и другого содержания» з 1384 по 1784 р., а в магістратському архіві Львова «есть манускрипты XIV в., они заключают в себе права и преимущества, по большей части дарованные жителям этого города»³⁶. Одним з перших В. Сивицький звернув увагу на важливість матеріалів архіву колишніх уніатських митрополитів для вивчення історії України, а також на необхідність вести пошуки не тільки у державних та церковних архівах, а й у приватних зібраннях місцевих поміщиків³⁷.

Активну участь у пошуковій роботі Комісії брав також краєзнавець, учитель острозького дворянського училища А. Перлштейн. На засіданні Комісії 1 вересня 1844 р. М. Д. Іванишев подав зборам підтверджувальну грамоту Сигізмунда I 1544 р., що її надіслав А. Перлштейн. Комісія доручила М. Д. Іванишеву звернутися до нього з пропозицією продовжувати співробітництво. Уже 15 вересня Комісії із канцелярії генерал-губернатора була передана наступна записка А. Перлштейна з новими історичними джерелами³⁸.

Особливістю евристичної роботи Київської археографічної комісії на першому етапі її діяльності стало виявлення на Правобережній Україні мережі приватних поміщицьких архівів, з'ясування їх інформаційних можливостей, залучення цих фондів до публікацій, що готувалися.

У «Деле об учреждении в Киеве Временной комиссии для разбора древних актов» серед матеріалів за грудень 1843 р. зберігається анонімний список 84-х найбільших приватних архівів Волині³⁹. Це джерело дозволяє реконструювати маловідому мережу приватних архівів у цьому регіоні. Кількісний розподіл за списком такий: у Житомирському повіті — 8

архівів; у Новоград-Волинському — 6; у Заславському — 4; Старокостянтинівському — 4; Острозькому — 20; Кременецькому — 4; Дубенському — 7; Луцькому — 3; Рівненському — 11; Ковельському — 8; Володимирському — 5; Овруцькому — 4.

5 серпня 1844 р. на адресу предводителів дворянства 36 повітів Київської, Подільської і Волинської губерній Д. Г. Бібіков надіслав листи, в яких запрошував їх «принять участие в сем деле и пригласить и помещиков, если у кого имеются какие-либо акты и бумаги, то прислать их все Вам или прямо ко мне для передачи на рассмотрение в Комиссию»⁴⁰.

Але, якщо архіви «присутственных мест» і монастирів, завдяки підтримці влади, були відкриті для Комісії, то вивчення приватних зібрань виявилось важкою справою. Польські поміщики, добре розуміючи політичне спрямування історичних досліджень Комісії, часто не допускали під різними приводами діячів цієї установи до своїх родинних архівів. Вони не були зацікавлені в оприлюдненні документів, що викривали політику соціального і національно-релігійного гноблення, яку проводили панівні верстви Речі Посполитої щодо українського народу. Висвітлення дійсної історії Правобережжя підривало вимоги діячів польського національно-визвольного руху відновити Польську державу в «історичних» кордонах 1772 р. Найвідвертіше своє ставлення до славного минулого України та її народу висловив у відповіді Д. Г. Бібікову предводитель дворянства Завлавського повіту шляхтич Циконський: «В стране, которая в течение 16 и 17 столетий неоднократно потерпела разорения от нашествия татар и черни Хмельницкого, без сомнения очень мало находится древних письменных памятников, а если и находятся в некоторых домах, то властители таковых весьма дорожат ими, весьма вероятно не согласятся на выдачу на руки подлинников»⁴¹.

Зіткнувшись із труднощами у виявленні приватних архівів, Д. Г. Бібіков почав використовувати особисті зв'язки власних урядовців польського походження. У наказі чиновникові канцелярії графу Олізару пропонувалося «отправиться в Радомысльский и Махновский уезды и постараться там в архивах знакомых Вам помещиков собрать сколько можно древних грамот и бумаг для учрежденной Временной комиссии для разбора древних актов. В получении таковых бумаг можете выдавать квитанции с обещанием, что документы тем лицам, у кого взяты, будут возвращены по миновании надобности»⁴². Внаслідок цієї поїздки граф Олізар «подаёт записку о древностях в окрестностях Коростышева и передает в Комиссию собранные им 849 древних актов, заключающихся в 18 связках»⁴³. Подібні вказівки були дані 18 квітня 1849 р. князю Яблоновському⁴⁴. Ба-

гату колекцію документів XVII ст. із приватних архівів доставив до Комісії після експедиції на Волинь урядовець генерал-губернаторської канцелярії Брошкевич.

Київська комісія не обмежувалася розшуками лише в місцевих архівах. Вже на другому засіданні Комісії 22 грудня 1843 р. (див. док. № 12) при розгляді списку «Устави на волоки» 1557 р., що належав С. І. де Шодуару, М. Д. Іванишев запропонував звернутися до архіву Сенату з клопотанням про надіслання виправленого списку цієї пам'ятки із матеріалів Литовської метрики⁴⁵. У березні 1844 р. через Д. Г. Бібікова Комісія звернулася до Сенату, запросивши для копіювання ще 16 документів. Внаслідок цих заходів «Устава на волоки», одне з найцінніших джерел з історії українського селянства та поземельних відносин, надруковано у «Памятниках» (2-й відділ, 2 т.) 1846 р. на основі списку Литовської метрики. На третьому засіданні (див. док. № 13) Комісія звернулася до генерал-губернатора з проханням «войти в сношение с кем следует о доставлении в Комиссию для рассмотрения архива бывших униатских митрополитов, отправленного в 1841 году из архива Радомысльского уездного суда в Белорусско-Литовскую духовную коллегию»⁴⁶. Уже 25 січня 1844 р. Д. Г. Бібіков відправив з цього приводу запит обер-прокуророві Синоду. На цьому ж засіданні Комісія звернулася до генерал-губернатора з проханням вимагати з Головного Варшавського архіву документи з історії унії, які згадувались у описі цього архіву, виданому Г. С. Бандтке. Київський генерал-губернатор надіслав рапорт намісникові Царства Польського вже 5 лютого 1844 р.; у відповіді від 14 квітня Комісії запропоновано вирядити до Варшави чиновника для копіювання джерел⁴⁷.

Результативним виявилось звернення Д. Г. Бібікова до міністра внутрішніх справ від 9 вересня 1844 р. — відкрити для Комісії архів Чернігівського губернського правління⁴⁸. У ньому працював член Комісії інспектор Чернігівської гімназії Ф. А. Кітченко. У вересні 1850 р., під час перебування в Києві, Микола І дозволив передати з Чернігівського губернського правління у розпорядження Київської археографічної комісії велике зібрання фільдмаршала П. О. Румянцева⁴⁹. 1852 р. цей архів надійшов до Комісії⁵⁰.

Активно співробітничав з Київською комісією західноукраїнський історик і археограф Д. І. Зубрицький (1777 — 1862 рр.) (див. док. № 15). З квітня 1845 до квітня 1846 рр. він надіслав з архіву львівського Ставропігійального інституту до Комісії 49 копій і оригіналів різних історичних джерел (23 квітня 1845 р. — 10 документів; 9 жовтня 1845 р. — 12; 8 лютого 1846 р. — 10; 3 квітня 1846 р. — 17). З них до XIV ст. належав 1; до XVI ст. — 31; до XVII ст. — 14; до XVIII ст. — 2 документи⁵¹.

Із документів Д. І. Зубрицького 14 надруковано в третьому томі «Памятников».

З половини 1840-х років Комісія мала тісні зв'язки з столичними, насамперед московськими архівами. Вони також встановлювалися через Д. Г. Бібікова. 11 грудня 1845 р. він надіслав листа директору Московського Головного архіву Міністерства закордонних справ князю Михайлу Андрійовичу Оболенському (1805 — 1873 рр.), в якому, сповіщаючи про створення Київської комісії та її перше багатотомне видання, просив надіслати документи з історії козацтва до другого тому «Памятников» (див. док. № 16)³². У відповіді (див. док. № 17) М. А. Оболенський повідомляв, що вже відправив до Києва оригінали таких джерел: 1. Грамота турецького султана до Б. Хмельницького 1650 р. 2. Жалувана грамота царя Олексія Б. Хмельницькому та його нащадкам на Гадяч з усіма угоддями 1654 р. 3. Жалувана грамота царя Олексія міщанам м. Козельця 1655 р. 4. Зібрання актів «Випис із книг гродських воеводства Київського» на 85 аркушах.

З цих матеріалів у Комісії зняли копії, а оригінали повернули до Москви³³. У цьому ж листі М. А. Оболенський висловив готовність підтримувати контакти з київськими археографами: «... я со своей стороны постараюсь отыскать еще несколько более любопытных актов и в свое время переправить Вашему Высокопревосходительству»³⁴. У вересні 1846 р. М. А. Оболенський надіслав до Комісії ще два листа Б. Хмельницького та лист І. Виговського до патріарха Никона 1653 р., які пізніше були опубліковані в «Памятниках» (відділ 3, т.3). На подяку Комісія 27 вересня 1851 р. обрала М. А. Оболенського своїм почесним членом³⁵. Зв'язки, що установилися з Московським Головним архівом Міністерства закордонних справ у 1840 — 1850-х роках, створили основу для подальшого плідного співробітництва.

У Москві 1846 р. перебував член Комісії М. А. Рігельман. Він зустрічався з керівництвом архіву Сенату, Оружейної палати, архіву Міністерства закордонних справ, домовляючись з ними про співробітництво з Київською комісією. Через М. А. Рігельмана надійшов до Комісії і літопис С. Величка, що належав М. П. Погодіну.

У Петербурзі члени Комісії так само вели розшуки у місцевих архівах. О. І. Селін наприкінці 1846 р. працював у архівах Румянцевського музею и «увеличил многими копиями актов материалы для истории унии, которыми уже владела Комиссия»³⁶. Того самого року М. Е. Писарев, голова Київської археографічної комісії, передав 48 актів, копії з яких

зняв у архіві Синоду його чиновник Бірюкович, який тоді ж став співробітником Комісії.

Пошукова діяльність Комісії розгорнулася в архівосховищах усіх видів й охопила значні регіони (державні, церковні, приватні архіви Правобережної, Лівобережної, Західної України, найбільші архіви Росії). У ній брали участь не тільки фахівці-історики і чиновники канцелярії генерал-губернатора, а численні шанувальники старожитностей, краєзнавці, колекціонери. Відомо, що їй допомагав у цій роботі Т. Г. Шевченко. Зіткнення з першоджерелами, спілкування з професійними істориками певною мірою відбилися в його творчості. Через багато років Т. Г. Шевченко з великою теплотою згадував про М. Д. Іванишева та О. І. Селіна⁵⁷.

Основним результатом інтенсивної пошукової праці стало створення міцної джерельної бази вивчення історії України XVI — XVII ст. Незважаючи на широку географію, основним елементом майбутніх видань Комісії стали джерела, винайдені в архівах Правобережної України, насамперед, книги судово-адміністративних установ XVI — XVII ст.

За умов скрутного становища архівної справи у першій половині XIX ст. збирання Київською археографічною комісією найцінніших історичних джерел, переважно актових книг, сприймалося як підготовчий етап на шляху до створення першого на Україні історичного архіву — Київського Центрального архіву давніх актів. Її діяльність, спрямована на врятування історичних документів, сприяла збереженню історичної пам'яті українського народу.

Вивчення архівних фондів вітчизняних сховищ справило значний вплив на формування проблематики конкретно-історичних праць та археографічних публікацій Київської комісії. У процесі пошукової роботи встановлювалися тісні наукові контакти з істориками та архівістами як України, так і за її межами.

Водночас з великомасштабною евристичною діяльністю розпочато інтенсивну підготовку до випуску в світ першого археографічного видання. У зв'язку з цим не поділяємо твердження О. І. Левицького, що перший період діяльності Комісії був здебільшого часом нагромадження історичних джерел⁵⁸.

З самого початку перед київськими археографами постали питання про тип, вид, форму, структуру, проблематику, методи публікації історичних джерел, що надходили до Комісії. І якщо до пошукової роботи широко залучалися непрофесіонали, то опрацюванням принципів едиційної діяльності займалися найкваліфікованіші члени установи.

Уже на другому засіданні Комісії, 22 грудня 1843 р., ухвалено рішення: «... распределить препровождаемые в Комиссию ак-

ты между редакторами по принадлежности с тем, чтобы каждый редактор, рассмотрев назначенные ему памятники, донес ... какие из них, по его мнению, можно было бы напечатать»⁵⁹. На цьому ж засіданні М. Д. Іванишев вперше доповідав про документи із зібрання С. І. де Шодуара, що він їх дослідив, і рекомендував до друку (див. док. № 12).

У виборі проблематики видання, що намічалось готувати, і, відповідно, у визначенні критеріїв для відбору джерел публікації основними, поряд із науковими інтересами її редакторів, були ті настанови властей офіційні, на засадах яких створювалася Комісія. На перший план владою висувалося видання джерел з історії національно-релігійних відносин. Офіційні документи свідчать, що генерал-губернатор не тільки надавав допомогу Комісії в її евристичній діяльності, а активно втручався у формування проблематики майбутнього видання. У листі без підпису від 30 грудня 1843 р. (напевне, його писав С. І. де Шодуар) до М. О. Максимовича зазначалося: «Ваше Высокоблагородие сообщали мне, что у Вас есть много актов, объясняющих существование православных братств в здешнем крае. Дмитрий Гаврилович объявил мне, что желал бы видеть эти акты рассмотренными и напечатанными в первом томе издания Киевской Временной комиссии»⁶⁰. Акти з історії братств відкривали всі чотири томи «Памятников».

З нагромадженням матеріалу та після його опрацювання редакторами Київської комісії М. О. Максимовичем, М. Д. Іванишевим і В. Ф. Домбровським вже 21 січня 1844 р. накреслилася проблематика видання в цілому і структура першого тому «Памятников» зокрема⁶¹. Остаточне рішення з цього питання було ухвалено на наступному засіданні, 15 лютого: «Первый том будет содержать три отдела: 1. Памятники православно-русских братств на Волыни. 2. Акты об унии. 3. Устав о правах и обязанностях государственных крестьян в Литве» (див. док. № 14)⁶².

Таким чином, визначилися вид (тематична публікація) і структура (три частини у кожному томі) археографічного видання. Така структура пояснювалася не тільки наявністю трьох редакторів, а й складом джерел і практичними міркуваннями. Окрема пагінація кожного з відділів давала можливість готувати їх до друку незалежно один від одного.

Під час роботи над першим томом «Памятников» план видання зазнав відчутних змін. Замість актів про унію, видання яких запропонував і повинен був редагувати В. Ф. Домбровський, увійшли за редакцією М. Д. Іванишева «Материалы по истории Малороссии», що відбивали політич і події на Ук-

раїні 1648 — 1649 рр. Вони склали третій відділ першого тому «Памятников». М. Д. Іванишев уже в грудні 1843 р. почав готувати до публікації важливу юридичну пам'ятку XVI ст. «Уставу на волоки» (див. док. № 12). Її, за планом, передбачалося надрукувати як третій відділ першого тому. Але звірити список С. І. де Шодуара, що був у розпорядженні Комісії, з списком Литовської метрики швидко не вдалося і тому юридична пам'ятка була опублікована у другому відділі другого тому 1846 р. До першого тому (2-й відділ) вміщені джерела з історії феодального землевладіння і поземельних відносин на Україні XVI ст. Надруковані в першому відділі першого тому документи відбивали історію лише Луцького братства, а не всіх волинських братств, як передбачалося.

Незважаючи на істотні зміни, початковий план видання «Памятников» визначив у цілому проблематику серії і своєрідність її структури, що залишалися незмінними: 1-й відділ чотирьох томів цього видання об'єднував матеріали з історії українських церковних братств кінця XVI — XVII ст.; 2-й відділ вміщав юридичні і статистичні джерела з історії соціально-економічного розвитку України; у 3-му відділі друкувалися джерела про події Визвольної війни і Руїни. Таким чином, якщо в основу розміщення матеріалу першого відділу покладено тематично-географічний принцип (у кожному томі — джерела з історії братств різних регіонів), то в третьому відділі від першого до останнього тому редактори суворо додержувалися наскрізного хронологічного принципу. Матеріали другого відділу різних томів «Памятников» об'єднувалися насамперед спільною проблематикою (соціально-економічний розвиток українських земель, становище селян, поземельні відносини).

У ході підготовки першого тому «Памятников» визначилися також інші елементи його структури. Несвідомою частиною всіх видань Комісії із самого початку стали передмови до актів, що друкувалися. Вже у «Памятниках» вони зазнали істотної еволюції: від передмов, близьких за формою до анотацій, — до невеликих наукових розвідок на основі історичних джерел, що публікувалися.

У передмові до першого тому йшлося про необхідність забезпечувати «Памятники» науково-довідковим апаратом, що втілювалося в останньому томі серії.³

Визначення проблематики, досить чітких принципів структури як усього видання, так і його окремих частин, відіграло помітну роль у окресленні напрямків едиційної діяльності Комісії.

Одним з основних завдань у справі підготовки першого тому «Памятников» стало опрацювання принципів передачі текстів. Характерно, що Комісія керувалася зверненням до неї Д. Г. Бібікова від 12 лютого 1844 р. про обов'язкове включення до видань перек-

ладів документів на сучасну російську мову⁶³. Комісія не могла не виконати цю вимогу і в зв'язку з цим визначила такий порядок розміщення тексту: на сторінці паралельно мав друкуватися як оригінал документа, так і його переклад. Це значно розширювало коло потенційних читачів не тільки серед фахівців, а й широкої громадськості. Це дозволяло, з одного боку, популяризувати історію України, запроваджувати надруковані джерела до широкого наукового вжитку, з другого — посилювало пропагандистський ефект того політичного завдання, що було поставлено владою перед Комісією.

Турбуючись, щоб її видання задовольняло всім науковим вимогам, Київська комісія виступала прибічником найбільшої точності у відтворенні особливостей оригіналу: «Комиссия примет за неприменное правило, чтобы печатный текст памятников сколько возможно вернее выражал оригинал во всех отношениях: в правописании, в сокращении слов, форме букв и цвете чернил»⁶⁴. Ще конкретніше вимоги щодо передачі тексту викладені у вигляді інструкції переписувачам, які готували давні рукописні тексти до набору: «Переписчик должен писать нынешней скорописью, сохраняя соединение и разделение слов, находящихся в оригинале, удерживая надстрочные знаки и те буквы, которыми отмечается западнорусское письмо от нынешнего русского...»⁶⁵. При підготовці «Памятников» до друку Комісія суворо додержувалася правил, спираючись на підтримку місцевої влади. У зв'язку з відсутністю на той час у Києві друкарні з давніми літерами, що давно вже вийшли із вжитку, генерал-губернатор звернувся до київського митрополита Філарета, який, до речі, був почесним членом Комісії, з проханням «прислать на время в университетскую типографию, где печатаются акты, из Лаврской типографии литеры под названием библейские со всеми принадлежностями сего шрифта...»⁶⁶.

Таким чином, за умов невизначеності в історичній науці того часу питань археографічної методики, Комісія змогла запропонувати і в значній мірі реалізувати у своїх виданнях наукові принципи публікації джерел XVI — XVII ст. з історії України.

Перший том «Памятников» підготували за один рік і вже на початку 1845 р. він вийшов з друку, а наприкінці 1846 р. з'явився вже другий том. Такі високі темпи можна пояснити участю у роботі установи висококваліфікованих фахівців, наявністю значної документальної бази, а також увагою з боку місцевої влади, яка намагалася спрямувати наукові видання у вірнопідданське, антипольське русло.

Джерельна база першого тому «Памятников» (як, до речі, і серії в цілому) була досить різноманітною і відбивала особливості початкового етапу евристичної діяльності Комісії.

Значна частина «Памятников» друкувалася на основі матеріалів приватних зібрань. Так, третій відділ 1-го тому укладено на основі збірника XVI—XVII ст., що належав С. І. де Шодуару. З нього ж взяті окремі документи, надруковані у другому відділі. У цьому відділі вміщено також акти з архіву Почаївської лаври, 7 документів із володимирських городських книг XVI ст., що поклали початок використанню у виданнях Комісії матеріалів судово-адміністративних установ України. Серед історичних джерел першого відділу місце зберігання 11 з них не вказано взагалі. Як бачимо, матеріали актових книг, що склали основу джерельної бази видань Комісії, починаючи з кінця 1850-х років, у половині 1840-х ще тільки починали використовуватися в археографічних виданнях.

Перший відділ першого тому, який редагував М. О. Максимович, був присвячений історії Луцького православного братства в XVII ст. (усього 39 документів). Незважаючи на клерикальний у цілому характер цієї частини видання, редактор намагався відібрати джерела не тільки з історії релігійної організації, а й розкрити її тісний зв'язок з іншими аспектами суспільного і культурно-національного життя Волині (роль братства у розвитку культури, освіти, медицини, боротьбі з національно-релігійним гнобленням з боку католицької церкви та польських феодалів, структура братства). Характерно, що обгрунтовуючи значимість публікацій цих актів, М. О. Максимович у листі до Д. Г. Бібікова на перше місце поставив питання вивчення розвитку освіти в цьому регіоні. Він писав: «Акты сии поистине драгоценны, ибо представляют собой новое и важное свидетельство о характере народного просвещения здешнего края в XVII веке...»⁶⁷. Справді, у першому відділі видання були надруковані важливі документи з цього питання, в тому числі перший і другий статут братської школи в Луцьку.

Редактором другого відділу першого тому «Памятников» був М. Д. Іванишев (11 документів). Його, як юриста, цікавив насамперед розвиток юридичних норм на Україні XVI—XVII ст., особливі випадки з судової практики, пам'ятки права того часу. Водночас професор-юрист приділяв значну увагу питанням соціально-економічного розвитку края. Коло його наукових інтересів позначилося і в археографічній практиці вченого. До другого відділу увійшли жалувані та підтверджувальні грамоти польських королів українським магнатам і шляхті, зразки орендних листів князів Пронського і Сангушка та інші документи, що висвітлюють поземельні відносини на Волині другої половини XVI ст., а також юридична пам'ятка «Устав о людях похожих» 1551 р. Публікація цих документів зробила другий відділ «Памятников» цінним джерелом для вивчення

питань соціально-економічного розвитку України та становища селянства.

М. Д. Іванишев був редактором і третього відділу першого тому під назвою «Материалы по истории Малороссии (1648 — 1649 гг.)» (усього 86 документів). Тут, як і в усіх третіх відділах серії, наведено в основному листування та офіційні матеріали, що вийшли здебільшого з польсько-католицького табору. Збірник з колекції С. І. де Шодуара походив із середовища польської шляхти, яка намагалася на власну користь інтерпретувати події Визвольної війни. Водночас серед матеріалів відділу є документи із табору повстанців. Серед них 9 належали перу Б. Хмельницького. Вперше були надруковані протокол допитів (конфесати) полонених козаків, лист М. Кривоноса. Ці матеріали стали важливим елементом джерельної бази досліджень Визвольної війни українського народу під проводом Б. Хмельницького.

Хоча Комісія виробила на своїх перших засіданнях певні принципи публікації історичних джерел, деякі важливі положення археографічного оформлення не були чітко сформульовані і тому на практиці втілювалися кожним редактором за власним розсудом. Так, досить вільно трактувалися питання складу археографічної легенди. Найзагальнішим правилом при її укладанні були вказівки на збірник або книгу, звідки взято те чи інше джерело, але збірники та актові книги не описувалися навіть найпростішим способом. При публікації окремого джерела зазначали його автентичність та матеріал письма, рідше — схоронність. Місце зберігання повідомлялося тільки у виняткових випадках, що значно ускладнювало пошук і перевірку необхідної інформації.

Важливим елементом археографічної легенди стали сфрагістичні описи джерел. Вони наведені в 9 документах першого відділу та в документі другого відділу першого тому «Пам'ятников». Характер цих описів різний: від найповнішого, де зазначено місце розміщення печаток, їх кількість, розміри, тексти і кольори, до лаконічного «за печаткою».

Легенда двох грамот патріарха Кирила 1623 р. містить невеличку палеографічну розвідку М. О. Максимовича, в якій не тільки описані зовнішні ознаки письма та його особливості, а й зроблена спроба на основі порівняльного аналізу почерків уточнити датування одного з цих документів. Тут же у легенді редактор обґрунтував свої методи друкування грамот (він поділив уставний текст на окремі статті), виходячи з міркувань «удобнейшого чтения»⁶⁸. Спостереження з погляду палеографії та сфрагістики, вміщені вже в першому виданні Комісії, закріпили стійкий інтерес її членів до подальших досліджень у галузі допоміжних історичних дисциплін.

Щодо елементів заголовків у археографічному оформленні першого тому, то вони склалися, як правило, з визначення виду документа, імені автора та кореспондента, для якого він створювався, дати написання. Проте в заголовках «Памятников» майже ніколи не подавався стислий зміст документа, що є характерною рисою видань Комісії з кінця 1850-х років.

Важливим елементом оформлення першого, а потім й інших томів серії стали підрядкові примітки. Вони відсутні в другому і третьому відділах I тому, але в першому відділі їх усього 10. Вони головним чином роз'яснюють зміст документа, а також уточнюють розташування окремих географічних пунктів. У примітках до документа № 6 вказано на помилку в оригіналі, але її не було виправлено, а текст друкувався за давнім оригіналом.

Перший том «Памятников» займає особливе місце серед усіх видань Київської археографічної комісії за високим рівнем художнього оформлення. У тексті після джерел вміщалися графічні зображення історичних пам'яток, насамперед церковного призначення. Серед них — руїни Золотих воріт, церква Михайлівського монастиря, гробниця Ярослава Мудрого із Софії Київської, церква Богоявленського монастиря в Києві. Здебільшого тут зображено археологічні знахідки із зібрання Музею старожитностей Київського університету, що не належать до XVI — XVII ст., часу опублікованих історичних джерел. Вміщені окремо, поза контекстом тієї археологічної культури, до якої належать, без будь-яких наукових пояснень зображення цих стародавніх експонатів, значною мірою знизило їх наукову цінність.

До художнього вбрання першого тому належать також декоративні заставки з рукописів XVI — XVII ст., а також із знаменитої Острозької біблії 1581 р. Місце оригіналу кожного малюнку зазначалось у передмові.

Наприкінці тому окремою вклейкою надруковано дві давні гравюри з видами Києва 1651 р., а також давній план і зображення сучасного вигляду церкви Луцького братства. Тут же вміщено знімки різних рукописів XV — XVII ст., які стали першою публікацією палеографічних матеріалів Комісії.

Вихід у світ першого тому «Памятников» завершив

* Поєднання в одному виданні предметів археології та археографії симптоматично як для характеристики взаємозв'язків цих історичних дисциплін, так і для історії Комісії, яка таким чином заявила про ще один, археологічний, напрямок своєї діяльності. Крім того, наявність у археографічному виданні археологічних елементів, на нашу думку, свідчила про усвідомлення провідними діячами Київської комісії необхідності комплексного підходу до створення джерельної бази історії України, нових нетрадиційних методів підготовки археографічних видань. Найповніше цей підхід реалізувався пізніше, у праці М. Д. Іванишева «Жизнь князя А. М. Курбского в Литве и на Волыни» (1849р.).

інтенсивну працю київських археографів. Цим виданням вперше на Україні започатковано систематичне друкування історичних джерел з історії нашої Вітчизни, формування друкованої джерельної бази з таких ключових проблем, як історія Визвольної війни, соціально-економічне становище України в XVI — XVII ст., розвиток культури і освіти. Важливе значення мали публікації комплексу джерел з історії православних церковних братств на Україні, що виступали реальною силою у суспільно-політичній боротьбі наприкінці XVI — XVII ст. У «Памятниках» були впробовані принципи публікації історичних джерел, опрацьовані Комісією. Елементи сфрагістичних і палеографічних досліджень у цій серії сприяли розвиткові допоміжних історичних дисциплін та археології на Україні.

Вихід у світ першого серійного видання Київської археографічної комісії став значною подією в українській історичній науці, культурі, суспільно-політичному житті. Тому до нього проявляли інтерес далеко за межами України, відгуки преси були досить прихильними.

Торкаючись питання рецензування праць Київської археографічної комісії, спробуємо з'ясувати, як у свідомості сучасників відбилися її публікації, чим вони привернули увагу і які недоліки були виявлені рецензентами.

Змістовний відгук на перший том «Памятников» з'явився вже 1845 р. у журналі «Финский вестник». Невідомий автор, прибічник скептичної школи російської історіографії, був добре обізнаний не тільки з виданням, а й з безпосередньою діяльністю самої Комісії. Він дуже високо оцінив опрацьовану Комісією археографічну методикку, завдяки якій перший том «Памятников» «должно почитать первою историческою книгою, в которой история примирена с филологиею»⁶⁹. На думку автора, таку методикку повинна застосовувати у своїх виданнях Петербурзька археографічна комісія. Рецензент відзначив як достоїнства тому наявність перекладів давніх текстів на російську мову, а також публікацію археологічного матеріалу і підсумовував: «...на всякой странице этого великолепного издания вы замечаете желание издателей вполне удовлетворить требованиям публики нашего века, избалованной великолепными историческими изданиями Франции, Англии и Германии»⁷⁰.

Якщо рецензент з «Финского вестника» серед достоїнств видання Комісії виділив, насамперед, методикку і оформлення, то анонімний автор «Отечественных записок» (1845 р.) звернув увагу читачів на принципову новизну й значимість проблематики публікації: «До сих пор историки Малой России, подробно описывая войны и набеги казаков, их сшибки и битвы, победы и поражения... почти не обращали внимания на внутренний быт Малороссии, на формы, в которых развивались там

зачатки життя столь бурної і вольнолюбивої ізвне, на зв'язи і відношення між собою народу, на його мнєння і поняття, забуваючи, що тут-то і скривається головне начало сродства малоросійського казачества з великоросійським народом... В цьому відношенні особливо драгоцінны «Памятники», издаваемыя Временною комиссией для разбора древних актов»⁷¹.

Там само надруковано ще одну позитивну рецензію, предметом якої стала культура оформлення видання. «В цьому відношенні, — пише автор, — пальма переваги перед всіма до сих пор напечатаними в Росії збірниками подібного роду должна, неоспоримо, принадлежать «Памятникам» ... Все, что местные средства могли позволить, придумано и выполнено издателями с истинно европейской тщательностью»⁷². Одним з головних достоїнств рецензент вважав російські переклади давніх актів, що, на його думку, викликало у публіки підвищену зацікавленість до видання: «Интерес самих актов, а главное, эта возможность читать их по-русски, без усилия и напряжения... сделают это издание настольною книгою каждого образованного человека»⁷³.

Високою була оцінка не тільки преси, а й професійних істориків. У листі до М. О. Максимовича відомий львівський історик Д. І. Зубрицький (вересень — жовтень 1845 р.) писав: «Первый том «Памятников» получил я и изъявляю искреннейшую благодарность... издание хорошее, документы очень важные»⁷⁴. Водночас він зазначив огріхи у оригіналах польських документів, а також деякі неточності в російських перекладах (див. док. № 15).

Таким чином, суспільна думка прихильно і навіть дещо захоплено поставилася до «Памятников» і підняла Київську археографічну комісію на одне з чільних місць серед вітчизняних археографічних установ.

Водночас з підготовкою до друку першої публікації Комісія відбирала матеріали для наступних томів «Памятников». Так, на засіданні 15 лютого 1844 р. (див. док. № 15) було ухвалено «принять в соображение юридические акты, находящиеся в городских книгах Луцких и Владимирских для наполнения второго и дальнейших томов...»⁷⁵.

Після виходу першого тому в Комісії відбулися серйозні кадрові й організаційні зміни. 1845 р. помер наглою смертю В. Ф. Домбровський. Тоді ж через хворобу виїхав з Києва М. О. Максимович. Замість нього перший відділ другого тому став редагувати професор Київської духовної академії М. П. Чехович. Того самого 1845 р. до Київської археографічної комісії був приєднаний Тимчасовий комітет для розшуку старожитностей. Таким чином, археологічні функції Комітету перейшли до Комісії.

Другий том «Памятников», як і перший, був підготовлений за одним подихом і з'явився вже наприкінці 1846 р. Джерельна база видання мала такий вигляд: 1. Збірник митрополита Євгена Болховітінова та окремі акти з бібліотеки Київської духовної академії (1 відділ). 2. Чотири документи із Софійського собору (1 відділ). 3. Сім історичних джерел з Житомирських гродських книг 1649, 1650, 1651 рр. (3 відділ). 4. Матеріали зібрання К. Свідзинського (3 відділ). 5. Рукописи із Щорсівської бібліотеки (3 відділ). 6. «Устава на волоки», 1557 р. на основі списків із книги публічних справ Литовської метрики № 6 і рукопису К. Свідзинського (2 відділ).

Матеріали першого відділу тому (37 документів) присвячені історії Богоявленського церковного братства у Києві й охоплюють 1615 — 1787 рр. Серед них найбільшу категорію складають грамоти королів, царів, імператорів, патріархів, універсали гетьманів. Великий інтерес становлять матеріали про відносини братства з Росією: жалувані грамоти Олексія Михайловича та Федора Олексійовича на вільний проїзд до Москви ченців Богоявленського братства. Більшість надрукованих джерел висвітлюють економічне становище братства, питання розвитку культури й освіти, заснування братських шкіл та діяльності Києво-Могилянської академії.

У другому відділі подано юридичну пам'ятку половини XVI ст. «Устава на волоки» (1557 р.) і поштовий статут (1558 р.). Вони є найважливішими джерелами з історії державних селян того часу, розвитку внутрішньої і зовнішньої торгівлі.

Третій відділ охоплював 17 документів з історії Визвольної війни за 1650 — 1655 рр., серед яких виділяються текст Білоцерківського договору і два листи та універсал Б. Хмельницького.

Археографічне оформлення другого тому «Памятников» виконане на нижчому рівні. У першому і третьому відділах практично відсутні заголовки до документів, редактори обмежувались їх самоназвами. У виданні відсутні будь-які коментарі. Легенди документів із польських збірок подані у скороченому вигляді польською мовою, без перекладів, що ускладнювало їх атрибуцію. Тільки в поодиноких актах зазначено матеріал письма, автентичність, ступінь збереженості, наявність печаток.

До достоїнств оформлення другого тому слід віднести публікацію палеографічних знімків і печаток українських гетьманів.

Це видання також привернуло до себе увагу преси того часу. Рецензент з «Отечественных записок» наголошував на значимості джерел з історії церкви і національно-визвольної боротьби українського народу в половині XVII ст., вміщених у

першому і третьому відділах, зазначав, що «несравненно важнее, однако, 2 отдел, заключающий в себе постановления об управлении королевскими именьями»⁷⁶.

Автор рецензії побачив можливість, що відкривалася на основі надрукованих Комісією джерел, порівняльного аналізу російського і литовського законодавства. Рецензент по достоїнству оцінив актуальність публікації документів другого відділу для розвитку нових, передових напрямків історичної науки того часу. «Эти достоинства заставляют отдать предпочтение 2 отделу сборника перед другими, если вспомним, что самый предмет в нем изложенный, не будучи еще хорошо понят и разработан, несмотря на всю свою важность, должен обратить на себя внимание любознательных исследований»⁷⁷. Ця рецензія ще раз засвідчила сильні сторони публікації Комісії, її велике значення для української історичної науки. Але, через відсутність будь-яких елементів наукової критики в усіх попередніх друкованих відгуках, Комісія не мала належних стимулів для удосконалення своєї археографічної діяльності.

Першою критичною статтею-відгуком на видання Київської комісії стала рецензія відомого ліберального історика, прибічника державницької школи в російській історіографії К. Д. Кавеліна (1818 — 1885 рр.), який на сторінках «Современника» досить гостро, в цілому справедливо, указав на деякі недоліки публікації другого тому «Памятников». Критика на адресу київських археографів використовувалась автором для викладу власних поглядів на принципи археографічних публікацій: «...Мы были бы вправе ожидать гораздо больше от Комиссии и по теперешнему состоянию русской археологии и по важности самого предмета. В деле издания памятников наше время отличается особенною тщательностью. Не говоря уже о верности текста, мы обыкновенно находим в теперешних изданиях старинных актов отчетливый обзор того, что уже было сделано, как-то: подробное исчисление прежних изданий и их критическую оценку, указание на важнейшие в них варианты, библиографические отметки о сочинениях, которыми поясняются и дополняются известия, содержащиеся в издаваемых памятниках, наконец, исторические объяснения, необходимые для их уразумения»⁷⁸. Прикладом подібних видань К. Д. Кавелін вважав публікації Петербурзької археографічної комісії, не погоджуючись, таким чином, з високими оцінками праць Київської комісії у попередніх рецензіях.

Поряд із справедливими зауваженнями, деякі з яких пізніше були враховані, рецензія К. Д. Кавеліна містила часом недостатньо обґрунтовані положення. Автор не побажав помітити своєрідність і достоїнства київських видань. Так, він різко не-

гативно поставився до перекладів давніх документів на сучасну російську мову, вважаючи, що подібні археографічні публікації можуть зацікавити виключно вузьке коло фахівців: «Их будут читать одни занимающиеся русской историей, но они поймут без перевода, прочие — не будут читать вовсе»⁷⁹. Час показав неспроможність подібних тверджень. Видання «Памятников» та інших публікацій Комісії набули широкого розповсюдження не тільки серед істориків. Свідченням тому стало друге видання першого тому «Памятников» 1848 р. у зв'язку з високим попитом на цю публікацію.

Стаття К. Д. Кавеліна була єдиним недоброзичливим відгуком серед численних позитивних рецензій на видання Комісії 1845 — 1859 рр. Слід відзначити і її позитивну роль у справі вдосконалення методики видань Комісії.

Третій том «Памятников» побачив світ 1852 р., хоча цензурний дозвіл надійшов у вересні 1851 р. У ньому продовжувалася публікація документів за основними тематичними розділами видання.

У першому відділі вміщено 14 документів з історії Львівського братства кінця XVI — XVIII ст. із архіву Ставропігійального інституту у Львові, надіслані до Комісії Д. І. Зубрицьким ще 1845 — 1846 рр. Матеріали відділу були підготовлені до друку ще в 1848 р. і торкалися в основному питань організації й управління церковного братства. Редактором перших відділів у 2 — 4 томах «Памятников» був професор Київської духовної академії В. П. Чехович.

Другий відділ тому вперше повністю побудовано на матеріалах луцьких та володимирських актових книг.

Третій відділ охоплював здебільшого листи, а також грамоти, універсали представників вищої влади із зібрання К. Свідзинського. Тут надруковано також документи із Щорсівської бібліотеки, архіву Синоду та Міністерства закордонних справ, Славутського архіву, із колекції матеріалів самої Комісії. Редактором другого і третього відділів був М. Д. Іванишев.

Науковий рівень цього тому вище двох попередніх. Його редактори врахували зауваження, що їх висловив К. Д. Кавелін у своїй рецензії. Вони уважніше підійшли до вивчення публікаторської практики інших археографічних центрів країни. Позитивно відбився і власний досвід археографічної роботи.

Вперше в «Памятниках» саме в третьому томі з'явилася досить велика передмова — дослідження, де на підставі досягнень тогочасної науки розглядалися історичні умови, в яких виникли джерела, що публікувалися. Особливо важливе значення мало дослідження основних видів поміщицького господарства, категорій селянства та їх повинностей на Волині у XVI ст.,

яке здійснив М. Д. Іванишев на основі надрукованих у другому відділі інвентарів волинських поміщицьких сіл. М. Д. Іванишев вмістив у цьому відділі 20 приміток, більшість з яких були розгорнуті до рівня історичних коментарів. Найсуттєвіші з них пояснюють такі важливі історичні моменти, як система військової служби у Литві, порівняльні курси грошей XVI — XIX ст., а також різні терміни, у тому числі найменування станів, повинностей, земельних мір.

Прихильною рецензією на вихід третього тому відгукнувся відомий російський літературознавець і фольклорист О. М. Афанасьєв (1826 — 1871 рр.) у журналі «Современник» за 1853 р. «Перед нами новое прекрасное издание Киевской временной комиссии... — издание, исполненное интереса и занимательности»⁸⁰. Як і попередні рецензенти, автор особливо виділяв другий відділ, документи якого «представляют превосходный материал для истории статистики и политико-экономических начал, действовавших в Юго-Западной Руси; акты эти передают нам обстоятельные сведения о повинностях, какие налагались на крестьян, о поземельном сборе, о доходах, какие приносили тогда имения, пашни, сенокосы, леса, огороды, мельницы, винокурни и пр.»⁸¹. Така одностайність рецензентів щодо високої оцінки матеріалів соціально-економічного відділу «Памятников» пояснюється не тільки науковою цінністю цих документів, запровадженням до наукового вжитку нового виду джерел (історично-статистичного), а й новизною самої проблематики, що була пов'язана із тими завданнями, які стояли перед тодішнім суспільством напередодні ліквідації кріпацтва.

Після видання третього тому «Памятников» для Комісії настали скрутні часи. Публікаторська діяльність тимчасово припинилася, стримувана різким погіршенням матеріального становища установи.

До половини 1850-х років бюджет Комісії складався із 1500 крб., що відпускалися з сум земських зборів Київської, Подільської і Волинської губерній, й 428,5 крб., які перейшли до Комісії з коштів приєднаного до неї 1845 р. Тимчасового комітету для розшуку старожитностей. Крім цього, значні суми надходили від продажу її видань. Але основна частина прибутку була витрачена на проведення археологічних розкопок і публікацію коштовного археологічного альбому «Древности». Тому 1847 р. Комісія навіть змушена була узяти в позичку із фондів генерал-губернатора 4000 крб., яку змогла сплатити лише 1858 р. Незважаючи на всі фінансові труднощі, одержуючи близько 2000 крб. на рік, Комісія змогла розгорнути в перші роки активну діяльність, внаслідок чого 1845 — 1853 рр. вийшло

9 томів її археографічних видань. Таким чином, регулярність виходу праць Комісії на той час становила в середньому один том на рік.

Одним із головних підсумків діяльності Київської археографічної комісії було заснування Київського Центрального архіву давніх актів. Це мало вирішальне значення для створення міцної джерельної бази наступних видань Комісії. Створення першого на Україні історичного архівосховища (в цьому полягав парадокс ситуації, що склалася) стало головною причиною того, що в другій половині 1850-х років Київська комісія ледве не припинила своє існування. Справа в тому, що Державна Рада, беручи до уваги факт заснування Київського Центрального архіву давніх актів і вважаючи, що саме він, а не Комісія, повинен вести подальшу справу «розгляду давніх актів», починаючи з 1855 р. наказала припинити фінансування археографічної установи із земських зборів. Комісія залишилася із мізерним бюджетом у розмірі 428,5 крб. на рік. Це були кошти колишнього Тимчасового комітету для розшуку старожитностей, що призначалися на археологічні дослідження⁸². Погіршення матеріального становища позначилося на результатах наукової праці. 1854 — 1859 рр. видано лише 3 томи, два з яких (3 том літопису С. Величка і 4 том «Памятников») були підготовлені до друку ще до скорочення асигнувань. Не випадковим стало й те, що згортання публікаторської діяльності збіглося з призначенням 1852 р. Київського, Подільського і Волинського генерал-губернатора Д. Г. Бібікова міністром внутрішніх справ. Цей реакційний політичний діяч, активний русифікатор і українофоб своїми діями, впливом, зв'язками активно підтримував Київську археографічну комісію у період її становлення. Його наступники не надавали діяльності Комісії такого великого значення. Залишившись без могутнього покровителя, втративши більшу частину бюджету, київські археографи змушені були згортати плани своїх робіт.

1859 р. побачив світ четвертий і останній том «Памятников». Публікація була підготовлена Комісією на п'ять років раніше, про що свідчать цензурні дозволи на друкування першого відділу й усього видання від 19 квітня 1854 р. Аналогічний дозвіл щодо третього відділу датується 30 грудня 1853 р., а другого відділу — 20 квітня 1851 р. Таким чином, другий відділ 4 тому був підготовлений навіть до виходу попереднього тому «Памятников», а саме видання мало бути надрукованим ще 1854 — 1855 рр.

За умов різкого скорочення бюджету Комісія вирішила насамперед видати 3 том літопису С. Величка і відкласти на кілька років публікацію останнього тому свого першого серіалу. У переоцінці наукових пріоритетів вбачаються симптоми певної

кризи даної форми видання, що спонукало до перегляду принципів подальшої публікації джерел і призвело до того, що вже 1858 р. Комісія прийняла нову концепцію наступної великої серії. У зв'язку з цим видається символічним той факт, що того самого 1859 р., в якому припинилося видання «Памятников», побачив світ перший том нової серії публікацій під назвою «Архив Юго-Западной России» (скорочено — АЮЗР) і, таким чином, започатковано новий період у історії наукового закладу.

Про те, що форма «Памятников» вже в половині 1850-х років відживала, втрачала цілісність своєї концепції, відступала від власних принципів відбору джерел, засвідчив зміст четвертого тому. Якщо перший відділ попередніх томів об'єднувала тема історії церковних братств на Україні, то у четвертому томі відповідний відділ характеризувався тематичним розмаїттям і безсистемністю подання документів. Поряд із чотирма вктами XVII с., що висвітлювали історію братства у невеличкому містечку Солі, надруковано 5 документів XVI—XVII ст., які стосуються православних монастирів Волині. До того ж, тут вміщено витяги з п'яти давніх церковних книг з зібрання Дерманського монастиря, а також витяги із «Помянника» того ж монастиря з інформацією про рід князів Острозьких.

У другому відділі надруковано цінне джерело «Описание замков Владимирского, Луцкого, Кременецкого 1546 года», що близьке за змістом до інвентарних описів приватних маєтків із другого відділу 3 тому «Памятников». Це велике джерело містить інформацію про стан захисних споруд, про села і волості, що зобов'язані дотримувати їх у порядку, про податки з торгів і ярмарків на користь замку, про залежних людей та їх повинності. У передмові зазначалося, що це джерело доставлено Комісії К. Свідзинським, але архівні документи свідчать, що воно передано до Комісії кременецьким повітовим стряпчим В. Сивицьким 1844 р.⁴³ Можливо, це два різні списки одного і того самого збірника.

Джерельну основу третього відділу становили матеріали із зібрання К. Свідзинського, а також окремі документи із архіву в Липовці, Славутського архіву, власної колекції Комісії. Усього було надруковано 103 документи з історії України за 1660—1664 рр. Хронологічний принцип систематизації матеріалів третього відділу стримував друкування нових джерел, не давав можливості знову повернутися до того хронологічного періоду, матеріали якого були вже видані.

Характерно, що у підготовці останнього тому «Памятников» не брав участь професор М. Д. Іванишев — провідний діяч Комісії того часу. Напевно, з цим пов'язано те, що в четвертому томі зовсім не використані матеріали актових книг (великим знавцем яких він був); це ставить видання поза

основною тенденцією в еволюції складу джерел публікацій Комісії (зростання ролі актових книг судово-адміністративних установ України).

Симптомом занепаду серіалу стало також те, що четвертий том не дістав рецензій, як всі попередні публікації «Пам'ятников». Того часу увагу істориків, які стежили за публікаціями Комісії, привертав її новий серіал — АЮЗР, побудований за іншими принципами, з яскраво виявленою політичною актуальністю.

Незважаючи на те, що наприкінці 1850-х років форма «Пам'ятников» відживала, переставала відповідати зростаючій кількості джерел з історії України, розмаїтості проблематики і хронологічним рамкам досліджень, ця серія відіграла велику роль як у становленні діяльності Київської археографічної комісії, в цілому української археографії й інших допоміжних історичних дисциплін, так і в значному розширенні кола джерел у вивченні вітчизняної історії XVI — XVII ст.

Як дореволюційні, так і сучасні історики, порівнюючи дві головні серії Комісії, нерідко протиставляють їх одна одній. На наш погляд, такий підхід відзначається надмірною односторонністю. Опрацювання нових форм видання, методики передачі текстів, проблематики, археографічного оформлення і, врешті-решт, дивовижне довголіття АЮЗР багато в чому зобов'язані осмисленню наступними поколіннями діячів Комісії здобутків і прорахунків, нагромадженого досвіду при виданні «Пам'ятников».

Однією з вершин діяльності Комісії 1840 — 1850-х років стало видання двотомника «Жизнь князя Андрея Михайловича Курбского в Литве и на Волыни», що побачив світ 1849 р. за редакцією М. Д. Іванишева і був побудований на матеріалах луцьких, володимирських і кременецьких актових книг. Першим привернув увагу Комісії до цих джерел ще В. Ф. Домбровський. М. Д. Іванишев продовжив справу і реалізував задум свого колеги. Він ретельно вивчав зміст актових книг, матеріали яких вперше стали друкуватися у «Пам'ятниках». М. Д. Іванишев більше за інших членів Комісії працював з цими джерелами і став їх визнаним знавцем. Актові книги містили правові норми того часу, приклади їх реалізації у повсякденній практиці городських і земських судів, відбивали різні аспекти життя найширших верств населення.

Вибір для публікації персонологічної теми, характерний у цілому для дворянської історіографії, у М. Д. Іванишева сповнюється новим змістом. Інтерес вченого до особи кн. А. М. Курбського був збуджений не стільки його місцем у російській історії, скільки можливістю вивчити в комплексі юридичну практику XVI ст., політичний і соціально-економічний розвиток

Волині. У першому томі вміщено такі важливі джерела з історії ремесла, як грамоти цеху кравців у Ковелі XVII ст., а в другому — скарги селян на утиски з боку А. М. Курбського⁸⁴. Крім особи самого князя, М. Д. Іванишев зосередив увагу на пошук і публікацію джерел про долю російських людей, що склали оточення іменитого втікача, тобто про значний осередок російської еміграції на Україні.

Двотомник, присвячений А. М. Курбському, став зразком комплексного підходу до підготовки археографічного дослідження, що становило одну із суттєвих переваг цієї наукової праці, виділяло її серед інших археографічних видань свого часу. М. Д. Іванишев не обмежився лише виданням певного кола джерел. Їх супроводжувало ґрунтовне історично-юридичне дослідження про князя та час його перебування на Волині, краєзнавчий огляд з історії маєтків Курбського на Україні, фольклористичні, археологічні, епіграфічні спостереження і дослідження.

Своєрідним додатком до публікації стали нариси про населені пункти Волині, які за виявленими джерелами пов'язувались з особою А. М. Курбського, під назвою «Сведения о Ковельском имени, принадлежавшем князю Курбскому». У них висвітлено важливі соціально-економічні й політичні аспекти життя регіону. Цей невеличкий твір являв собою одну з перших краєзнавчих праць з історії Ковельщини. Вона оснований не тільки на вивченні писемних пам'яток, але і на зразках народної творчості, легенд та переказів про сиву давнину. Як свідчив сам автор, збираючи матеріали до видання, він здійснив спеціальну експедицію до Ковельського повіту, «чтобы собрать на месте сведения о жизни князя Курбского и его сподвижников». Розкриваючи методи пошукової роботи, М. Д. Іванишев писав: «Я старался отыскать те памятники, о которых упоминается в изданных нами актах, рассматривал местные архивы и прислушивался к народным преданиям»⁸⁵. У невеличкому місцевому Вербському монастирі, де, за повідомленнями писемних джерел, був похований А. М. Курбський, М. Д. Іванишев провів археологічні дослідження, виявив і зробив план склепу, де поховано князя. На єврейському цвинтарі Ковеля він знайшов і скопіював тексти кам'яних надгробків другої половини XVI ст. Таким чином, вчений намагався максимально розширити джерельну базу видання не тільки за рахунок нових писемних джерел, а й залучаючи до своєї праці дані інших суміжних історичних дисциплін. Це стало яскравим свідченням намагання київських археографів постійно вдосконалювати методику історичних досліджень і археографічних публікацій, виявом їх високого професійного рівня.

Джерельна база видання дуже велика. У передмові

М. Д. Іванишев подав реєстр використаних ним актових книг, серед яких 72 — луцькі (1560 — 1600 рр.), 29 — володимирські (1566 — 1592 рр.) і 30 — кременецькі (1542 — 1599 рр.). Два документи першого тому надійшли до Комісії з Ковельського повітового суду, один був виписаний з Житомирської городської книги. У додатках друкувалися також окремі документи з місцевих архівів Ковельського повіту, крім того, в кінці другого тому опубліковано уривок із твору А. М. Курбського «Предисловіе на книгу словес Златоустовых...», який був знайдений у славістичному відділі Вольфенбютельської бібліотеки у Німеччині. Таким чином, до видання, крім документальних джерел, увійшла і пам'ятка російської літератури XVI ст.

До двотомника включено 159 документів (не рахуючи вміщених у додатку п'яти актів і згаданого твору А. М. Курбського), з яких лише два надруковано повторно.

Методика передачі тексту давніх актів аналогічна методиці, прийнятій у «Памятниках». Це зовсім не випадково, тому що М. Д. Іванишев був провідним видавцем першої серії Комісії і досвід роботи над нею активно використовував при підготовці нового видання. Тексти передавалися методом транслітерації із збереженням особливостей оригіналу. Паралельно з дальніми документами подавався переклад на тогочасну російську мову. Науковий рівень видання про А. М. Курбського вище «Памятников». Тут апробовано деякі нові принципи видання документальних джерел. Вперше у вітчизняній археографічній практиці виданню актів передувала передмова у вигляді великого історичного дослідження, здійсненого на основі надрукованих документів. Під час його написання М. Д. Іванишев широко використовував вітчизняну і польську літературу, існуючі публікації про діяльність А. М. Курбського, що значно підвищувало як рівень самого монографічного дослідження, так і видання у цілому, застерігало видавця від можливих археографічних повторів. У подальшій едиційній практиці Комісії наявність великих дослідницьких передмов стане загальним правилом, характерною особливістю публікацій, що відрізняло їх від праць інших археографічних центрів країни.

Певну новизну в «Жизни князя Андрея Михайловича Курбского в Литве и на Волыни» становило також археографічне оформлення видання. М. Д. Іванишев уперше включив до заголовків документів не тільки їх вихідні дані, а й свого роду анотацію, що, ясна річ, значно полегшувало подальше ефективне використання джерела, пошук необхідної досліднику інформації. Ці розширені заголовки повністю повторювалися у змісті тому, який із покажчика сторінок розташування того чи іншого документа перетворювався на самотійну, значиму частину тому, в свого роду інформаційний довідник публікації.

Випробувані у цій науковій публікації прийоми археографічного оформлення були закріплені М. Д. Іванишевим у виданні найбільшої серії Комісії — АЮЗР.

Особливістю археографічного оформлення публікації про А. М. Курбського стало активне використання підрядкових приміток. У першому томі їх налічувалося 36, у другому — 44. Вони досить різні. Насамперед, це пояснення маловідомої термінології, родоводів значних осіб, датування актів, їх варіанти, в окремих випадках — відсилання до публікацій та досліджень. У цьому ж виданні Комісія продовжувала друкувати палеографічні знімки XVI ст.

У цілому науковий рівень публікації про А. М. Курбського був найвищим серед усіх видань Комісії 1840 — 1850-х років. Значення її полягає не тільки в інформаційній насиченості, а й у тому впливові, який вона справила на подальше вдосконалення прийомів археографічної діяльності Комісії. Цей двотомник остаточно виявив головну тенденцію розвитку складу джерел видань Комісії — частіше і всебічніше використовувати матеріали актових книг. Вихід у світ цього видання, безперечно, висунув на провідне місце серед українських археографів того часу професора юриспруденції університету Св. Володимира Миколу Дмитровича Іванишева.

Публікація документів про життя А. М. Курбського мала прихильний відгук столичного журналу «Современник». У рецензії відомого російського літературознавця О. М. Афанасьєва (1850 р.) видання Комісії назване «важним для внутрешней истории памятником»⁸⁶.

Крім публікацій документальних джерел, важливим напрямком едиційної роботи Комісії стало видання українських літописів, яке розпочалося 1848 р. виходом першого тому літопису С. Величка. Оригінал безцільного твору був переданий Комісії М. П. Погодіним через М. А. Ригельмана під час перебування останнього в Москві на початку 1846 р. Передаючи цю пам'ятку, М. П. Погодін писав голові Комісії М. Е. Писареву: «Услышав от г. Ригельмана о желании Вашем напечатать мою малороссийскую летопись, посылаю ее в Ваше полное распоряжение. Прошу Вас именем истории хранить рукопись как зеницу ока, никому до времени не показывать, кроме нареченного издателя»⁸⁷. Таким видавцем став М. І. Костомаров, молодий ад'юнкт кафедри російської історії Київського університету, який 1846 р. був обраний співробітником Київської археографічної комісії. До підготовки літопису до друку М. І. Костомаров залучив свого товариша по Кирило-Мефодіївському товариству М. І. Гулака. Але археографічна діяльність М. І. Костомарова була перервана його арештом навесні 1847 р. Після нього роботу над першим і другим томами літопису С. Величка

продовжив М. А. Рігельман. Відсутність необхідного досвіду і кваліфікації позначилась і на рівні видання. М. А. Рігельман відмовився від передачі тексту методом транслітерації, мотивуючи це виключно «удрбством большинства читателей»⁸⁸. Він розкривав титла і скорочення слів, літери, що вийшли з вжитку, заміняв на сучасні. У виданні літопису практично повністю відсутні примітки до тексту, належне археографічне оформлення. У невеликій передмові подана коротка інформація про джерело, його структуру, зовнішній вигляд, час складання. Такі самі недоліки були властиві й третьому тому літопису Величка за редакцією вчителя 2-ї Київської гімназії І. О. Самчевського (1855 р.). Все ж перша публікація такої цінної літописної пам'ятки була високо оцінена в рецензії «Современника» (1852 р.), де видання Київської комісії з історії України поставлені на один рівень з аналогічними публікаціями Московського товариства історії і старожитностей російських⁸⁹.

1853 р. Комісія здійснила видання літопису Г. Грабянки за редакцією І. О. Самчевського. Методика передачі тексту аналогічна тій, що застосовувалася у виданні літопису С. Величка. Маючи у своєму розпорядженні 6 списків цього джерела, редактор виділив найповніший і найдавніший список М. Й. Судієнка й поклав його в основу видання. Особливості решти списків, їх відмінності зазначалися у примітках до тексту.

Незважаючи на певні недоліки у науковому оформленні публікацій, видання українських літописів не тільки розширили коло джерел з історії України XVI — початку XVII ст., зробили їх доступнішими, а й значно стимулювали подальше вивчення українського літописання, пов'язане, насамперед, з працями М. О. Максимовича. Залишивши активну діяльність у Комісії, він уважно стежив за її черговими публікаціями, виступав з цього приводу із рецензіями. У журналі «Москвитянин» 1855 р. вчений опублікував статтю про літопис Г. Грабянки, в якій визначив місце пам'ятки в українському літописанні, виділив дві основні редакції твору і дослідив їх, розглянув питання про джерела написання літопису, про правдивість деяких його відомостей. М. О. Максимович відзначив велику роботу І. О. Самчевського щодо підготовки пам'ятки до друку: «Он написал весьма обстоятельное предисловие, где подробно изложил содержание, состав летописи, означив все его списки, служившие ему при издании; он приложил объяснения невразумительных слов и алфавитный указатель. Но везде в этом похвальном труде не достает именно того, о чем сказано выше». Тут М. О. Максимович мав на увазі відсутність критичного підходу видавця до джерела. Він писав, що історичним творам «часто не достает той верности и точности фактов, из которых мы так бьемся теперь, домогаясь их и доискиваясь в памятниках, ма-

териалах, записках, актах»⁹⁰. З рецензією на літопис Г. Грабянки виступив також «Журнал Министерства народного просвещения»⁹¹.

Значення публікацій українських літописів Г. Грабянки і С. Величка Київською комісією пояснюється, крім усього іншого, й тим, що до нашого часу ще не здійснено сучасного науково-археографічного видання цих творів, і дослідники досі змушені звертатися до публікацій Київської археографічної комісії.

Видання літописів найяскравіше висвітлює такий важливий аспект діяльності Комісії, як її взаємовідносини з цензурою. Публікації Комісії до 1862 р. підлягали загальній цензурі, що здійснювали чиновники Київського цензурного комітету; дехто з них був членом самої Комісії (так, С. С. Гогоцький цензурував другий відділ 4 тому «Пам'ятников»). Публікації, що якимсь чином торкалися церковних справ, у тому числі й літописи, до того ж відправлялися до цензури Петербурзького духовного комітету. За умов реакції, що панувала в країні, цензори нерідко перестраховувалися при виданні історичних джерел. Так, у відповіді першого відділення канцелярії обер-прокурора Синоду Київському генерал-губернаторові йдеться про те, що другий том літопису С. Величка може бути надрукований тільки «по исправлении согласно сделанным замечаниям»⁹². Тоді ж Петербурзький духовний комітет розглядав матеріали про Львівське братство з третього тому «Пам'ятников», «счел нужным сделать некоторые поправки и замечания, которые... должны быть приняты в соображение при печатании рукописи»⁹³.

При виданні другого тому літопису С. Величка цензор Д. Мацкевич виявив такі «крамольні» місця: переказ літописцем чуток, поширених того часу, що причиною невдач Кримського походу 1689 р. було те, що його керівник князь В. Голіцин був таємно підкуплений кримським ханом; відомості про взаємовідносини гетьмана І. Мазепи та полковника С. Палія. Тільки внаслідок звернення помічника попечителя Київського учбового округу М. В. Юзефовича до керуючого канцелярією Міністерства народної освіти від 18 серпня 1851 р. вдалося зберегти ці місця у виданні⁹⁴.

Не випадково у листі до М. О. Максимовича від 26 березня 1854 р. голова Комісії М. Й. Судієнко роздратовано скаржився на надмірну пильність цензорів: «...беда с цензурой, или лучше сказать с цензорами, которые, не понимая, что от них требует правительство и не имея в голове рассудка, марают с плеча — таков у нас г. Мацкевич...но что сделать, мозжечок не восчечок, на рынке не найдешь и не купишь»⁹⁵. У листі до

М. О. Максимовича від 9 травня 1855 р. він же, підсумовуючи діяльність Комісії, писав: «Летопись Грабянки еще замечательна по борьбе нашей за нее с цензурою»⁹⁶.

Про те, якими принципами керувалася цензура, заважаючи виходу видань у первинному вигляді, свідчить подання цензора Новицького до Київського цензурного комітету з приводу публікації Комісією її першого картографічного видання — плану Москви, надрукованого у Польщі 1610 р.: «...этот план есть памятник торжества Польши и поражения России... я полагаю, что без исключения в плане Москвы портрета Сигизмунда III с относящейся сюда надписью и отзыва о московском купечестве, план этот не может быть одобрен цензурою к изданию в свет»⁹⁷. Можливо, що саме некомпетентне втручання цензури, її намагання заборонити вихід цього картографічного джерела в повному, первісному вигляді стало причиною припинення роботи Комісії над цим виданням. Цензурні втручання, таким чином, ускладнювали підготовку до друку зібраних документів, відсували строки виходу в світ видань Комісії, завдавали шкоду цілісності друкованих джерел.

Важливим аспектом діяльності Київської комісії стало розповсюдження власних видань. У цій справі турботи Комісії в перший час свого існування зводилися до мінімуму, завдяки розпорядженню генерал-губернатора Д. Г. Бібікова, який зобов'язував поліцейські чини та предводителів дворянства примусово розповсюджувати видання Комісії серед місцевих поміщиків. У «Деле о перечислении денег Временной комиссии для разбора древних актов» 1854 р. головним джерелом грошових надходжень за видання ставали поліцейські чини 13 повітів генерал-губернаторства. За цей рік вони придбали 24 книги третього тому «Памятников» і 9 літописів С. Величка⁹⁸. 1856 р. гроші до Комісії за надіслані праці переказували вже земські справники 23 повітів. Збільшилася й кількість проданих видань: 143 книги 3 тому літопису С. Величка і 48 книг — Г. Грабянки. Характерно, що попит справників був спрямований тільки на найновіші публікації. Це пояснюється тим, що земські справники не мали змоги відмовитися від надісланої до них для розповсюдження літератури з канцелярії генерал-губернатора і, виконавши рознарядку, не проявляли в подальшому інтерес до публікації Комісії.

Велику роль у популяризації видань Комісії відігравали особисті контакти київських археографів з вченими Росії і ті прихильні відгуки-рецензії, які друкувалися у пресі. Географія розповсюдження праць Комісії досить обширна. Ізаявність перекладів на сучасну російську мову робила їх корисними для учбових цілей. Не випадково, на публікації київських археографів поступили численні замовлення з середніх навчальних за-

кладів усїєї імперїї. Так, 1856 р. Комісія надіслала свої праці у 5-у симбірську, рївненську, 3-ю петербурзьку, 1- і 2-у київські, 2-у новгород-сїверську, немирївську, ларинську гїмназїї, а також директорам училищ Волинської, Олонецької, Псковської, Чернїгївської, Полтавської, Подільської, Вологодської, Оренбургської, Київської, Новгородської губернїї і Бесарабської області. Зацікавленість у виданнях Комісії проявляли вищі свїтські й духовні заклади. Того самого року до Комісії надходили гроші за її видання від Київського, Петербурзького, Казанського університетів, Казанської духовної академії і Нижегородського дворянського інституту. Розповсюджуючи власну наукову продукцію, Комісія привертала увагу громадськості до історїї України.

Тиражі видань Комісії, зважаючи на науковий характер публікації, були на той час значними (від 800 до 1200 примірників), але, користуючись значною популярністю, практично всі вони, за винятком 1 тому «Памятников», довгі роки не могли розійтися повністю і зберігалися на складі Комісії, яка у наступних своїх виданнях постійно подавала відомості про залишки власної наукової продукції. Причиною цього були досить високі ціни. Так, 1-й і 2-й томи «Памятников» коштували по 4 крб., стільки ж кожний том «Жизни князя Андрея Михайловича Курбского в Литве и на Вольни». Дещо дешевше був 3-й том «Памятников» — 3,5 крб.; по 2,5 крб. продавався кожний том літопису С. Величка. Це, безперечно, позначалося як на темпах розпродажу видань, так і на формуванні певного контингенту читачів праць Комісії, обмежуючи доступ до них широких демократичних елементів. Про неприпустимість високих цін на такі важливі й корисні видання писали на сторінках «Современника» у своїх рецензіях К. Кавелін та О. М. Афанасьєв.

Розповсюдження видань Київської археографічної комісії сприяло налагодженню і укріпленню її контактів з істориками і археографами України, Росїї, інших регіонів, стало однією з провідних форм наукових зв'язків. Комісія надсилала свої праці таким відомим вченим, як Й. М. Бодянський, М. П. Погодін, Д. І. Зубрицький та інші, які виявляли живий інтерес до київських публікацій. У листі до М. В. Юзефовича від 17 серпня 1858 р. Й. М. Бодянський писав з Москви: «С нетерпением жду появления нового тома Вашей археологической комиссии. Знаю, что в ее распоряжении находятся груды сокровищ». Власні видання Комісія відправляла до таких провідних наукових центрів Росїї, як Московське товариство історїї і старожитностей російських та Петербурзька археографічна комісія.

Ще однією формою зв'язків Київської комісії стали її контакти з найбільшими архівами Російської імперії та закордонними сховищами у справі збирання матеріалів до наступних видань. Міцні контакти встановилися з Московським Головним архівом Міністерства закордонних справ, який надсилав до Комісії необхідні джерела¹⁰⁰. Його директор М. А. Оболенський допоміг Комісії одержати матеріали Московського сенатського архіву. Окремі документи потрапили до Київської археографічної комісії із архівів Сенату і Синоду в Петербурзі, Головного Варшавського архіву, архіву Ставропігіального інституту у Львові. Для видання двотомника про кн. А. М. Курбського були використані документи із колекції знаменитої Вольфенбютельської бібліотеки в Німеччині. На основі її матеріалів Комісія планувала до друку «Акты, изображающие эпоху самознавед», які з невідомих причин не були опубліковані¹⁰¹.

Своєрідною формою співробітництва було членство в Київській комісії багатьох українських, російських, деяких іноземних вчених. Водночас діячі Комісії самі були членами і брали активну участь у діяльності наукових товариств та установ.

Товариство історії і старожитностей російських при Московському університеті, яке багато зробило для вивчення історії та публікації джерел з історії України і з яким у Комісії склалися ділові стосунки, охоче надавало свої періодичні видання для публікації досліджень членів Київської археографічної комісії. На сторінках «Чтений» та «Временника ОИДР» 1843 — 1859 рр. друкувалися праці М. О. Максимовича (9 публікацій), М. Й. Судієнка (4), А. Перлштейна (6), Д. І. Зубрицького (2), П. О. Куліша (1), які зробили великий внесок у опрацювання Московським товариством проблем української історії.

Наукові контакти Комісії з вченими, товариствами, установами, архівами України, Росії, інших країн дали відчутні результати: значно розширювалася джерельна база видань, зроставав їх науковий рівень, приверталася увага як вчених, так і широкої громадськості до України та її минулого.

Таким чином, протягом 1843 — 1859 рр. Тимчасова комісія для розгляду давніх актів, або Київська археографічна комісія, очоливши справу видання історичних джерел на Україні, стала одним з провідних археографічних центрів усїєї імперії. Саме з її видань починається систематична публікація документальних і наративних джерел з історії України XVI — XVII ст. Під час численних археографічних експедицій завдяки контактам з найбільшими вітчизняними і деякими закордонними архівами зібрано комплекс джерел, які не тільки лягли в основу видань Комісії, а й стали фундаментом для створення на Україні державного історичного архіву — Київського Центрального архіву

давніх актів, який пізніше включено до Центрального державного історичного архіву України в Києві.

Приставаючи до публікацій, Комісія виробила проблематику і своєрідну, власну методичку передачі тексту. Головним підсумком діяльності Київської археографічної комісії на початковому етапі було те, що видання 1845 — 1859 рр. значно розширили джерельну базу вивчення історії України з найважливіших питань соціально-економічного, політичного і культурного розвитку. У процесі видання документального матеріалу Комісія все більше уваги приділяла актовим книгам судово-адміністративних установ України.

Незважаючи на нечисленний особовий склад, цензуру, недостатнє матеріальне забезпечення, Київська археографічна комісія за перші 17 років видала 7 томів документальних джерел, 4 томи українських козацьких літописів і одну археологічну роботу (альбом «Древности»), які дістали високу оцінку вітчизняних істориків і преси. Через скрутне матеріальне становище Комісія не реалізувала цікаві археографічні задуми.

У Комісії, що об'єднала багатьох видатних вчених, почалося формування висококваліфікованих кадрів українських археографів. Не буде перебільшенням стверджувати, що становлення української археографії у першій половині ХІХ ст. безпосередньо пов'язано із створенням і діяльністю Тимчасової комісії розгляду давніх актів, або Київської археографічної комісії. Вміщуючи на сторінках своїх видань палеографічний, епіграфічний, сфрагістичний, археологічний і краєзнавчий матеріал, Комісія стояла біля джерел формування допоміжних історичних дисциплін на Україні.

Розділ 3

ДІЯЛЬНІСТЬ КИЇВСЬКОЇ АРХЕОГРАФІЧНОЇ КОМІСІЇ 1859 — 1916 рр.

Початок другого етапу діяльності Тимчасової комісії для розгляду давніх актів припадає на межу 1850 — 1860-х років, коли соціально-економічна і політична криза в країні спричинилася до скасування кріпацтва, краху феодального ладу, формування нових буржуазних відносин. Під тиском цих обставин царизм змушений був послабити і національне гноблення. Значно активізувався український національно-визвольний рух, представлений гуртками хлопманів, громадівців, редакцією журналу «Основа». У новостворених недільних школах намагалися відтворити національну освіту. Важливим чинником соціально-політичної ситуації на Україні, як і в цілому в імперії, було польське питання, гострота якого відчувалася тоді уповні. Наявність цих факторів обумовила, як у будь-який інший зламний період історії, велику зацікавленість різних суспільних сил у історичному знанні як історично-правовому виправдовуванні й обґрунтуванні власних дій.

Водночас у історичній науці змінювалися загальні умови її розвитку. Університетський статут 1863 р. сприяв розвитку історичної освіти. Значно зросли масштаби історичних досліджень і популяризації історичних знань внаслідок діяльності академічних установ, університетів, наукових товариств, губернських учених архівних комісій, проведення археологічних з'їздів.

З'явилася величезна кількість публікацій джерел, в яких висвітлювалася новітня історія, істотно розширювалася проблематика та джерельна база публікацій. Виникли спеціалізовані історичні журнали. Поглиблювалася спеціалізація і диференціація історичної науки. Остаточно оформилася в окрему галузь історія держави і права, де найповніше втілювалися теоретичні принципи «державної школи». У історичній науці зросло значення допоміжних історичних дисциплін. Наприкінці ХІХ ст. в окремі галузі історичного знання виділились археологія, археографія, архівна справа, джерелознавство.

За таких умов розпочався другий етап діяльності Київської археографічної комісії, пов'язаний, насамперед, з виданням «Архива Юго-Западной России» (АЮЗР). Попереднє серійне видання «Памятники» в половині 1850-х років вичерпало свої можливості. Його структура, що передбачала висвітлення лише трьох крупних проблем у рамках цієї серії, стримувала публікацію нових історичних джерел, розширення проблематики видань Комісії. На той час склалися вже передумови для розвитку археографічної справи. До сприятливих факторів відноситься відкриття в половині 1850-х років Київського Центрального архіву давніх актів, де зосередилася основна маса актових книг Правобережжя і величезна кількість окремих документів до початку ХІХ ст. Це створювало принципово нові можливості для розгортання евристичної діяльності. І якщо в перший період істотне місце у пошуковій роботі Комісії займали археографічні експедиції, то з створенням Центрального архіву їх значення зменшилося, що дало змогу змістити акценти у евристичній діяльності, інтенсифікувати її.

Наприкінці 1850-х років, як уже зазначалося, Комісія перебувала у дуже скрутному фінансовому становищі. Успіх повинно було принести нове серійне видання, що задовольняло б соціально-політичне замовлення, відповідно сучасному науковому рівню. Це добре усвідомлювали провідні діячі Комісії, які вважали початок друкування АЮЗР етапним явищем у історії установи. У листі до М. О. Максимовича від 10 січня 1858 р. голова Комісії М. В. Юзефович писав: «... насчет Комиссии есть у нас много хороших предложений, если бы Бог помог добиться их исполнения, то ее деятельность получила бы новую жизнь и значение»¹.

Заслуга опрацювання плану АЮЗР належить провідному діячеві Київської археографічної комісії професорові М. Д. Іванишеву. На відміну від «Памятников», кожний том яких об'єднував три тематичні частини, в АЮЗР видання джерел розгорнулося водночас з восьми великих проблем (частин). Кожна частина складалася з декількох томів. Це давало можливість паралельно вести дослідження у різних напрямках, готувати водночас кілька великих публікацій.

Опрацювання плану нового серійного видання вимагало узагальнення багаторічного археографічного досвіду Комісії, копіткої роботи М. Д. Іванишева по вивченню актових книг. У вітчизняній літературі цей процес не знайшов належного висвітлення, що нерідко приводило дослідників до протиставлення найбільших серійних видань Комісії різних періодів історії наукової установи, ігнорування їх органічного зв'язку.

Перші документально зафіксовані матеріали, генетично пов'язані з планом АЮЗР, стосуються ще перших кроків

діяльності Комісії, підготовки до друку «Памятников». Уже 15 лютого 1844 р. на засіданні Комісії М. Д. Іванишев, доповідаючи про результати досліджень 19 луцьких актових гродських книг, матеріали яких він вперше систематизував, виділив такі основні тематичні групи джерел, що могли б скласти «особые отделы» при друкуванні документів: «1. Акты изображающие состояние сельской промышленности [...] 2. Акты, касающиеся различных отраслей городской промышленности [...] 3. Некоторые акты могут способствовать для объяснения финансовой части, изображая разные роды податей и способ их собирания [...] 4. Особый отдел могут составить акты, объясняющие юридические отношения евреев [...] 5. Акты, заключающие важнейшие случаи делопроизводства [...]»². Систематизація змісту актових книг і спроба відповідно їй виділити «особые отделы» при виданні історичних джерел, запропоновані М. Д. Іванишевим 1844 р., були покладені в основу розробленої ним через 13 років програми АЮЗР. Вже тоді вчений виявив велику зацікавленість не тільки до традиційних політично-правових сюжетів, а й до висвітлення і глибокої розробки складної, новаторської для того часу соціально-економічної проблематики, яка завдяки саме його зусиллям знайшла відображення вже на сторінках «Памятников» і зайняла чільне місце у АЮЗР.

У новій серії Комісії значною мірою втілилися нереалізовані задуми першого періоду історії Комісії. Це, насамперед, стосується публікацій з історії церкви. Вже тоді київські археографи намагалися видати джерела з історії унії, але з різних причин це не вдалося здійснити. Пізніше ці матеріали склали декілька томів першої частини АЮЗР. У підготовці плану АЮЗР, як зазначалося, важливим етапом стало видання двотомника про життя кн. А. М. Курбського на Україні (1849 р.), де в напрямку створення нової великої серії еволюціонував як склад джерельної бази, так і археографічне оформлення видання. Таким чином, початок другого етапу діяльності Київської комісії був обумовлений не тільки зовнішніми соціально-політичними обставинами, а й глибокими внутрішніми причинами, насамперед, логікою її власного органічного розвитку.

Остаточний план АЮЗР виробив М. Д. Іванишев 1857 р., і він був затверджений на засіданні Комісії на початку 1858 р. Вперше в скороченому вигляді його проект з'явився у примітках до статті М. Д. Іванишева «Сведения о начале унии, извлеченные из актов Киевского Центрального архива», надрукованої в журналі московських слов'янофілів «Русская беседа» 1857 р.³ Ця стаття пізніше стала передмовою до першого тому АЮЗР, що побачив світ 1859 р. План нової серії включав наступні основні частини: 1. *Акты, що стосуються історії православної церкви у Південно-Західній Росії.* 2. *Акты, що стосуються влашту-*

вання сіл і відносин поміщиків і селян. 3. Акти про економічний стан і управління міст. 4. Справи королівських, поміщицьких, гродських і общинних судів. 5. Акти державно-економічні про податки і торгівлю. 6. Ухвали провінційних сеймиків. 7. Акти політичні про козацькі війни. 8. Матеріали про історію найзнатніших дворянських родів.

М. Д. Іванишев не тільки визначив тематику майбутнього серійного видання. Виходячи з багаторічного досвіду вивчення актових книг, для частин 1-4 вчений розробив докладні вказівки, які види і різновиди джерел вони мають охопити.

План АЮЗР відрізнявся не тільки розмаїттям, а й новизною проблематики. Такі розділи, як 1, 7, 8 плану АЮЗР, органічно продовжували, за задумом М. Д. Іванишева, публікації за темами, що висвітлювались ще в «Памятниках». Ці розділи стали немовби містком між головними серіями Комісії, підтверджуючи думку про їх спадкоємність.

У написаному М. Д. Іванишевим плані відбилися також зміни у складі джерельної бази видань Комісії, які накреслилися ще на першому етапі діяльності установи. Їх основою стали актові книги Київського Центрального архіву давніх актів.

Якщо в перших виданнях Комісії передмова не стала обов'язковим елементом структури публікації і була невеличкою за обсягом, то в АЮЗР ставилась вимога «подробного изложения и исследования тех сведений, которые заключаются в актах»⁴. Наявність дослідницької передмови є обов'язковою для нової серії.

План, опрацьований М. Д. Іванишевим, передбачав також певну переорієнтацію видань Комісії на іншу категорію потенційних читачів, що спричинилося до переходу до нового методу передачі текстів (транскрипції) і деяких змін у структурі видань: «Принимая во внимание, что ученые издания письменных источников старины составляют материалы для работы ученых историков, а не для всей массы читающей публики, Комиссия, печатающая акты, придерживаясь точности подлинников, сохраняя их правописание, а между тем, отбросив титлы и славянские буквы, употребляемые для текста южнорусского наречия, и переводы актов на современный язык, сделала свои издания более дешевыми, несколько не уменьшая достоинства перепечатанных подлинников»⁵. Відмова від архаїзмів при передачі тексту і перекладів на тогочасну російську мову справді зіростила підготовчу роботу над публікаціями Київської археографічної комісії, дала змогу знизити ціни, за які видання Комісії неодноразово критикувалися. Крім того, відсутність перекладів, що займали половину обсягу попередніх праць

Комісії, дозволила вдвічі збільшити кількість видрукованих у АЮЗР джерел. Якщо брати до уваги, що багато документів загинуло чи було втрачено і збереглося лише у виданнях Комісії, то їх значущість явно зростає, набуваючи характеру першоджерела.

Водночас відмова від перекладів значно звузила читацьке коло. До того ж призводив і перехід у передачі текстів від транслітерації до транскрипції, що не задовольняло фахівців у галузі філології. Це обумовило деяке падіння тиражу. Якщо в перший період він складав у середньому 800 примірників, то багато видань другого періоду виходило вже в кількості не більше 400 примірників.

Незважаючи на певні недоліки, в цілому план АЮЗР заслужив високу оцінку вже своїх сучасників. Один з відомих російських істориків, М. Й. Коялович, 1870 р. надрукував у «Журнале министерства народного просвещения» огляд під назвою «Западнорусские археографические издания последнего времени», де переконливо показав переваги нового плану Київської комісії, назвав його «образцовым для всех изданий провинциальных актов»⁶. Структура і методика АЮЗР, опрацьовані М. Д. Іванишевим, виправдали себе, витримали випробування часом. До кінця існування Комісії ця серія була її основною публікацією.

Таким чином, план нового серійного видання виник у результаті тривалого вивчення Комісією структури й складу книг судово-адміністративних установ України з урахуванням вже нагромадженого досвіду попередньої археографічної роботи. Значне розширення проблематики археографічних видань відбило процеси подальшого розвитку української історичної науки, яка прагнула до глибшого висвітлення всіх аспектів історії України, у тому числі проблем соціально-економічного життя, становища й ролі народу в історичному процесі, боротьби українського народу проти соціального і національно-релігійного гноблення.

Не можна пояснювати виникнення цього унікального серійного видання виключно діяльністю М. Д. Іванишева, видатного археографа і юриста. Це істотно обмежує пошук передумов виникнення АЮЗР та, відповідно, нового етапу діяльності Комісії лише рамками внутрішньої історії установи. Початок другого етапу історії Київської археографічної комісії збігався із загостренням соціально-політичної ситуації в країні, зростанням українського національно-визвольного руху. За таких умов значно підвищилося громадсько-політичне значення, актуальність історичних і археографічних досліджень. Самодержавна влада знову звернула свою увагу і виявила прихильність до відповідних наукових установ і, ставлячи перед нами певні за-

вдання, надала новий поштовх (насамперед матеріальний) їх подальшому розвитку.

Водночас видається необгрунтованою властива радянській історіографії тенденція надмірної політизації в оцінці діяльності Комісії, що найяскравіше проявилось у статті Г. Я. Сергієнка «До питання про критерії актуальності документальних публікацій» (1974 р.)⁷. Такий однобічний, спрощений підхід не враховував досить непростий розвиток наукового і суспільно-політичного змісту і значення праць українських дореволюційних археографів, призводив до певного негативізму в оцінці їх спадщини, заважав освоєнню елементів їх творчості, що було до недавнього часу характерною рисою у висвітленні української історіографії ХІХ — початку ХХ ст. у цілому.

Перший том першої частини АЮЗР вийшов з друку в січні 1859 р. під назвою «Акты, относящиеся к истории православной церкви Юго-Западной России (1481 — 1596 гг.)». Усього надруковано 123 документи. До ХV — першої половини ХVІ ст. відносяться три опубліковані акти. Решта охоплює 1565 — 1596 рр., з них 116 — документи з актових книг, що зберігались у Київському Центральному архіві давніх актів і лише 7 — з інших сховищ. На основі цих матеріалів М. Д. Іванишев намагався простежити передумови складання церковної унії, цілі, методи і наслідки її введення. Новизна підходу вченого до цих проблем полягала в тому, що витoki унії він вбачав не тільки у зовнішніх факторах, а досліджував, насамперед, внутрішній розвиток православної церкви та її ієрархії на Україні, вважаючи їх кризове становище однією з головних причин унії. Особливу увагу автор приділив документам, що розкрили непривабливість становища православної церкви та її провідників, а також матеріалам про національно-релігійне й соціальне гноблення українського народу польським урядом і католицькою церквою.

1861 р. М. Д. Іванишев випустив перший том 2-ї частини АЮЗР «Постановления дворянских провинциальных сеймиков в Юго-Западной России (1569 — 1654 гг.)», де надрукував 41 документ (здебільшого постанови сеймиків та інструкції делегатам на Варшавський сейм). Назва тому не відбиває повноти його змісту. Опубліковані документи висвітлюють широкий спектр соціально-економічних, політичних, військових питань, що обговорювалися представниками української шляхти. Особливу цінність мають документи 1649 — 1654 рр., що містять важливу інформацію про події Визвольної війни, зокрема про заходи місцевої шляхти проти повстанців.

Перед публікаціями документів М. Д. Іванишев, згідно із планом, вмістив великі дослідження із згаданих вище питань. Історичним поглядам вченого властива велика увага до ролі церкви і релігії, як основи буття та єдності українського народу,

ігнорування, певною мірою, соціальних мотивів у національно-релігійній боротьбі. Ця боротьба, що розгорнулася наприкінці XVI ст. навколо питання про унію, зводилась М. Д. Іванишевим до протистояння польської католицької шляхти, католицького уряду та колишньої православної ієрархії, з одного боку, та української православної шляхти, духовенства, при підтримці народних мас, — з другого. Автор неправомірно ідеалізував взаємовідносини місцевих феодалів і селян, коли писав, що Люблінська і Брестська унії зруйнували гармонію, яка до втручання зовні начебто існувала між ними⁸. Основними мотивами діяльності класів і станів, на думку М. Д. Іванишева, виступили фактори ідейного, морального роду.

У дослідницьких передмовах до перших двох томів АЮЗР М. Д. Іванишев висунув і обґрунтував на підставі аналізу великого комплексу джерел ряд положень, що знайшли визнання і розвивалися наступними поколіннями вчених. Він справедливо вважав унії 1569 та 1596 рр. важливими етапами посилення національно-релігійного й соціального гноблення на Україні. На його думку, саме 1569 р. розпочався процес наступу католицизму на різні верстви українського суспільства, який призвів до Брестської унії. Вчений розкрив також цілі уряду Речі Посполитої в його намаганнях затвердити церковну унію в Білорусії і на Україні, щоб домогтися «внутрішнього спокою», укріпити свій міжнародний авторитет. М. Д. Іванишев переконливо доводив, що подібна практика провадилася насильницькими методами в інтересах шляхти і магнатів з метою увічнити їх колоніальне панування на Україні і призвела до значного погіршення становища українського народу.

М. Д. Іванишев правильно оцінив роль вищого православно-го духовенства, а також великої і частини середньої української шляхти, які, намагаючись дістати рівні права з польськими феодалами, швидше інтегрувались у суспільні структури панівної нації, виявились найпіддатливішими верствами українського народу щодо колоніальної політики і досить швидко перетворилися на її активних прибічників і провідників.

Таким чином, публікації історичних документів та історичних розвідок М. Д. Іванишева в перших двох томах АЮЗР зачіпали складні питання історії польсько-українських відносин XVI — першої половини XVII ст., тобто такі проблеми, які привертати пильну увагу широких верств суспільства наприкінці 1850-х — на початку 1860-х років. Не випадково, ще до виходу з друку перших публікацій АЮЗР передмова до першого тому першої частини з'явилася в слов'янофільській «Русской беседі», а передмова до першого тому другої частини окремою брошурою вийшла 1860 р.

Громадський інтерес до питань історії російсько-польських і польсько-українських відносин багато в чому обумовлений тим важливим місцем, яке польський національно-визвольний рух посідав наприкінці 1850-х — на початку 1860-х років у боротьбі народів Російської імперії проти самодержавства.

Політична ситуація на правобережних українських землях напередодні і під час повстання 1863 р. мала особливості і багато в чому загострювалася й ускладнювалася тим, що польські революціонери закликали до відновлення польської державності у межах 1772 р., тобто вважали Правобережну Україну частиною Польщі. Ці вимоги, викликаючи у свідомості українського народу трагічні часи всевладдя польської шляхти, не дозволяли повстанцям залучити на свій бік народні маси України, для яких їхня боротьба була справою панів, що, в свою чергу, значно полегшувало властям завдання придушення повстання.

На польський національно-визвольний рух напустилася офіційна і ліберальна преса, взявши на себе функції «заступників» православного населення України. На підтримку польського повстання виступили російські революційно-демократичні сили, які намагалися об'єднати на боротьбу проти існуючого ладу всі народи Росії. Але, на думку М. П. Драгоманова, як російські, так і польські революціонери в ігноруванні самостійних національних та соціальних інтересів українського народу нічим не відрізнялися від російського царату і правлячих кіл Речі Посполитої¹⁰. У цій запальній політичній дискусії брала активну участь і Київська археографічна комісія, що публікувала історичні джерела з цього актуального питання.

Провідну роль у політичній спрямованості видань Комісії відігравав її голова (1857 — 1889 рр.) М. В. Юзефович. Цей реакційний діяч, значний місцевий урядовець, якому змолоду були близькі певні ліберальні настанови та ідеали, ще 1847 р. брав участь у розгромі Кирило-Мефодіївського товариства. Він став активним провідником антипольської, антиукраїнської політики царату на Україні (сприяв прийняттю сумнозвісного Емського указу 1876 р.), часто виступав у пресі, обгрунтовуючи заходи уряду, відбиваючи нападки прогресивних діячів на нього.

Водночас, займаючи високу посаду попечителя Київського учбового округу і голови Тимчасової комісії для розгляду давніх актів, М. В. Юзефович підтримував контакти з багатьма діячами науки і культури України і Росії, чим, безумовно, допомагав Комісії у поширенні її наукових зв'язків. Реальна участь М. В. Юзефовича у виданнях Комісії обмежувалася тим, що перед дослідницькими передмовами він часто вмещав власні невеличкі вступи, в яких у офіційному дусі інтерпретував зміст документів, що друкувалися у

відповідному томі, безпосередньо пов'язуючи його із сучасною політичною ситуацією і актуальними завданнями уряду. Про власне розуміння завдань Київської археографічної комісії М. В. Юзефович відверто писав 1865 р. Київському генерал-губернатору О. П. Безаку: «... Комиссия и впредь могла бы служить не только научным, но и правительственным целям, разрабатывая для правительственных соображений те вопросы в прошедшем, которые принадлежат разрешению в настоящем. Таковы, например, вопросы о вольных людях, чиншевиках, о городском управлении и т. п.»¹¹

Знаменно, що місцева адміністрація також вбачала у виданнях Комісії важливий засіб боротьби з польським визвольним рухом. У «Обзоре положения губерний Киевской, Подольской и Волынской и действий главного местного управления в 1859 — 1860 годах», який готував генерал-губернатор для доповіді цареві, повідомлення про роботу Комісії вміщені до рубрики «Политическое состояние края»¹². Як прояв антиурядової діяльності польської громади, в цьому документі розцінюється її різка критика видань Комісії, а серед п'яти пунктів «Обзора» про вжиті заходи поряд із поліцейськими акціями власті зазначають видання АЮЗР. Таким чином, початок другого етапу діяльності Комісії здебільшого обумовлений загостренням соціально-політичних суперечностей, піднесенням національно-визвольної боротьби, революційною ситуацією у країні. Тимчасова комісія для розгляду давніх актів не стала в цьому відношенні якимось винятком.

Початок 1860-х років — час загального піднесення археографічної справи, на яку уряд покладав певні надії. Так, 1863 р. розпочалося видання Петербурзькою археографічною комісією «Актов, относящихся к истории Южной и Западной России», а 1864 р., на зразок Київської, була створена Віленська комісія для розгляду давніх актів. Таким чином, на межі 1850-х — 1860-х років уряд цілеспрямовано зосереджував увагу наукових установ на публікації джерел з історії Західних губерній країни.

Видання двох перших томів АЮЗР викликало жваву дискусію. Ця дискусія привертає до себе увагу як у зв'язку з вивченням історії самої Київської комісії, так і з погляду суспільно-політичних процесів половини ХІХ ст.

З гострою критикою видань М. Д. Іванишева неодноразово виступали польські публіцисти¹³. Вони намагалися довести, що документи фальсифіковані чи, у крайньому разі, тенденційно відібрані, внаслідок цього — неспроможність основних висновків наукових досліджень М. Д. Іванишева. Але, зе будши фахівцями, вони не змогли навести будь-яких аргументів. Об'єктом їх критики були не самі наукові публікації, а їх політична спрямованість.

З глибшою критикою першого тому другої частини АЮЗР виступив М. І. Костомаров, який надрукував у квітневому числі «Современника» за 1861 р. анонімну рецензію. За умов революційної ситуації, коли не тільки офіційна, а й ліберальна преса напустилася на польський національно-визвольний рух, російські революціонери-демократи на чолі з М. Г. Чернишевським та М. О. Добролюбовим намагалися підтримати цей передовий загін у боротьбі із самодержавством, створити єдиний фронт усіх революційних, прогресивних сил. Вони використовували форму рецензії для пропаганди своїх ідей. Тому публікація великої рецензії М. І. Костомарова в обстановці різкого загострення на початку 1861 р. ситуації в країні видається не випадковою. Вістря критики М. І. Костомарова було спрямовано не стільки на вірогідні й документально обгрунтовані наукові висновки М. Д. Іванишева, скільки на ті його «політичні роздуми», які за тих умов об'єктивно спрямовувалися проти польського національно-визвольного руху.

Визнаючи в цілому велику наукову значущість публікацій Комісії, М. І. Костомаров виступив проти намагання М. Д. Іванишева ідеалізувати ставлення простого народу до місцевих українських феодалів, до Люблінської унії і пояснювати всі суспільні суперечності, виходячи із факту приєднання українських земель до Польщі. Зрозуміло, що критичні зауваження на сторінках «Современника» щодо наукового дослідження Комісії адресувалися не лише йому. Вони були спрямовані також проти тих, хто намагався всю відповідальність за загострення суспільно-політичної ситуації в країні перекласти на прогресивні сили, зокрема на польський національно-визвольний рух.

У своїй рецензії М. І. Костомаров неодноразово поволі доводив читачу, що не стільки національно-релігійне, скільки соціальне гноблення стало головною причиною народних бідувань. Автор порушив питання: «... не было ли посторонних, не зависящих от соединения причин, мешавших народному благосостоянию?»¹⁴ Тоді як М. Д. Іванишев пов'язував усі лиха України з приєднанням до Польщі, М. І. Костомаров зауважив, що народ і до того перебував під ярмом місцевої української шляхти і жив не краще, ніж за Польщі: «польское влияние только облекло формою права то, чему основания существовали фактически и в прежней русской жизни»¹⁵.

Висловивши низку правильних думок, рецензент у запалі дискусії припустився й істотних історичних перекручень. Так, він оцінював політичний устрій Речі Посполитої як взірець демократичного державного устрою, протиставляючи йому бюрократичний деспотизм царського самовладдя. Суперечливою

була й оцінка діяльності на Україні ордена єзуїтів. М. І. Костомаров у своїй політизованій рецензії явно недооцінював негативні наслідки приєднання України до Польщі.

За тих умов, коли наукові дискусії набували гострого суспільно-політичного характеру, Київська археографічна комісія вперше і востаннє виступила з відкритою відповіддю власним опонентам, видавши спеціальну брошуру російською і польською мовами — « Отчет Киевской комиссии для разбора древних актов на обвинения некоторых газет и журналов по поводу выхода в свет 2-й части «Архива Юго-Западной России» ». Її автори, М. В. Юзефович і М. Д. Іванишев, використовуючи слабості в позиціях опонентів, намагалися відвести звинувачення в політичній спрямованості археографічних видань Комісії, обгрунтовуючи їх виключно науковий характер. Всіх, хто мав хоч якийсь сумнів щодо публікацій Комісії, її провідні діячі запрошували до архіву, аби перевірити їх достовірність¹⁶. Дискусія навколо перших томів АЮЗР засвідчила, наскільки гостро вони зачіпали проблеми суспільно-політичного життя кінця 1850-х — початку 1860-х років. Незважаючи на очевидну політичну спрямованість перших томів нової серії Комісії, вони зберігають наукове значення, висвітливши такі важливі питання історії України XVI — XVII ст., як посилення соціального і національно-релігійного гноблення, адміністративний устрій тощо.

Видання АЮЗР, розпочате М. Д. Іванишевим, його широкий суспільний резонанс були високо оцінені властями, сприяли докорінному поліпшенню матеріального становища установи. Власне кажучи, початок друкування нової серії сприяв відродженню Комісії, яка з другої половини 1850-х років була на межі припинення діяльності через відсутність коштів.

1858 р. міністерство народної освіти ухвалило рішення припинити на три роки виплату Комісії 428,5 крб., тобто залишити її без останніх засобів до існування¹⁷. Тільки вихід першого тому АЮЗР дозволив виправити становище і домогтися скасування розпорядження міністерства, а також значно поліпшити матеріальне забезпечення археографічної установи. У жовтні 1859 р. надійшла вказівка з міністерства фінансів: «Во исполнение Высочайшего повеления... предложено Киевской казенной палате производить со 2 октября, учрежденной в Киеве Временной комиссии для разбора древних актов сверх производящегося содержания по 1000 рублей в год»¹⁸.

Безумовно, цих коштів також не вистачало для інтенсивної публікаторської діяльності Комісії. Із 1428,5 крб., що вона одержала, на приміщення, канцелярські потреби й оплату чиновникам Комісія витратила 1200 крб. на рік. Решти суми явно недостатньо для подальшої плідної роботи. Комісія продовжу-

вала діяльність, спираючись на гроші, що надходили від продажу попередніх видань, а також приватних пожертвувань. Скрутне матеріальне становище особливо відчулося після того, як 1864 р. була створена аналогічна Віленська комісія з бюджетом 6000 карбованців на рік. Тоді, на прохання київських археографів, генерал-губернатор О. П. Безак звернувся до міністерства внутрішніх справ з клопотанням про виділення такої самої суми на потреби Київської комісії. При розгляді цієї справи Державною Радою 1865 р. публікації київських археографів знову дістали високу офіційну оцінку: «... нельзя упустить из вида того важного значения, какое вообще имеют труды учрежденной в Киеве Комиссии для разбора древних актов как в научном, так и в политическом отношении. Разработка и самое обнародование актов, относящихся к истории нашего Юго-Западного края, принесли уже существенную пользу, пролив яркий свет на истинное отношение сего края к России и Польше, и потому со стороны правительства должно быть оказано Комиссии возможное содействие с представлением ей больших средств к приведению столь полезных трудов ее к окончанию... Для окончательного уничтожения польской пропаганды недостаточно принятия одних административных мер; для достижения этой цели необходимо также противопоставить всю силу исторических доказательств в пользу русского дела в прошедшем Юго-Западного края»¹⁹. Державна Рада ухвалила 6 грудня 1866 р. рішення починаючи з 1867 р. підвищити асигнування на потреби Комісії до 6000 крб. щорічно. Це дозволило активізувати археографічну діяльність, залучити до роботи нових фахівців, збільшити обсяг друкованої продукції.

У подальшому, коли політична загостреність польського питання спала, уряд не вважав за потрібне поліпшувати матеріальне становище Комісії, яка за лишилась одним з малозабезпечених археографічних закладів у країні. У листі до голови Комісії В. С. Іконникова від 11 липня 1906 р. її діловод О. І. Левицький радив у відповіді на запит міністерства докладно описати матеріальне становище Комісії, «чтобы министерство видело, как ничтожны наши расходы по содержанию сравнительно с окладами других Комиссий»²⁰. Кошти (6000 крб. за кошторисом міністерства народної освіти) вона одержувала до 1917 р. Слід зауважити, що внаслідок інфляційних процесів розрив між фінансовими й науковими можливостями установи постійно збільшувався, що особливо виявилось на початку ХХ ст., коли значно зросла кількість публікацій Комісії, які залишалися незавершеними внаслідок гострої нестачі грошей. Розгляд фінансового становища Комісії свідчить, що не тільки наукова діяльність, а й саме існування археографічної установи залежали від політичних завдань властей. Водночас треба

визнати як незаперечний факт, що публікації з історії України за умов шовіністичної політики царату були можливими тільки при підтримці урядом і визнанні історії України історією південно-західної російської провінції. Без останнього здобути гроші і дозвіл на археографічну роботу було б безнадійною справою.

Поліпшення матеріального становища, розширення фронту археографічної діяльності спричинилося до певних змін у організаційній структурі установи. 1861 р. запроваджено нову посаду — головний редактор, який мав стати науковим керівником Комісії. Коло його обов'язків спочатку зводилося до «рассмотрения поступающих в Комиссию актов, осмотра архивов и извлечения из них исторических материалов и приготовления их к изданию в свет с ученой разработкой»²¹. Першим головним редактором був М. Д. Іванишев, який після смерті С. І. де Шодуара 1859 р. став віце-головою Комісії й успішно суміщав обидві посади до 1863 р. У зв'язку з обранням його ректором університету Св. Володимира М. Д. Іванишев 1863 р. змушений був відмовитися від посади головного редактора, яка вимагала значних сил і часу і залишив за собою почесну посаду віце-голови; ця вакансія після від'їзду вченого з Варшави 1865 р. більше не поновлювалася. Лише 1882 р. М. В. Юзефович запросив на цю посаду російського історика і публіциста П. К. Щербальського, однак ця спроба не увінчалась успіхом (див. док. № 20). Обов'язки заступника голови в подальшому виконував головний редактор.

Таким чином, у першій половині 1860-х років сформувалася та організаційна структура, яка в незмінному вигляді проіснувала до 1921 р. У штаті Комісії налічувалося три основні посади, що оплачувалися: голова, головний редактор і діловод. Головою, як правило, призначалися значні місцеві урядовці, а з початку ХХ ст. — відомі науковці. Ніхто з них, навіть такий видатний вчений, як В. С. Іконников, не підготував у Комісії жодного тому археографічних праць. Функції голови не були чітко визначені. Реально голова репрезентував Комісію у зв'язках з офіційними установами, науковими закладами, здійснював загальне керівництво, нагляд над її публікаціями, власним авторитетом допомагав вирішувати поточні питання археографічної роботи, були свого роду офіційними представниками влади в Комісії. Водночас їхній вплив на її діяльність різнився. Реакційний світогляд і войовничий шовінізм М. В. Юзефовича позначилися на його невеличких вступних статтях до окремих томів АЮЗР. Попечитель Київського учбового округу, академік В. В. Вельямінов-Зернов (голова Комісії 1889 — 1904рр.) практично не втручався в роботу Київської археографічної комісії. Відомий історіограф, професор

В. С. Іконников (1904 — 1921 рр.) підтримував київських археографів у справі налагодження широких наукових контактів поза межами України.

Реальну наукову роботу, пов'язану з відбором джерел та їх підготовкою до публікації, здійснювали головні редактори. Цю посаду обіймали відомі вітчизняні вчені, професори Київського університету М. Д. Іванишев (1859 — 1863 рр.), В. Б. Антонович (1863 — 1882 рр.), М. Ф. Владимирський-Буданов (1882 — 1916 рр.), М. М. Ясинський (1916 — 1921 рр.). За винятком останнього, вони відігравали важливу роль у діяльності Комісії, не тільки як помічники голови, а як найактивніші археографи: із 37 книг АЮЗР першими трьома головними редакторами підготовлено 15 томів (М. Д. Іванишевим — 2; В. Б. Антоновичем — 9; М. Ф. Владимирським-Будановим — 5*).

Після М. Д. Іванишева діловодом Комісії обиралися звичайно вчителі київських гімназій, причому 1874 — 1921 рр., тобто 47 років, цю посаду займав О. І. Левицький. За цей час він став справжнім літописцем Комісії, одним з її провідних діячів. Діловоди вели всю поточну документацію установи, її листування, фінансові й господарчі справи, укладали угоди з друкарнями на публікацію видань Комісії.

Незважаючи на поліпшення матеріального становища установи, провідні діячі Комісії не могли цілком присвятити себе археографічній роботі, тому що, як писав О. І. Левицький на початку ХХ ст., «должностные лица Комиссии не пользуются правами государственной службы и не получают на службе в Комиссии ни пенсий, ни пособий»²². Це, безперечно, було на заваді в справі залучення до співробітництва з Комісією досвідчених фахівців. Ще 1863 р. М. Д. Іванишев зазначав: «До настоящего времени деятельность Комиссии не могла принять таких обширных размеров преимущественно потому, что в составе ее не было ученых, которые, не отвлекаясь другими служебными обязанностями, могли бы исключительно посвятить себя выполнению важной задачи, возложенной на Комиссию. Занимаясь открытием исторических памятников и изданием их в свет, я могу посвящать для этого только незначительную часть времени, оставшуюся от моих занятий в должности декана и ординарного профессора университета»²³. Але прохання вченого надати йому можливість повністю присвятити себе археографічній діяльності не було задоволено. Йому, як і всім іншим доводилось і в подальшому суміщати основну роботу діяльністю в Комісії.

З початку 1860-х років змінилися взаємовідносини з цензу

* Перший том сьомої частини АЮЗР (1886) підготовлений до друку В. Б. Антоновичем спільно з М. Ф. Владимирським-Будановим.

рою. За новими цензурними правилами від 12 травня 1862 р., з початку 1863 р. Комісія здобула право друкувати свої публікації поза загальної цензури, з умовою, що всю відповідальність за їх зміст візьме на себе голова Комісії²⁴. Певною мірою це прискорювало підготовку видань до публікації.

Початок нового етапу діяльності Комісії пов'язаний із зміною поколінь, припливом до неї нових наукових сил. Залишаючи посаду головного редактора, М. Д. Іванишев запропонував замість себе молодого тоді вченого В. Б. Антоновича, на формування історичних поглядів якого мав значний вплив. У свою чергу, В. Б. Антонович 1874 р. сприяв затвердженню на посаді діловода Комісії його учня, випускника Київського університету, О. І. Левицького. Такий вдумливий підбір кадрів забезпечував спадкоємність у діяльності Комісії на різних етапах її історії. У 1860 — 1880-х роках у публікаціях Київської археографічної комісії брали активну участь також М. Ф. Владимирський-Буданов, І. П. Новицький, почали співробітничати з нею Ф. О. і С. О. Терновські, М. В. Стороженко, С. Т. Голубєв, К. Є. Козловський, І. М. Каманін.

Найвагоміший внесок у формування і розвиток основних напрямків археографічної діяльності Комісії в 1860 — 1880-х роках зробив видатний український історик і громадський діяч, археолог і археограф В. Б. Антонович. Велика й багатогранна творча спадщина вченого ігнорувалася українською радянською історичною наукою. Зараз на шляху її ґрунтовного вивчення зроблені лише перші кроки²⁵. Найдокладніше дослідив археографічну діяльність В. Б. Антоновича М. М. Ткаченко ще 1930 р.²⁶ Однак у подальшому стала насаджуватися однобічна негативна оцінка його наукової, у тому числі й археографічної, спадщини. У радянських виданнях відверто принижувалася, замовчувалася його справжня роль у діяльності Київської археографічної комісії²⁷. Але реальний стан справ такий, що кількість публікацій, що їх здійснив В. Б. Антонович, набагато перевищує друковану продукцію будь-якого члена Комісії за всю її 78-річну історію. Ним було підготовлено і видано 9 томів АЮЗР, в яких понад 4000 сторінок, надруковано близько 2200 документів, 3 томи літописних пам'яток, підготовлено до друку брошуру його вчителя М. Д. Іванишева про давні сільські общини. В. Б. Антоновичем також була зібрана величезна кількість історичних документів. У ухвалі Комісії від 25 лютого 1874 р. йдеться про видачу грошової премії В. Б. Антоновичу за те, що він зібрав 8000 історичних документів²⁸. Навіть після смерті вченого його матеріали використовувалися для нових публікацій Комісії.

В. Б. Антонович продовжив реалізацію плану АЮЗР, прийнятого Комісією 1858 р. Його публікації відкривали п'ять з восьми частин цього видання. І якщо 4, 5, 6 частини відповідали

тематиці плану М. Д. Іванишева (про походження дворянських родів, про міста, про селян), то частини 3 і 7 (про козаків і про заселення Південно-Західної Росії) вперше були виділені у самостійні тематичні розділи структури АЮЗР саме В. Б. Антоновичем. Таким чином, археографічна діяльність В. Б. Антоновича визначила нову проблематику наукових праць Комісії, сприяла вдосконаленню плану М. Д. Іванишева.

Публікації історичних джерел, здійснені В. Д. Антоновичем, відзначалися великою тематичною різноманітністю. У них він торкався багатьох недостатньо вивчених проблем історії України. Водночас особливу увагу приділяв питанням минулого українського козацтва, присвятив цій тематиці чотири тома 3-ї частини АЮЗР. Перший з них вийшов 1863 р., останній — 1902 р. Такий стійкий інтерес до цієї проблематики полягає не тільки в наукових уподобаннях вченого. Активізація й зростання національно-визвольного руху в другій половині ХІХ ст., ролі народних мас у житті країни, пильна увага до цих проблем у суспільних науках, літературі, мистецтві визначили появу публікацій про козацтво у виданнях Київської комісії.

Тогочасні вимоги змушували В. Б. Антоновича переглянути прийняті Комісією хронологічні рамки публікацій історичних джерел. Якщо на першому етапі у виданнях Комісії траплялися лише поодинокі документи початку ХVІІІ ст., то починаючи з 1860-х років у публікаціях В. Б. Антоновича та інших співробітників Комісії джерела ХVІІІ ст. з часом займають чільне місце. Розширення хронологічних рамок пояснювалося не вичерпанням основного фонду джерел Комісії, а поступом історичної науки в цілому, для якого характерне розширення проблематики досліджень і наближення хронологічних меж до сучасності, запровадження до наукового вжитку і вивчення нових джерел пізнішої доби.

Видання АЮЗР, що вийшли за редакцією В. Б. Антоновича, згідно з прийнятими Комісією правилами, включали великі монографічні розвідки-передмови. У них позначилися як сильні, так і слабкі сторони історичних поглядів видатного українського історика. Окремі його положення, висунуті в публікаціях АЮЗР, викликали досить гостру полеміку. З рецензіями на перший том третьої частини АЮЗР, що були надруковані у формі листів до голови Комісії М. В. Юзефовича, виступив один із засновників цієї археографічної установи М. О. Максимович. Він піддав гострій критиці основні положення дослідження В. Б. Антоновича про походження козацтва від давніх слов'янських общин, про керування ними литовських князів із роду Гедиміна у першій половині ХVІ ст.

Критикуючи наукові побудови автора, рецензент водночас визнавав важливість великої роботи дослідника у справі

розширення корпусу виданих історичних джерел: «... какое важное приращение для истории казацкой Украины, в той именно ее половине, которая особенно нуждается в современных актах!»²⁹. Оцінки М. О. Максимовича поділяв анонімний критик із «Отечественных записок» (1863 р.), який відзначив користь наукової праці В. Б. Антоновича для поживлення дискусій навколо цієї малодослідженої проблеми³⁰. Як пише М. П. Ковальський, «опубликованные в томе некоторые документы свидетельствуют об антифеодальной борьбе крестьянских и козацких масс как против польских, так и украинских магнатов и шляхты»³¹. Особливий інтерес становлять відомості про І. Підкову, повстання К. Косинського, С. Наливайка, Т. Федоревича, Я. Остриніна.

У передмові до другого тому третьої частини АЮЗР («Акты о казаках (1679 — 1716 гг.)») В. Б. Антонович порушив важливі питання про неоднорідність соціального складу козацтва, його стосунки з іншими станами українського суспільства, контакти з сусідніми народами наприкінці XVII — на початку XVIII ст. Незважаючи на ідеалістичне уявлення про рушійні сили історичного процесу, В. Б. Антонович висловив ряд принципово важливих положень, які замовчувались радянською історіографією, що заважало всебічно висвітлити світогляд та історичні погляди вченого. Так, він писав, що провідною рисою суспільного життя на Гетьманщині було прагнення козацької верхівки «... к образованию из себя класса крупных землевладельцев и подчинение себе посполитого народонаселения и черни казацкой»³², що «землевладельцы, особенно крупные, в число которых вошли казацкие старшины... стали пользоваться своим положением для разъятия новых помещичьих отношений»³³. Автор цілком справедливо виділив роль народних мас (насамперед селянства), як найважливішу умову перемоги у війні з Річчю Посполитою: «Успех в борьбе последовал только тогда, когда казачество принуждено было обратиться к крайнему средству, к призыву крестьян к оружию»³⁴.

В. Б. Антонович приділяв пильну увагу історії гайдамацького руху, якому присвятив третій том третьої частини АЮЗР. Дослідник цієї праці Г. К. Швидько зауважила, що видання актів і дослідження про гайдамаків головного редактора Комісії «... содержат в себе наиболее полные в дореволюционных публикациях сведения о гайдамацком движении»³⁵.

У АЮЗР друкувалися джерела з соціально-економічної історії. Це, насамперед, акти про міста (частина 5) та про селян (частина 6). Видання цих частин розпочав В. Б. Антонович. Джерельна база згаданих видань широка і різноманітна. У томі про економічне й політичне становище селян у XVIII ст. (частина 6, том 2) використані актові книги Кам'янець-Подільського,

Овруцького, Київського, Кременецького, Луцького, Житомирського, Черкаського, Вінницького, Брацлавського судів, магістратські книги Бара, Богуслава, Летичева, Гайсина, Дубно та інших міст. За видовими ознаками, із 341 документа переважають купчі кріпості (122 акти) і актові виписи (109), що містять інформацію про соціальний стан та заняття населення Правобережної України, показують динаміку різних форм гноблення і боротьби селян проти нього. Ці матеріали дають наочне уявлення про масштаби, яких набули селянські втечі в степові райони України через посилення соціального і національного гноблення. Водночас у передмові, поряд із дослідженням соціально-економічних коренів експлуатації селян, автор розкриває національні причини скрутного становища сільського населення. На завершення, підводячи підсумки еволюції селянського питання на Україні протягом XVIII — першої половини XIX ст., В. Б. Антонович із захопленням вітає ліквідацію кріпацтва як логічне завершення цього процесу, як остаточне вирішення селянського питання³⁶.

У єдиному томі 4 частини АЮЗР ("Акты о происхождении шляхетских родов в Юго-Западной России (1442 — 1760)"), В. Б. Антонович у передмові, написаній спільно з головою Комісії М. В. Юзефовичем, зробив спробу показати гнобителями українського народу виключно польських поміщиків. Місцева українська дрібна шляхта представлена в цьому дослідженні як соціальна група, що існувала за рахунок власної праці, не експлуатуючи селянство. Але документи, що публікуються, містять реальну і дуже різноманітну інформацію про склад, соціально-економічні відносини, побут, традиції дрібної української шляхти. Важливе значення як єдине серед видань Комісії генеалогічне дослідження має «Таблица шляхетских родов Юго-Западного края с указанием времени перехода их членов в латинство и в унию или упоминание о них в первый раз как католиков и в последний раз — как православных»³⁷. Вона дає можливість простежити хронологію процесу окатоличення української шляхти. Таблиця виконана на основі аналізу як актових книг, так і різних археографічних видань і мала не тільки велике наукове значення, а й несла політичне, пропагандистське навантаження.

Публікацією першого тому сьомої частини АЮЗР 1886 р. В. Б. Антонович розпочав один з найцікавіших і важливих розділів серії — про заселення України. Видання томів цієї частини відіграло велику роль у викритті положень реакційної польської історіографії про начебто цивілізаторську роль польських феодалів на Україні, їх вирішальний внесок у колонізацію краю, документально підтвердили існування режиму жорстокої шляхетської експлуатації і національно-релігійного

гноблення, встановленого на українських землях. Аналіз томів сьомої частини АЮЗР, виконаний М. П. Ковальським, показав, наскільки багатий фактичний матеріал зосереджено тут з соціально-економічної історії Київщини, Поділля, Волині XVI — XVII ст.³⁸. У цих публікаціях, як зазначалося у вступі до першого тому, містилися такі відомості: «1). О населенности, то есть густоте населения и географическом распределении ее в разные эпохи... 2). Об этнографическом составе населения, то есть о том, было ли оно всегда однородного племенного состава... или во время периодических приливов и отливов населения, вследствие опустошений и новой колонизации, изменился и внутренний племенной состав его примесью чужеземных элементов... 3). О социальном составе его, то есть о классах, на которые распадалось население и которые в разные времена в той или иной местности имели преобладающее значение»³⁹.

Археографічне оформлення публікацій документальних джерел за редакцією В. Б. Антоновича включало заголовки з назвою документа, його стислим змістом, датою написання, а в листах зазначалися імена кореспондентів. Після документа вміщувалась легенда (назва і номер актової книги чи іншого джерела, номера відповідних аркушів). Водночас у публікаціях В. Б. Антоновича, як правило, відсутні археографічні та джерелознавчі коментарі, дуже рідко трапляються підрядкові примітки. Це було певним відступом від археографічної практики, яку виробив М. Д. Іванишев.

Незважаючи на певні недоліки археографічної методики, притаманні вченому як редактору численних видань Комісії, а також деякі дискусійні положення щодо особливостей українського історичного процесу, слід підходити до оцінки наукової спадщини В. Б. Антоновича з позицій історизму, виділяючи його великі заслуги перед різними галузями української історичної науки.

Протягом майже 20 років В. Б. Антонович був не тільки науковим керівником Комісії, а й її основним автором та редактором. Він зібрав, опрацював і видав великий корпус документальних і наративних джерел, його публікації накреслили нові напрямки в подальшій археографічній діяльності Комісії. У його дослідженнях, що передували джерелам, містились плідні спостереження з історії України. Передмови В. Б. Антоновича привертали до себе увагу істориків, викликали дискусії з окремих наукових проблем, що сприяло з'ясуванню реальної картини історичного минулого України. До того ж, В. Б. Антонович постійно дбав про продовження і розвиток традицій української археографії, він залучав до археографічної роботи молодих талановитих вчених, серед яких О. І. Левицький (у майбутньому — один із засновників Української Академії наук, її

третій президент) та учень В. Б. Антоновича М. С. Грушевський, який пішов далі свого вчителя.

Усунення В. Б. Антоновича з посади головного редактора Комісії 1882 р. стало проявом утисків з боку офіційно-охоронних кіл щодо прогресивних діячів українського національного відродження. Ініціатором цих переслідувань став голова Комісії М. В. Юзефович, який з 1870-х років у зв'язку з посиленням українського національно-визвольного руху переключився з антипольської на відверто антиукраїнську діяльність на користь «единой и неделимой». 16 вересня 1882 р. на ім'я Київського генерал-губернатора О. Р. Дрентельна він склав доповідну записку (див. док. № 22), яка має характерну архівну назву «Донос М. В. Юзефовича на В. Б. Антоновича». У ній йдеться про те, що головний редактор «... совершенно уклонился от всяких по Комиссии занятий». Основним аргументом усунення В. Б. Антоновича від справ Комісії було те, що «...бывший генерал-губернатор И. И. Чертков признавал его по некоторым причинам неудобным»⁴⁰. Справді, активна громадська діяльність головного редактора Комісії не укладалася в «прокрустове ложе» великодержавної політики місцевої царської адміністрації, вона сприяла піднесенню рівня українознавчих досліджень, популяризації ідей національного відродження, зростанню самосвідомості народу. Доповідна М. В. Юзефовича свідчила про насторожене ставлення, недовіру з боку властей і голови Комісії до особи В. Б. Антоновича та напрямку його археографічних досліджень. Це проявлялося й раніше, коли М. В. Юзефович неодноразово вміщав у томах АЮЗР перед передмовами В. Б. Антоновича свої зауваження, вважаючи за необхідне коригувати історичні дослідження і документальні публікації вченого в дусі офіційної історіографії, намагаючись пристосувати археографічні видання Комісії до політичних інтересів властей щодо України.

Як відомо, М. В. Юзефович був ініціатором шовіністичного «Емського акту» 18 травня 1876 р., що забороняв видання і розповсюдження української друкованої продукції, її ввезення із-за кордону, гальмував розвиток української культури в цілому. Цей акт викликав глибоке незадоволення серед української свідомої інтелігенції. Непримиренна антиукраїнська позиція голови Комісії стала причиною загострення його стосунків з частиною співробітників Комісії. Тому не випадково, що, залишившись фактично без головного редактора, Комісія протягом чотирьох років (1879 — 1882 рр.) не випустила жодної публікації й опинилась на порозі нової кризи. Це був єдиний випадок за всю історію Київської археографічної комісії. Протягом дев'яти років (1877 — 1885 рр.) після прийняття Емського акту вийшло лише чотири публікації (том АЮЗР, літопис Са-

мовидця і два томи покажчиків), тобто понад удвічі менше, ніж у середньому з 1843 до 1916 р.

Спроба голови Комісії надати діяльності археографічної установи відверто шовіністичного характеру, зіткнувшись з певною протидією В. Б. Антоновича, змусила М. В. Юзефовича на початку 1880-х років провести істотні кадрові зміни. Їхні мотиви і спрямованість М. В. Юзефович обгрунтував у доповідній записці генерал-губернатору О. Р. Дренгельну (див. док. № 22). Замість В. Б. Антоновича на посаду головного редактора був запрошений талановитий історик М. Ф. Владимирський-Буданов. Пропонуючи цю кандидатуру генерал-губернатору, М. В. Юзефович особливо відзначив найважливіше, на його думку, достоїнство вченого: «...мне лично (М. Ф. Владимирский-Буданов — О. Ж.) давно знаком как вполне русский человек, способный оказать задачам Комиссии несомненную пользу». Знаючи, як М. В. Юзефович розумів завдання наукової установи, його фраза про «русского человека» має відношення не стільки до національної приналежності, скільки до характеристики поглядів вченого.

Того самого 1882 р. М. В. Юзефович зробив невдалу спробу зайняти вакансію віце-голови, запросивши на цю посаду ще одного свого знайомого і однодумця російського історика консервативного напрямку П. К. Щербальського «...не только для оживления ее (Комиссии — О. Ж.) деятельности, но и для обеспечения будущей ее судьбы в установившемся направлении» ⁴¹ (див. док. № 21).

Маючи великі повноваження, голова Комісії міг формувати її кадровий склад і, таким чином..., значною мірою впливати на наукову та ідейну спрямованість її діяльності.

Едиційна робота Київської археографічної комісії для розгляду давніх актів у 1860-х роках досить широко висвітлена у тогочасній вітчизняній періодиці, високо оцінена вітчизняними істориками та археографами, що свідчить про визнання громадськістю і фахівцями внеску Комісії у розширення джерельної бази і дослідження історії України. Відгуки на публікації київських археографів друкувалися в журналах і газетах найрізноманітніших напрямків. Вони з'явилися на сторінках «Современника» (1 рецензія), «Отечественных записок» (2), «Журнала министерства народного просвещения» (3), «Русской старины» (5), «Вестника Европы» (1), «Древней и Новой России» (1), «Сборника государственных знаний» (2), «Санкт-Петербургских ведомостей» (2), «Дня» (2), «Киевлянина» (3). За своєю формою вони поділяються на рецензії, в яких публікації зазнавали критичного розгляду, і анотації, де зміст томів Комісії лише переповідався.

Характерною ознакою більшості рецензій було те, що за умов піднесення археографічної діяльності в країні, формування нових центрів археографії, їхні автори поряд з аналізом окремих видань Київської комісії робили спроби порівняти з ними археографічну практику інших подібних установ, намагаючись таким чином визначити місце і роль Київської археографічної комісії у системі археографічних інституцій, що формувалася, синтезувати позитивний досвід кожної з них.

Відомий російський історик, член Петербурзької археографічної комісії М. Й. Коялович у статтях початку 1870-х років, присвячених проблемам археографії Білорусі та України, а також аналізу видань київських і віленських учених, високо оцінив видання Київської комісії. Він писав, що на план видання АЮЗР, розроблений М. Д. Іванишевим, «...мы считаем нужным обратить внимание наших ученых, как на образцовый, по нашему мнению, для всех изданий провинциальных актов»⁴². У статті 1872 р., зіставляючи принципи публікації джерел Віленської і Київської комісій, він віддав перевагу останній. Критикуючи видання віленських археографів за те, що вони друкували історичні джерела у вигляді цілих актових книг, колекцій, фондів, М. Й. Коялович доводив доцільність принципів відбору, опрацьованих Київською комісією. Він писав з цього приводу: «Наука настоятельно требует другого начала при выборе документов, именно того, какому давно уже следует Киевская комиссия, то есть нужно выбирать из множества документов, удовлетворяющие каким-либо жизненным и насущным потребностям науки, так как обширность и специальность западнорусских архивов не дают никакой надежды на издание всего их материала даже в довольно длинный период времени»⁴³.

Член Петербурзької археографічної комісії П. Гільтебрандт виступив 1879 р. на сторінках «Древней и новой России» з рецензією на «Указатель» до видань Комісії за редакцією І. П. Новицького. Відзначаючи новизну і неординарність цієї капітальної науково-довідкової праці, рецензент писав, що «это предприятие — громадное, важное, представляющее по своему объему первый опыт подобного рода». Зауваживши, що «первый опыт сводных указателей представляла Петербургская археографическая комиссия к некоторым сериям своих изданий», П. Гільтебрандт зазначав: «Киевская комиссия пошла несколько дальше: она предприняла издание своего указателя по всем изданным ею доселе двадцати семи томам разных серий»⁴⁴. Таким чином, відомий діяч Петербурзької комісії (пізніше її діловод) не тільки розглядав публікації київських колег разом з подібними столичними публікаціями, а в деяких випадках оцінював їх вище за петербурзьких.

Грунтовна рецензія на другий том шостої частини АЮЗР («Акты о крестьянах в XVIII ст. (1700 — 1799 гг.)» за ред. В. Б. Антоновича, 1870 р.) була надрукована у двох числах «Санкт-Петербургских ведомостей» за 1870 р. На думку рецензента, документи, які зображують становище селян Правобережної України XVIII ст., могли б бути використані в ході реалізації положень реформи 1861 р. («Изданный теперь Киевской археографической комиссией том актов облегчает возможность справок и желательнее было бы, чтобы этим воспользовались те, кто призван блюсти крестьянские интересы»). Рецензент порівнював структуру видань з історії України, Білорусі та Литви трьох археографічних комісій країни. Віленська комісія видавала свої праці «так, что целый том представляет разнообразную и бессвязную по содержанию книгу, хотя бы и интересных порознь актов из одной местности»; серійна публікація «Акты Юго-Западной России», що її друкувала Петербурзька комісія, ґрунтувалася на хронологічному принципі. Автор видавав перевагу проблемно-хронологічній побудові АЮЗР, а також наявності у кожному томі історичних досліджень: «Система издания актов в Архиве Юго-Западной России, издаваемом Киевскою комиссией требует гораздо больше труда и гораздо целесообразнее, чем в других комиссиях, издающих акты о Западной России, даже Петербургской, не говоря уже о Виленской...»⁴⁵.

Поряд із позитивними відгуками на видання Комісії, які в пресі 1860-х — початку 1880-х років переважали над критикою на їх адресу, виділялась своїм непримиренним тоном рецензія Г. Ф. Карпова, вміщена в «Журнале Министерства народного просвещения» за 1874 р. на видання С. О. Терновським п'ятого тому першої частини АЮЗР («Акты, относящиеся к делу о подчинении Киевской митрополии Московскому патриарху (1620 — 1694 гг.)»). У рецензії аналізувався насамперед зміст історичного дослідження, що передувало археографічній публікації, де рецензент віднайшов велику кількість фактичних помилок.

Ознайомленню громадськості з виданнями Комісії, їх популяризації сприяли анотації, що постійно друкувалися в оглядах поточної історичної бібліографії журналу «Русская старина», які протягом 48 років (1870 — 1917 рр.) писав В. С. Іконников, голова Київської археографічної комісії⁴⁶.

Таким чином, огляд вітчизняної періодики свідчить, що активна видавнича діяльність Київської комісії для розгляду давніх актів щодо реалізації плану М. Д. Іванишева, залучення до своїх лав молодих вчених, і як наслідок — і зліпшення матеріального становища дало змогу завоювати авторитет серед інших археографічних центрів країни, зайняти серед них належ-

не місце. Це відкрило Київській комісії нові шляхи до тіснішого співробітництва всіх археографічних установ країни. З такими пропозиціями голова Комісії М. В. Юзефович звернувся 3 жовтня 1873 р. до міністра народної освіти Д. А. Толстого. Аналізуючи у доповідній записці стан сучасної археографії, він виділив ті істотні недоліки в організації діяльності відповідних установ, які, на його думку, гальмували розвиток не тільки справи публікації історичних джерел, а й історичної науки того часу в цілому.

Основною перешкодою М. В. Юзефович вважав те, що «существующие у нас археографические комиссии действуют каждая сама по себе, без всякой внутренней связи и без общей руководящей мысли»⁴⁷. До того ж, голова Київської комісії вважав, що істотною вадою археографічної діяльності залишалося неоднаково якісне матеріальне і наукове забезпечення комісій. Відсутність централізації, єдності дій комісій ускладнювала їхній доступ до інформації про історичні джерела в інших архівосховищах, що врешті-решт позначалося на повноті археографічних видань. «Таким образом, — писав М. В. Юзефович, — разобщенность однородных учреждений ведет за собой бессилие одних и потерю материала для других, так что множество вопросов, относящихся к одной и той же задаче, не могут при настоящей децентрализации быть исследованы с надлежащей научной удовлетворительностью»⁴⁸.

Була ще одна причина, про яку М. В. Юзефович не згадував у доповідній до міністра народної освіти, але про яку, безперечно, пам'ятав. Справа в тому, що через відсутність координацій дій археографічних установ Київська і Петербурзька комісії декілька разів незалежно одна від одної бралися за розроблення однакових тем з історії України. Така неузгодженість, відсутність інформації про поточну працю колег призводили в деяких випадках до того, що Київська комісія не могла видавати свою продукцію у зв'язку з тим, що ці ж джерела друкувалися петербурзькими археографами⁴⁹.

Для того, щоб повніше реалізувати нерозкриті можливості вітчизняних археографічних центрів, М. В. Юзефович запропонував надати їхній діяльності «общее средоточие... сделал таким средоточием Императорскую археографическую комиссию, а прочие комиссии обратив на ее отделы»⁵⁰. При такій організації наявність єдиного плану публікацій, чітко налагодженої системи інформації дала б змогу не тільки запобігти невиправданому дублюванню в роботі комісій, а й ліпше використовувати можливості архівних фондів, поглибити розподіл праці між археографічними центрами.

Звернення М. В. Юзефовича до Д. А. Толстого було покладено в основу реферату голови Комісії на III Археологічному

зїзді в Києві в серпні 1874 р.⁵¹. Доповідна записка і реферат М. В. Юзефовича стали предметом обговорення на засіданні Петербурзької археографічної комісії 21 вересня 1874 р. Вона доручила розглянути відповідні пропозиції професорам Е. Е. Замисловському і М. Й. Кояловичу. Останній висловив своє ставлення до цього питання ще 1863 р. в листі до М. В. Юзефовича (див. док. № 20). Він писав тоді: «Теперь я член [Петербургской] Археографической комиссии и имею поэтическую мечту, чтобы единение и связи были у нас всех, у всех комиссий»⁵².

На засіданні Петербурзької комісії 29 березня 1875 р. виступив Е. Е. Замисловський, позиція якого була підтримана і покладена в основу відповіді голові Київської комісії⁵³. Петербурзька археографічна комісія відхилила пропозицію своїх київських колег про об'єднання зусиль на тій підставі, що «подчинение Санкт-Петербургской археографической комиссией всех других в виде ее отделов поставило бы местные комиссии в условия менее благоприятные, чем существующие в настоящее время»⁵⁴.

Аргументація петербурзьких вчених видавалася непереконливою. Пропозиція Київської комісії про організаційну єдність і, відповідно, координацію планів видавничої діяльності тлумачилася у відповіді, як можливе посягання на права місцевих археографічних установ. Навіть плідна діяльність власне Комісії стала приводом до відмови від тісного співробітництва: «[Петербургская] Археографическая комиссия... считает долгом засвидетельствовать, что Киевская комиссия... превосходно ведет свое дело и менее чем всякая другая нуждается в каких-либо исторических руководствах»⁵⁵.

Справжніми причинами відмови від реорганізації структури археографічних комісій було побоювання столичних вчених розчинити Петербурзьку комісію в аналогічних регіональних установах, послабивши таким чином своє привілейоване становище провідного закладу в цій галузі, розпорошивши зібрані в столиці матеріальні засоби і наукові сили, а також небажання брати на себе відповідальність за складний процес перебудови археографічної справи. Таким чином, спроба реформувати систему наукових закладів у цій галузі, зроблена Київською комісією, не була реалізована, зіткнувшись з консервативними відомчими підходами.

Пізніше питання про об'єднання комісій більше не порушувалося. Але той факт, що його ініціатором стала саме Київська комісія, свідчить про її намагання тісного співробітництва з іншими центрами видання історичних джерел, а також про достатньо високий для того часу рівень археографічної роботи на Україні в цілому.

Найменш вивченим періодом діяльності Комісії в час з кінця 1880-х років. У книзі О. І. Левицького (1893 р.), присвяченій 50-річчю установи, із зрозумілих причин йому приділено незначне місце. У його пізніших екскурсах у історію установи інформація мала дуже цінний, але фрагментарний характер.

Головною перешкодою на шляху до об'єктивного вивчення діяльності Комісії, як і усїєї української історичної науки на зламі ХІХ — ХХ ст. стали ті заідеологізовані стереотипи радянського періоду щодо висвітлення соціально-економічної і громадсько-політичної ситуації в країні того часу. Висновок про «загальну, всеосяжну кризу капіталізму» безпідставно і механічно переносили на характеристику розвитку історичної науки. Найрельєфніше це відбилося у дисертації Б. С. Ватулі, присвяченій археографії на Україні ХІХ — початку ХХ ст. Дослідник писав: «В период империализма буржуазная историография и археография в России и на Украине переживали кризис. Деятельность обществ и учреждений по изданию документов по истории Украины почти прекратилась»¹⁶. Спрощене уявлення про ситуацію в історичній науці того часу як про період загального занепаду і регресу формувало негативістську оцінку спадщини дожовтневої української археографії. Таке ставлення до діяльності попередників і до їхніх здобутків гальмувало розвиток археографії, що недостатньо використовувала та вивчала їхній досвід, відділяючи себе від животворних коренів творчої спадщини минувшини.

Насправді стан справ був іншим. Наприкінці ХІХ — на початку ХХ ст. Київська археографічна комісія не скорочувала свою едиційну діяльність. З 1886 до 1916 рр. видано 34 публікації — 22 томи АЮЗР, три картографічні видання, одна палеографічна праця, том літописів, одне історичне дослідження, два випуски збірника статей і матеріалів, два видання з нагоди 50-річчя Комісії, два томи другого видання «Пам'ятников». Тут ще не враховано 8 томів публікацій Комісії, більшість з яких вже були повністю надруковані, але випуск яких став неможливим внаслідок імперіалістичної та громадянської воєн¹⁷. Згодом майже всі вони загинули. З урахуванням цих видань середня цифра виходу у світ публікацій Комісії за досліджуваний період складає 1,3 тома на рік, що вище середнього показника за всю історію установи. Таким чином, твердження про згортання діяльності Київської комісії на зламі сторіч безпідставні, навпаки, спостерігається нарощування темпів випуску цінної наукової продукції.

Діяльність Київської комісії набувала нових рис. Значно розширилася проблематика видань (акцент змістився на питання соціально-економічного розвитку та історії суспільної думки), виникли нові форми публікацій, старі форми на-

повнилися новим змістом, значно більше уваги приділялося проблемам досліджень у галузі допоміжних історичних дисциплін, розширилася джерельна база публікацій, з'явилися нові елементи евристичної діяльності, зміцнили наукові зв'язки установи та її особовий склад.

Головним виданням Київської комісії на останньому етапі її історії залишався «Архив Юго-Западной России». Але, починаючи з 1890-х років, структура серії зазнавала певної кризи, яка виявилась у відході від початкових принципів побудови публікації, які були опрацьовані її засновником М. Д. Іванишевим.

Автор плану АЮЗР намічав його як видання документальних джерел (насамперед книг адміністративно-судових установ України, що зберігалися у Київському центральному архіві давніх актів) відповідно до чітко визначених тем, які складали структурні частини серії. Цих принципів до половини 1880-х років Комісія суворо додержувалася. Але згодом допускалися істотні відступи від них, які порушували стрункість та цілісність видання, що водночас дозволяло значно збільшувати інформаційні можливості АЮЗР і підтверджувало творчий пошук співробітників Комісії. Це виявилось в істотному розширенні, порівняно з початковими задумами, джерельної бази серії за рахунок широкого залучення матеріалів з архівів різних міст імперії та інших країн. Якщо раніше такі джерела лише в незначній кількості потрапляли до видань Київської комісії, то з половини 1880-х років вони широко представлені практично в кожному із 22 томів АЮЗР, що вийшли за цей час, а багато з них повністю виходили на їх основі. Так, Комісія широко використовувала матеріали Литовської метрики, яка зберігалася спочатку в архіві Сенату в Петербурзі, а з 1887 р. в Московському архіві Міністерства юстиції. На основі цього джерела вийшли три томи частини 7 про заселення українських земель, томи частини 8 про феодальне землеволодіння на Україні (т. 4) та її адміністративний устрій у XVI — XVII ст. (т. 5). Основу томів частини 1 про історію Львівського церковного братства (т. 10 — 12) становили документи Львівського ставропігіального архіву, а шостий том частини 3 повністю побудовано на джерелах із Шведського державного архіву в Стокгольмі. Широке використання документів з архівів Москви, Петербурга, Львова, Варшави, Стокгольма, Ватикану свідчило про зростаючу увагу Комісії до віддалених архівів, прагнення інтенсивно розвивати контакти з вітчизняними та закордонними архівними центрами. Водночас розширення джерельної бази видань Кс ісії означало певне послаблення уваги до поглибленого освоєння місцевих

архівних матеріалів, насамперед актових книг Київського Центрального архіву давніх актів.

Особливе місце в публікаціях Київської комісії належить працям С. Т. Голубева, відомого історика церкви, професора Київської духовної академії, який видав три томи (7 — 9) першої частини АЮЗР. У них він надрукував чимало пам'яток української полемічної літератури XVI — XVII ст., що відігравали тоді певну роль як у культурному, так і суспільно-політичному житті. Серед них — вперше надруковані твори І. Вишенського й П. Могили, а також перевидання полемічного твору Г. Смотрицького «Ключ Царства небесного» (Остріг, 1587 р.), в якому автор засуджував як католицьку церкву, так і панське гноблення українського селянства. Особливістю видань С. Т. Голубева є те, що на їх сторінках подані твори обох полемізуючих сторін. Це дозволяло з достатньою повнотою скласти уявлення про суть гострих дискусій, що тоді розгорнулися. С. Т. Голубев не замикався на суто релігійній проблематиці, розглядаючи її в контексті історичного процесу. З цих позицій автор підійшов і до публікації полемічних творів. Обґрунтовуючи значення своїх видань, він писав: «Независимо от богословских предметов, [полемические сочинения] заключают в себе в то же время немало характеристических черт и указаний для истории политических отношений, нравов и просвещения помянутой эпохи...»⁵⁸. Багато забутих творів полемістів, що стали бібліографічною рідкістю, були надруковані за редакцією С. Т. Голубева, який вважав свої видання продовженням роботи, яку розпочала Петербурзька археографічна комісія в «Русской исторической библиотеке»⁵⁹. Саме публікації столичними археографами творів полемічної літератури стали поштовхом для аналогічних праць Київської комісії.

Видання С. Т. Голубева започаткували новий напрямок едиційної діяльності Комісії, коли поряд з документальними і наративними історичними джерелами стали виходити пам'ятки середньовічної української літератури. До 1914 р. було видано 3 томи подібних публікацій, але згодом вчений планував підготувати ще одну книгу («Хроніка Феодосія Сафоновича» і «Синопис» І. Гізеля⁶⁰). І в подальшому Комісія не відмовилася від видань пам'ятників літератури. За скрутних умов восени 1918 р. вона обговорювала пропозиції бібліотекаря Духовної академії А. С. Криловського розпочати випуск творів М. Смотрицького⁶¹. Таким чином, якби не імперіалістична та громадянська війни, Комісія продовжувала б публікацію творів українських письменників і мислителів XVI — XVII ст.

Особливістю видань С. Т. Голубева стало й те, що вони порушували принципи побудови АЮЗР. До цього часу в серії друкувалися майже виключно документальні джерела, літературні

твори не були властиві складу АЮЗР. Ці обставини викликали здивування вже у сучасників. У рецензії на сьомий том першої частини серії І. П. Новицький, який був членом Комісії, на сторінках «Киевской старины» (1888 р.) писав: «Нам кажется, однако, что Киевская комиссия напрасно ввела это издание в общую рубрику своего «Архива», до сих пор составлявшегося из архивных рукописных документов, получившего вполне определенный характер и физиономию. Было бы удобнее настоящий материал выпустить под вторым его заглавием «Памятники...»⁶². З цим зауваженням не можна не погодитися. Як би там не було, включення до складу АЮЗР пам'яток літератури порушувало один із основних принципів побудови видання, його цілісність, що, безумовно, не знижувало наукову значущість як праць самого С. Т. Голубєва, так і серії в цілому. Ці публікації значною мірою розширили джерельну базу з історії суспільних відносин, української церкви, громадсько-політичної думки, літератури і культури України XVI — XVII ст.

Великою подією в останній період діяльності Комісії став вихід у 1890-х роках останньої, восьмої частини АЮЗР, в якій до 1914 р. було видано 6 томів, а подальшими планами передбачався випуск ще двох томів у 4 книгах. Як і в попередніх частинах, відповідно до плану серії, Комісія дотримувалася в комплектуванні чітких тематичних ознак, то у восьмій частині від цього принципу відверто відмовилися. Це пояснювалося тим, що внаслідок великої евристичної роботи в Комісії нагромадився значний матеріал, що не підпадав за тематикою до звичних розділів АЮЗР. Тому у восьмій частині сконцентрувався різноманітний матеріал, за проблематикою часто навіть ширший, ніж обумовлено заголовком окремого видання. Так, у п'ятому томі «Акты об украинской администрации XVI — XVII вв.» (1907 р.), що вийшов за редакцією М. В. Довнар-Запольського, документи охоплюють широке коло питань: 1) розвиток міст, внутрішньої та зовнішньої торгівлі; 2) участі міщан у антифеодальних виступах; 3) розвиток структури управління в українських староставах; 4) відомості про козаків та їхню боротьбу проти турецьких і татарських загарбників; 5) стан оборони українських земель.

У восьмій частині вийшли публікації з етнографії та звичаєвого права⁶³, про феодальне, у тому числі церковне, землеволодіння і про шляхи перерозподілу земель між феодалами на саперед у XVI ст.⁶⁴, з історії ставів і адміністративного устрою окремих регіонів⁶⁵. Таким чином, публікації Комісією восьмої частини АЮЗР показали, що на зламі сторіч рамки цього серійного видання стають вузькими і починають заважати публікації джерел і досліджень з гострих нетрадиційних проблем історії України (див. док. № 26). Ця обставина позначилася на:

створенні 1911 р. нової, гнучкішої форми археографічної публікації під назвою «Сборник статей и материалов по истории Юго-Западной России». Було видано два випуски, планувалися 3-й і 4-й, але вони не встигли вийти. У передмові до першої книги цього видання причина його створення відверто пояснювалася тим, що діячі Комісії «нередко встречают такие акты и памятники старины, которые хотя и заслуживали бы издания, но не подходят под установленные рубрики «Архива»... Ввиду этого, Комиссия решила издавать параллельно с «Архивом Юго-западной России» сборник отдельных статей и материалов, который должен иметь характер повременного издания...»⁶⁶. Форма таких публікацій не була новою для археографії Російської імперії. З 1861 р. в Петербурзі регулярно виходила «Летопись занятий Археологической комиссии», структура якої могла стати зразком для нового видання Київської археографічної комісії⁶⁷. Але, безперечно, його поява була обумовлена не копіюванням чужого досвіду а, насамперед, внутрішніми причинами, що сприяли пошуку діячами Комісії нових форм археографічних видань, розширенню проблематики і видової різноманітності історичних джерел.

Таким чином, з кінця 1880-х років структура АЮЗР, опрацьована М. Д. Іванишевим наприкінці 1850-х років, починає вичерпувати свої можливості, поступово стає вузькою для нового кола проблем, що постали перед історичною наукою, для розширення джерельної бази вітчизняної історії. Це логічно спричинилося до появи на початку ХХ ст. нової, гнучкішої форми видання.

Одним з якісно нових елементів діяльності Комісії з 1890-х років стала цілеспрямована робота установи в галузі допоміжних історичних дисциплін, зокрема картографічних і палеографічних досліджень. І хоча великі публікації з цих питань з'явилися наприкінці діяльності археографічної установи, необхідно зауважити, що з перших своїх видань Комісія приділяла їм значну увагу. Тому картографічні та палеографічні видання не були випадковими у творчому доробку київських археографів, а стали органічним завершенням багаторічних пошуків у цій галузі (див. док. № 26).

У Центральному державному історичному архіві України зберігаються документи, які свідчать про підготовку Комісією перших картографічних видань ще 1851 р. Тоді передбачалося надрукувати план Москви 1610 р. з польського оригіналу та види Смоленська того ж часу⁶⁸. Збереглися дозволи Петербурзького військово-топографічного депо від 13 вересня 1851 р. та Київського цензурного комітету від 18 жовтня того ж року на друкування плану Москви⁶⁹. Але вони, напевно, не були видані. Адже такий знавець

публікацій Комісії, як О. І. Левицький, не включив їх до бібліографії праць Київської комісії.

Першим картографічним виданням Комісії, що побачило світ 1893 р., став план м. Києва 1695 р., але, на жаль, на цьому видання карт Києва припинилося (планувалася серія давніх карт Києва).

Картографічними дослідженнями в Комісії займався переважно В. О. Кордт (1860 — 1934 рр.), фахівець у цій галузі, згодом один із засновників ЦНБ ім. В. І. Вернадського АН України. У Комісії він 1899 та 1910 рр. надрукував два випуски «Материалов по истории русской картографии» з картами України кінця XV — половини XVII ст. Наскільки цінним було це видання, можна зрозуміти з того, що наприкінці XIX ст. оригінали багатьох карт вважалися втраченими⁷⁰. Публікацію карт В. О. Кордт супроводжував короткими розвідками-вступами та історичними коментарями. Своє завдання дослідник вбачав у тому, щоб подати «обозрение последовательного развития за границей и в России картографических представлений о Русской земле»⁷¹. Розташування карт в «Материалах» відбувалося за типами, що дозволило відокремити оригінальні карти від пізніших копій та запозичень.

Завдяки багаторічним пошукам і контактам із співробітниками Публічної бібліотеки в Петербурзі, Королівської бібліотеки в Дрездені, музею Чорторийських і бібліотеки Ягелонського університету в Кракові, університетської бібліотеки у Лейдені, Королівської бібліотеки у Відні, з шведськими вченими, В. О. Кордт видав «Матеріали» на дуже високому науковому рівні, які одержали схвальну оцінку фахівців. М. С. Грушевський у відзиві на публікацію В. О. Кордта зазначав, що ці карти можуть стати основою для підготовки історично-географічного атласу України, потреба в якому відчувалася досить гостро. М. С. Грушевський вважав, що картографічні публікації Комісії стануть у пригоді дослідникам історії України і усієї Східної Європи⁷². Варто нагадати, що видання історичного атласу України досі залишається актуальним завданням. Київська комісія доручила В. О. Кордту підготувати третій випуск картографічних «Материалов...», ці плани були реалізовані вченим лише на початку 1930-х років⁷³.

1899 р. до XI Археологічного з'їзду в Києві разом з випуском картографічної праці В. О. Кордта вийшла перша велика праця з історії української палеографії XV — XVIII ст. «Палеографический сборник». Ця праця — результат багаторічних досліджень видатного українського історика, архівіста та археографа І. М. Каманіна (1850 — 1921 рр.).

«Изборник» складався з історичного вступу та 81 таблиці із зразками почерків. У цьому виданні Комісія впер-

ше використала метод фототипічного відтворення тексту документа.

На основі опрацьованих автором теоретичних положень була запропонована своєрідна періодизація історії українського письма і подано короткий нарис його розвитку в XV — XVIII ст. Підкреслюючи невивченість проблем палеографії у вітчизняній історичній науці, І. М. Каманін визначив практичне і наукове значення палеографії, висловив ряд плідних думок про роль цієї допоміжної історичної дисципліни. Він справедливо писав, що «изменения в характере письма всегда совпадают с переменами в ходе культурного развития народа»⁷⁴. Тому, на його думку, вивчення палеографії не повинно замикатися лише на дослідженні почерків і матеріалів письма, а має охоплювати далеко ширше коло питань життя усього суспільства.

Зміни в культурному житті українського народу, за І. М. Каманіни..., були пов'язані здебільшого із зовнішніми впливами, якими він і пояснював закономірності розвитку письма. «Палеографический сборник» став першим ґрунтовним науковим дослідженням у галузі української палеографії, а також, як це підкреслював і сам автор, чудовим посібником для здобування навиків читання давніх текстів. Ця праця з інтересом була прийнята делегатами XI Археологічного з'їзду в Києві, схвальними відгуками у пресі⁷⁵. Петербурзька Академія наук присудила І. М. Каманіну Уваровську премію. Вчений планував видати в Комісії другий том цієї праці, але задум не був реалізований.

Закономірно, що Київська археографічна комісія звернулася до вивчення власної історії та багатого археографічного досвіду, справедливо вбачаючи в цьому важливу умову подальшої плідної роботи. Приводом для підведення певних підсумків, осмислення пройденого шляху став 50-річний ювілей Київської комісії, до якого О. І. Левицький підготував нарис історії установи. Збираючи матеріали до цієї книги, автор виконав велику роботу в архівах канцелярії генерал-губернатора та самої Комісії. О. І. Левицький став справжнім літописцем Комісії. Його звіти про діяльність установи друкувалися на сторінках «Сборника статей и материалов и истории Юго-Западной России». Звертаючись до досвіду своїх попередників, Комісія розривала їхні кращі традиції, враховувала позитивний досвід і прорахунки, зберігала наступність наукових традицій різних поколінь українських археографів.

Успішному розвитку поставлених перед Комісією завдань сприяло встановлення нею наукових контактів з вітчизняними істориками й археографами. Вони носили тепер інтенсивніший і різнобічніший характер, ніж у попередній період. Зазначимо такі їхні форми: 1) книгообмін та обмін джерелами; 2) праця

київських археографів у архівах Москви, Петербурга, Львова та інших міст; 3) участь у проведенні спільних наукових заходів (насамперед у Археологічних з'їздах); 4) взаємне рецензування археографічних видань; 5) членство діячів Комісії в інших наукових товариствах та установах; 6) особисті контакти.

З 1860-х років Комісія відмовилася від допомоги генерал-губернатора у розповсюдженні власних видань. Крім вільного продажу, вона регулярно надсилала їх багатьом вищим і середнім учбовим закладам, науковим товариствам та установам, окремим вченим. Географія цієї форми наукових зв'язків була досить широкою. Так, примірники «Сборника материалов для исторической топографии Киева» були надіслані 1874 р. до Московського Румянцевського музею, Публічної бібліотеки в Петербурзі, Київського, Казанського, Харківського, Дерптського, Петербурзького, Варшавського та Новоросійського університетів, ректорові Московського університету історикові С. М. Соловйову, головам Петербурзької та Віленської археографічних комісій, до Московського товариства історії та старожитностей російських, Московського Головного архіву Міністерства закордонних справ, Археологічної комісії, редакції журналу «Русская старина»⁷⁶. Бібліотека Комісії, в свою чергу, постійно поповнювалася за рахунок друкованої продукції численних наукових історичних центрів, що давало їй можливість постійно слідкувати за останніми досягненнями в різних галузях історичної науки, насамперед археографії⁷⁷. Так, Петербурзька археографічна комісія у 1901 — 1913 роках надіслала київським колегам понад 70 публікацій⁷⁸. Свої видання відправляли до Комісії Російське археологічне товариство, Російське історичне товариство, московські архіви Міністерства юстиції та Міністерства закордонних справ, Віленська археографічна комісія та інші товариства й установи.

Значна евристична діяльність Комісії вимагала встановлення тісніших контактів з архівосховищами та бібліотками різних регіонів. Співробітники Комісії активно працювали в московських, львівських, петербурзьких, варшавських, стокгольмських та інших архівах. У окремих випадках до Комісії з цих сховищ надходили оригінали історичних джерел. Так, 1910 р., на прохання С. Т. Голубева, із Петербурзької публічної бібліотеки до Комісії були відправлені два списки «Хроніки Ф. Сафоновича» та кілька видань «Синописа»⁷⁹. У разі відмови видати оригінали Комісія зверталася до платних послуг чиновників цих архівів, які копіювали необхідні матеріали для київських археографів. Як копійсти Київської комісії працювали архіваріус Московського архіву Міністерства юстиції С. Соколов (переписував документи Литовської метрики) та співробітниця Московського Голо-

вного архіву Міністерства закордонних справ М. Шуйська⁸⁰.

Масштаби наукових зв'язків і визнання заслуг Київської археографічної комісії засвідчили вітальні адреси, що надійшли до неї з приводу 50-річчя заснування установи. Із понад 50 адрес — 14 надійшли від провідних вузів країни, а понад 20 — від наукових товариств та установ. Це переконливо підтверджувало високий авторитет Комісії як провідного центру української археографії.

Активна наукова діяльність Комісії тривала до початку першої світової війни. Комісія закінчувала підготовку одних, планувала видання інших публікацій, мала велику програму діяльності на майбутнє (див. док. № 26, 27, 28). Але загострення політичної ситуації в країні, пов'язане з воєнними подіями, наростанням революційної ситуації, економічна криза помітно ускладнювали наукову працю Комісії. Постійна нестача коштів, різке подорожчання паперу та друкарських послуг, евакуація Комісії разом з університетом 1915 р. з Києва до Саратова перед загрозою німецького наступу, — все це призвело до того, що 1915 — 1917 рр. Комісія змогла видати тільки другий випуск «Сборника статей и материалов». Її наполегливі зусилля завершити численні розпочаті вже видання не були успішними. Але в цей важкий час по змозі Комісія продовжувала збирання історичних джерел, підготовку нових видань, розповсюдження власних публікацій.

Протягом 1859 — 1916 рр. Комісія залишалася головною археографічною установою на Україні, зробила вагомий внесок у розвиток української археографії та формування її традицій. Основною серійною публікацією досліджуваного періоду став АЮЗР, складений на основі плану М. Д. Іванишева, в якому були опрацьовані своєрідні принципи побудови серії. Чіткий тематичний поділ його частин надав виданню цілісний, завершений характер. Особливістю АЮЗР стало поєднання суто археографічної частини видання з монографічними історичними дослідженнями на основі надрукованих документів. Застосування в публікації методу транскрипції дозволило значно збільшити кількість джерел, що запроваджувалися до вжитку, багато з яких пізніше були втрачені, що підвищує наукову цінність публікацій Київської комісії.

Проблематика видань Комісії порівняно з попереднім періодом стала значно різноманітнішою і в цілому відбивала процеси, що відбувалися в українській історіографії того часу. Поряд з матеріалами з історії національно-релігійних відносин та військово-політичних питань у публікаціях Комісії значна увага приділялася історії різних станів українського суспільства (козацтва, селянства, міщанства, шляхти, духовенства), бо-

ротьбі народних мас за національне і соціальне визволення, проблемам соціально-економічних відносин, етнографії, права, культури, історії української церкви. Поширшали й хронологічні рамки публікацій, які охоплювали вже все XVIII ст., впритул підійшли до історії XIX ст.

Якщо попереднього періоду Комісія видавала тільки документальні та літописні джерела, то в другій половині XIX — на початку XX ст. значно розширила напрямки своєї едиційної діяльності. У рамках АЮЗР друкувалися пам'ятки української літератури, а на зламі сторії Комісія випустила фундаментальні палеографічні та картографічні праці.

На другому етапі діяльності Комісія стала одним з центрів формування кадрів української археографії. Її членами були найвидатніші історики України — В. Б. Антонович, О. І. Левицький, І. М. Каманін, М. Ф. Владимирський-Буданов, М. В. Довнар-Запольський та ін. Із співробітництва з Київською комісією розпочав археографічну діяльність М. С. Грушевський, який пізніше очолив створену під впливом Київської Археографічну комісію Наукового товариства ім. Т. Г. Шевченка у Львові.

Саме в публікаціях Київської археографічної комісії вперше з'явилося чимало історичних досліджень провідних українських істориків, з яких поступово вимальовувалася цілісна історія України та її народу. Вони привертали до себе увагу наукової громадськості, викликали навколо себе наукові дискусії, виходили пізніше окремими виданнями.

Велику роль і провідне місце Київської археографічної комісії підкреслюють її наукові зв'язки з багатьма науковими товариствами і установами, їх прихильне і поважне ставлення до наукового доробку попередніх поколінь київських археографів.

Діячі Київської комісії зробили вирішальний внесок у розвиток української археографії та допоміжних дисциплін на зламі XIX — XX ст., заклали міцні традиції для наступних етапів розвитку цих галузей української історичної науки. Діяльність Комісії — складова частина загального поступу української історіографії того часу.

Розділ 4

КИЇВСЬКА АРХЕОГРАФІЧНА КОМІСІЯ 1917 — 1921 рр. ТА ЇЇ РОЛЬ У СТВОРЕННІ АРХЕОГРАФІЧНОЇ КОМІСІЇ ВУАН

Діяльність Київської археографічної комісії у революційні та воєнні роки є найменш вивченою. Більше того, радянська історіографія сформувала невірне уявлення про те, що в ХХ ст. Київська комісія провадила незначний обсяг робіт¹, а 1917 р. взагалі припинила своє існування². У працях істориків, присвячених розвитку історичної науки після Жовтневої революції, це питання фактично не знайшло відображення. Київська комісія згадувалася лише в зв'язку із створенням 1921 р. Археографічної комісії ВУАН³. Навіть у спеціальній праці С. О. Яковлева з історії української радянської археографії Київській комісії як установі, що начебто не мала ніякого відношення до розвитку археографії на Україні після 1917 р., присвячений лише один рядок⁴. Такий стан вивчення досліджуваної теми обумовлений не тільки тим, що на той час Комісія, переобтяжена складними матеріальними проблемами, частою зміною влади в Києві, справді не змогла випустити жодної публікації. Замовчування та перекручення історії наукової установи 1917 — 1921 рр. не можна пояснити тільки відсутністю відповідних архівних матеріалів чи їхньою неприступністю. Головною причиною такого підходу української радянської історіографії до історії наукових установ України того часу були ідеологічні настачови, за якими поступ історичної науки пов'язувався виключно із становленням Радянської влади. Тому 1917 р. штучно переривав зв'язок епох і поколінь, ставав початком доби нової, «пролетарської» науки, літератури, мистецтва. Спотворювалася не тільки історія Київської комісії. Довгі роки перекручувалась історія створення Української Академії; 1917 роком «закінчувалася» діяльність Історичного товариства Нестора-літописця, яке насправді працювало до початку 1930-х років тощо.

Такий підхід призводив до того, що становлення і розвиток археографічних установ та української археографічної справи в цілому за радянський період розглядалися у відриві від наукового досвіду, нагромадженого до революції. Це позбавляло ар-

хеографію великого і цінного досвіду попередніх поколінь, ставало однією з причин занепаду археографічної справи за радянських часів.

Насправді 1917 — 1921 рр., незважаючи на всі труднощі, Київська комісія провадила велику роботу, намагаючись зберігати і розвивати свої кращі традиції. Вступаючи у воєнно-революційне лихоліття, Комісія зіткнулася із необхідністю певних організаційних змін.

Ці зміни археографічна установа намагалася використати, щоб зміцнити структуру та підвищити власний науковий статус. Ще 1914 р., у зв'язку із ліквідацією Київського, Подільського і Волинського генерал-губернаторства, Комісія стала безпосередньо підпорядковуватися міністерству внутрішніх справ, хоча юридично ця підлеглість не була визначена остаточно. Тому в листопаді 1917 р. голова Київської комісії В. С. Іконников у листі до академіка В. І. Вернадського, який на той час очолював Комісію з учбових закладів і підприємств при Міністерстві народної освіти, висловив побажання Комісії перейти у підпорядкування до Міністерства народної освіти. У зв'язку з цим був розроблений проект «Положення про Київську археографічну комісію», в якому закріплено організаційну структуру установи, визначені права і обов'язки різних категорій її членів, питання фінансування¹. Принципово важливим було формулювання про офіційне перейменування Київської комісії для розгляду давніх актів у Київську археографічну комісію, що зрівнювало її правовий статус з аналогічними установами (див. док. № 29, 30, 31).

За нових умов Комісія змушена була змінювати пріоритети своєї діяльності. Головним за. данням, як завжди, залишався пошук, вивчення та видання історичних джерел з історії України. Проте можливості для такої роботи були вкрай ускладнені, але вона не припинялася. Журнали засідань Київської археографічної комісії свідчать, що докладалися великі зусилля, аби завершити розпочаті раніше видання. Так, на засіданні 11 жовтня 1917 р. обговорювалося питання підготовки до друку «Материалов по истории русской картографии» (вип. 3), за редакцією В. О. Кордта, випусків 1 — 3 дев'ятого тому частини 8 АЮЗР за редакцією М. В. Довнар-Запольського («Акты по экономической статистике населения Волыни в XVI — XVIII веках»), четвертого тому частини 2 АЮЗР за редакцією І. М. Каманіна («Акты для истории провинциальных сеймиков в Юго-западной Руси XVIII столетия»⁶. Комісія ухвалила рішення про оплату друкарських рахунків, незважаючи на значне підвищення цін (у 6 разів, з 25 до 150 крб., за друкарський аркуш)⁷. Водночас Комісія змушена була заморожувати розміри гонорарів редакторів, аби тільки не припинялася підготовка видань.

За умов економічної і соціально-політичної руїни, інфляції, стрімкого зростання цін Комісія продовжувала не тільки видавати старі, а планувала нові публікації історичних джерел. Член Комісії А. С. Криловський 29 листопада 1919 р. запропонував розпочати видання творів М. Смотрицького⁸. Цей задум не був реалізований, але в даному випадку характерно, що Комісія не тільки відстоювала право на існування, але і бачила певні перспективи розвитку власної археографічної роботи. Про це свідчить і «Положення» Київської комісії (див. док. № 31).

Головним і найдоступнішим напрямком діяльності Комісії того часу стало розповсюдження видань. Масштаби цієї роботи позначилися у численних документах фонду Археографічної комісії, що зберігаються у ВР ЦНБ ім. В. І. Вернадського АН України, зокрема в трьох «Делах о продаже изданий Киевской археографической комиссии» за 1917 — 1919 рр. Це обумовлювалося бурхливим розвитком освіти, її докорінною перебудовою у зв'язку із відродженням української державності, зростанням потреби у висококваліфікованих фахівцях і просто освічених людях. Рішення цієї проблеми тісно перепліталось з перебудовою всієї мережі освітніх закладів.

Однією з гострих проблем було забезпечення учбового процесу і наукових досліджень необхідною літературою. Тому до Комісії, широко відомої публікаціями історичних джерел, звертались численні учбові заклади, вузи, наукові товариства і організації з проханням надіслати чи продати свої наукові праці. У жовтні 1918 р. до Київської комісії, за дорученням щойно створеного Катеринославського університету, звернувся асистент Л. Захвалинський з проханням про надання бібліотеці університету дублетів видань Комісії. На його заяві голова археографічної установи В. С. Іхонников поклав резолюцію, давши згоду на відправлення до Катеринослава тих видань, яких було в достатній кількості⁹. З аналогічними проханнями звертались до Комісії Харківський, Київський, Кам'янець-Подільський університети, Вищі жіночі курси в Києві та інші вузи¹⁰. Завдяки розповсюдженню своїх видань, київські археографи продовжували підтримувати зв'язки із численними науковими і культосвітніми закладами. Їх видання надсилались до ВУАН, Уманського історичного товариства, студентського товариства «Українська бібліотека», бібліотеки полтавської «Просвіти», Російської книжкової палати в Петрограді¹¹. За археографічною продукцією до Комісії звертались також середні навчальні заклади Києва, Таращі, Умані, Дубно¹².

Значно зріс на той час попит на видання Комісії серед наукових працівників, переважно істориків і філологів. Це пояснюється не тільки науковим значенням публікацій

Комісії, але і тим національним піднесенням, що охопило Україну в ці роки. Магістрант Київського університету, майбутній відомий історик та церковний діяч І. І. Огієнко, який займався вивченням історії Київського Полісся, звертаючись до Комісії ще 20 березня 1916 р., писав: «В настоящее время библиотеки многих киевских учебных заведений эвакуированы, почему пользоваться изданиями Комиссии не представляется возможным. А без этих изданий работа в избранной мною области не может быть продвинута ни на шаг. Ввиду изложенного, имею честь просить выдать мне все издания Комиссии, относящиеся к истории нашего края»¹³. 1917 — 1920 рр. з аналогічними запитами до Комісії зверталися такі відомі вітчизняні вчені, як літературознавці, доценти Київського університету С. І. Маслов, С. В. Савченко, академік, завідуючий географічним кабінетом Київського університету П. А. Тутковський, історики — академік Д. І. Багалій, В. О. Кордт, В. Л. Модзалевський, академік А. Ю. Кримський¹⁴. Своїми виданнями Комісія надавала допомогу молодим вченим, серед яких були і такі відомі в майбутньому історики, як В. О. Романовський, П. В. Клименко, літературознавець М. К. Гудзій¹⁵.

Незважаючи на скрутне матеріальне становище, Комісія частину своїх видань розповсюджувала на пільгових умовах, насамперед серед учбових закладів та наукових працівників. В обставинці швидкого зростання цін, у тому числі на книги, Київська комісія намагалася підтримати ціни на свою продукцію на відносно невисокому рівні, що забезпечувало доступність її видань для широкої наукової громадськості. Це засвідчують, зокрема, протоколи її засідань. Так, 8 квітня 1918 р. Комісія ухвалила: «...В последние годы, вследствие чрезмерно больших издержек по книгопечатанию, цены на книги поднялись минимально в 10 раз выше тех, какие раньше считались нормальными; между тем, сама Комиссия продает свои издания по прежним, крайне дешевым ценам, что причиняет ей материальные потери и нередко дает книгопродавцам повод спекулировать на изданиях Комиссии, покупая их у нее по низким ценам и продавая публике во много раз дороже. По сему определили увеличить продажные цены на все издания Комиссии в 4 раза, сохранив 25 % уступку для тех лиц и учреждений, какие и доселе ею пользовались»¹⁶.

Архівні матеріали дають можливість простежити зміни в особовому складі Комісії з 1916 р., коли останній раз надруковано список членів. 29 листопада 1918 р. ..а ювілейному засіданні, присвяченому 75-річчю заснування установи, були проведені останні в її історії вибори дійсних членів. Ними стали

М. В. Стороженко, В. І. Щербина, А. С. Криловський, М. П. Василенко¹⁷. На квітень 1921 р. до складу Київської археографічної комісії входило 12 вчених.

Таким чином, 1917 — 1921 рр. Київська археографічна комісія провадила велику роботу по розповсюдженню своїх видань, які сприяли відродженню української освіти. Комісія підтримувала тісні зв'язки з багатьма науковими та культосвітніми закладами. У незначних масштабах, обумовлених складною економічною, соціально-політичною, воєнною ситуацією на Україні, Київська комісія намагалася продовжувати підготовку та видання нових публікацій. Але головне досягнення в діяльності Комісії на той час — це, безперечно, збереження в своєму складі інтелектуального потенціалу провідних істориків і археографів, без досвіду яких важко уявити подальший розвиток української історичної науки.

Діяльність і археографічний досвід, нагромаджений Комісією для розгляду давніх актів, мали визначальний вплив на створення в 1921 р. Археографічної комісії ВУАН (АК ВУАН). У історіографії з цього приводу існують суперечливі, взаємовиключаючі думки. С. О. Яковлев та Н. В. Комаренко вважають, що АК ВУАН виникла в результаті об'єднання трьох київських археографічних закладів. І якщо стосовно двох з них (Київська археографічна комісія та Археографічна комісія Українського наукового товариства) їх погляди збігаються, то третьою основою-співзасновницею АК ВУАН С. О. Яковлев називав Історичне товариство Нестора-літописця¹⁸, а Н. В. Комаренко — Археографічну комісію при Академії наук, створену 1919 р.¹⁹. У статтях енциклопедичних видань зазначається, що 1921 р. Київська комісія увійшла до складу Археографічної комісії, яка виникла 1919 р.²⁰. У монографії, присвяченій розвитку історичної науки в Радянській Україні, подана версія, що АК ВУАН створена з дореволюційних установ — Київської комісії для розгляду давніх актів і відповідної комісії Українського наукового товариства²¹. Таким чином, залишалося нез'ясованим, які саме установи стали співзасновницями АК ВУАН, а також, на яких засадах до неї увійшла Київська комісія. Вивчення документів ВР ЦНБ ім. В. І. Вернадського АН України дає можливість з упевненістю відповісти на це запитання (див. док. № 32). Археографічна комісія ВУАН була створена 1921 р. шляхом об'єднання двох наукових установ: Київської комісії та Археографічної комісії при Академії наук, що виникла 1919 р. Члени обох комісій автоматично ставали членами АК ВУАН, їхнє майно, бібліотеки та архіви об'єднувалися в нову археографічну установу²². Тут важливо зазначити, що АК ВУАН, незважаючи на таку саму назву, не була наступницею Археографічної комісії при Українській Академії наук (1919 р.). Шля-

хом об'єднання створювалась нова установа, на чому робив наголос у звіті за 1921 р. В. С. Іконников (див. док. № 33). Одна з комісій-засновниць тільки-но з'явилася на світ і залишила у спадок майже виключно плани та бажання працювати, інша маючи чи не 80-річну історію, великий творчий доробок та науковий авторитет, ставала міцною опорою для новонароджуваного закладу.

У зібранні ВР ЦНБ ім. В. І. Вернадського АН України зберігається архівний матеріал, що дозволяє проаналізувати різні форми спадкоємності, зважаючи на досвід і традиції діяльності Київської археографічної комісії, в перші роки праці нової археографічної установи, оцінити масштаби та значення її впливу. До таких документів належить, насамперед, проект «Положения о Киевской археографической комиссии»²³, «Звіт» В. С. Іконникова про діяльність АК ВУАН за 1921 р.²⁴, «Сведения о деятельности Археографической комиссии за 1921 год», до яких увійшло «Положение Археографической комиссии при Украинской Академии наук»²⁵ (див. док. № 31, 33).

Спробуємо проаналізувати, як багаті традиції Київської археографічної комісії сприяли організаційному оформленню нового наукового академічного закладу, розробці проблематики, визначенню хронологічних рамок, принципів публікації історичних джерел, від якого досвіду Київської комісії АК ВУАН відмовилась, як, у свою чергу, АК ВУАН розповсюджувала і популяризувала видання своєї попередниці, докладала зусилля для продовження її публікацій.

АК ВУАН була створена на спільному засіданні двох комісій 13 квітня 1921 р. В основу її діяльності покладено статут («Положение»), запропонований В. С. Іконниковим, головою Київської комісії. Він писав, що цей документ був опрацьований «на основани бывшего положения Комиссии для разбора древних актов и Археографической комиссии»²⁶.

У «Положении» Київської археографічної комісії хронологічні рамки публікацій сягали лише кінця XVIII ст., що обмежувало джерельне висвітлення близьких до сучасності тем²⁷. АК ВУАН, навпаки, визнавала «своевременным... помещать среди других своих изданий и материалы по истории XIX века»²⁸. Усвідомлення необхідності розширення хронологічних рамок археографічних досліджень було прогресивним явищем, що наближало публікації до актуальних проблем сучасності.

«Положення» АК ВУАН передбачало істотне розширення географічних меж археографічних публікацій. Вони мали охопити територію усієї України, а не окремого регіону, як це здебільшого було у виданнях Київської археографічної комісії.

Статут АК ВУАН чітко визначав проблематику майбутніх

публікацій новоствореної установи: 1. Літописи. 2. Акти з історії окремих епох минулого України. 3. Акти щодо юридичного побуту України. 4. Документи щодо станових відносин. 5. Матеріали з історії економіки. 6. Джерела з історії колонізації заселення України. 7. Документи з історії церкви²⁹. Отже, проблематика АК ВУАН майже повністю повторює і продовжує основні напрямки едикаційної діяльності Київської комісії. Водночас, є принципово важливим зсунення видань з історії церкви з першого місця, яке вони займали в структурі АЮЗР, на останнє, а також зосередження уваги на питаннях соціально-економічної історії та українського літописання.

У звіті В. С. Іконникова за перший рік діяльності АК ВУАН зазначалося, що вона зберігає основні форми видань Київської комісії і розвиває їх: «Археографическая комиссия решила и впредь сохранить прежний характер изданий: «Архив» (переименовав его в «Архивы Украины») и «Сборник», в который входят отдельные документы и статьи»³⁰. Перше число «Сборника», що планувалося видати в АК ВУАН, мало вийти під № 3, як продовження перших двох випусків «Сборника» Київської археографічної комісії. У ньому, за зразком Київської археографічної комісії, крім історичних матеріалів, збиралися друкувати звіти про власну діяльність. Відповідно до «Положения» АК ВУАН «Архивы Украины», як колись АЮЗР, мали публікувати історичні монографії, написані на основі друкованих джерел. Все це свідчить, що при створенні нової академічної установи велике значення мав багаторічний досвід Київської археографічної комісії. Те саме можна твердити і про організаційну структуру АК ВУАН, яка стала відбитком структури Київської комісії.

Визнанням заслуг та авторитету Комісії для розгляду давніх актів стало обрання її голови В. С. Іконникова і діловода О. І. Левицького відповідно головою і головним редактором АК. У цілому із 18 членів АК (за станом на 13 квітня 1921 р.) 12 були членами Київської археографічної комісії³¹. Їхня чисельна перевага і наукові інтереси визначили той вплив, який справила Київська комісія на формування АК ВУАН.

Новостворена установа не змогла з об'єктивних причин приступити до видання власних праць, що планувалися. Тому перші її кроки пов'язані із спробами завершити ті видання попередниці, що були майже підготовлені, але не встигли вийти в світ (див. док. № 34). Таких публікацій нараховувалось шість: 1) «АЮЗР. Акты о копных и доминальных судах в Юго-Западной Руси в XVI — XVIII веках» (ч. 8, т. 7, 8), за ред. М. М. Ясинського; 2) «АЮЗР. Акты по экономической статистике населения Волыни в XVI —

XVIII ст.» (ч. 8, т. 9, кн. 1, 2), за редакцією М. В. Довнар-Запольського; 3) «АЮЗР. Акты по истории провинциальных сеймиков в Юго-Западной Руси XVIII ст.» (ч. 2, т. 4), за редакцією І. М. Каманіна; 4) Львівський літопис і літопис Єрлича, за редакцією О. І. Левицького; 5) «Хроніка Ф. Сафоновича» та «Синопис», за редакцією С. Т. Голубева; 6) «Сборник статей и материалов» (вип. 3), за редакцією С. Т. Голубева³². Всі публікації були підготовлені на досить високому рівні. 1917 р. планувалося завершити друкувати видання 1), 2), 4), 6) (за переліком)³³. Відразу після створення АК ВУАН розпочала активний пошук оригіналів цих видань і з'ясувала, що вони, переживши воєнне лихоліття, залишалися на складах тих друкарень, в яких готувалися до друку до революції³⁴. За оцінками фахівців, публікації, підготовлені О. І. Левицьким та М. В. Довнар-Запольським, можна випускати зразу, а інші потребували певного доопрацювання³⁵. Але подальша доля цих видань сумна і до кінця ще не визначена. Єдиний примірник Львівського літопису та літопису Єрлича зберігається у бібліотеці Інституту історії України АН України, примірник «Хроніки Ф. Сафоновича» — в Пушкінському домі в Санкт-Петербурзі. Що сталося з усім тиражем цих безцінних археографічних видань, чому АК ВУАН не змогла завершити працю Київської археографічної Комісії, чи є ще надія на повернення втрачених друкованих пам'яток, свідчень історичної пам'яті народу, здобутків багаторічної праці багатьох видатних українських істориків? Відповідь на ці питання належить дати майбутнім дослідникам.

Через об'єднання двох археографічних установ у АК ВУАН стали спільними архіви, бібліотеки, колекції історичних документів. АК ВУАН продовжувала розповсюдження видання Київської комісії серед наукових установ і вузів. Про це свідчить «Описание дел Археографической комиссии при ВУАН» за 1919 — 1930 рр., де за 1921 р. є справа про «Выдачу различным лицам и учреждениям изданий Комиссии для разбора древних актов». Аналогічна справа зберігається й за 1922 р.³⁶ Таким чином, перші кроки АК ВУАН найтісніше пов'язані з діяльністю Київської комісії.

Вивчення роботи Київської комісії 1917 — 1921 рр. та її ролі у створенні академічної археографічної установи переконливо доводить, наскільки сильним і різнобічним був її вплив на формування, опрацювання статуту, початковий етап роботи АК ВУАН.

Провідні вчені Київської археографічної комісії активно співробітничали з науковими закладами Радянської України, сприяли становленню перших академічних установ історичного

профілю. Серед них — академіки В. С. Іконников, О. І. Левицький, член-кореспондент В. І. Щербина, картограф, один з засновників ЦНБ АН України В. О. Кордт, завідувачий Київським Центральним архівом давніх актів І. М. Каманін. Вони зробили вагомий внесок у розвиток вітчизняної археографії і української історичної науки в цілому.

Детальне дослідження архівних джерел дозволяє дійти висновку, що Археографічна комісія ВУАН була створена 1921 р. на основі Київської комісії для розгляду давніх актів, яка відіграла в її формуванні визначну роль. Можна стверджувати, що наукова діяльність Київської археографічної комісії заклала основу того фундаменту, з якого розпочався розвиток наступного етапу української археографії.

ВИСНОВКИ

Київська археографічна комісія, найавторитетніша установа цього профілю на Україні половини ХІХ — початку ХХ ст., стояла біля джерел української археографії, зробила вагомий внесок у її розвиток.

Комісія опрацювала і успішно апробувала основні напрямки археографічної діяльності: 1. Джерельна свистика (виявлення, пошук, збирання історичних джерел). 2. Вивчення і відбір джерел для публікації. 3. Підготовка їх до видання на основі виробленого методу передачі тексту, високої культури археографічного оформлення публікацій. 4. Написання монографічних досліджень на основі джерел, що друкувалися.

Комісія видавала документальні й наративні джерела, а також дослідження в галузі допоміжних історичних дисциплін та з конкретно-історичної проблематики. Методика археографічних публікацій, опрацьована київськими вченими, організаційна структура комісії та основні напрямки її діяльності справили значний вплив на формування вітчизняної археографічної практики половини ХІХ — початку ХХ ст.

Головною формою публікацій київських археографів стали ґрунтовні багатотомні серії ("Пам'ятники" та «Архив Юго-Западной России»), поряд з якими видавалися і окремі збірки історичних джерел. Зв цільовим призначенням видання комісії ураховували в першу чергу інтереси фахівців, хоча вони мали попит і серед любителів, а також у вищих та середніх навчальних закладах.

Проблематика археографічних публікацій Комісії охоплювала найважливіші питання історії України: соціально-економічне і політичне становище усіх верств українського суспільства, розвиток міст, поземельних відносин, ремесло і торгівля, національно-визвольна боротьба народу проти іноземних загартників, адміністративний та судовий устрій українських земель, історія братств, освіти, культури, релігійних конфесій на Україні тощо. Тому зараз важко, навіть неможливо уявити собі історичне дослідження з цих питань без використання публікацій Київської археографічної комісії.

Для Комісії характерне залучення найширшого кола історичних джерел: вивчалися не тільки архіви Російської імперії, але також Австрії, Німеччини, Італії, Швеції, а особливо польські рукописні зібрання. З кінця 1850-х років основою едиційної діяльності Комісії остаточно стали книги судово-адміністративних установ України XVI — XVIII ст. Комісія першою виявила, а пізніше почала систематично досліджувати і друкувати цей невичерпний комплекс джерел. Саме завдяки їй актові книги були сконцентровані в Києві, і це зібрання дало початок Київському Центральному архіву давніх актів.

✓ Специфікою наукових публікацій Київської комісії, яка вигідно відрізняла їх від видань інших археографічних центрів, було те, що вони (перш за все АЮЗР) виходили за межі суто археографічних праць, розпочинались історичними дослідженнями, написаними на основі джерел, що друкувалися. Таким чином, публікації Комісії не тільки задовольняли зростаючі потреби історичної науки в нових комплексах джерел, а сама установа стимулювала подальші дослідження і дискусії з проблем історії України.

З видань київських археографів бере початок наукове опрацювання проблем окремих допоміжних історичних дисциплін на Україні. Комісія видала три картографічні публікації, палеографічний збірник, том матеріалів з історичної топографії. До того ж, у багатьох працях Київської комісії траплялися палеографічні та сфрагістичні спостереження, приміти краєзнавчого та генеалогічного характеру.

Високий рівень визначав праці Комісії в галузі літописезнавства та видання українських літописів (насамперед публікації О. І. Левицького, В. Б. Антоновича).

Київська комісія підтримувала різнобічні наукові зв'язки з істориками, археографами, архівістами як у самій Україні, так і далеко за її межами. Допомога в пошуку та відборі матеріалів до публікацій, обмін виданнями, спільна робота в різних наукових товариствах та під час археологічних з'їздів, взаємне рецензування археографічних публікацій — все це взаємозбагачувало київських археографів та їхніх колег.

Великий досвід археографічної діяльності, накопичений Комісією, не тільки збагатив теорію, методика і практику вітчизняної археографії, але мав безпосередній вплив на створення, становлення і формування основних напрямків роботи нової академічної установи — Археографічної комісії ВУАН, яку очолили провідні співробітники Київської археографічної комісії, що виховала плеяду висококваліфікованих українських істориків і археографів, стала своєрідною школою їх підготовки.

Діяльність Київської археографічної комісії — доба в розвитку української історичної науки й культури в цілому. Її

наукова діяльність набула громадського звучання, вливаючись у загальний процес українського національного відродження. Виникнувши в період миколаївської реакції, працюючи за умов колоніального гноблення України, вона своїми публікаціями пробуджувала історичну пам'ять та національну свідомість, знайомила і виховувала суспільство на прикладах славної і водночас трагічної історії Батьківщини, стояла на сторожі історичної правди, спираючись на міцний документальний фундамент. Не випадково члени Комісії були не тільки вузькими фахівцями з історії, філології, правознавства, багато з них через заняття в Київській археографічній комісії історією України приходили до усвідомлення важливих суспільно-політичних завдань, ставали відомими діячами українського національно-визвольного руху.

150 років минає з дня заснування Тимчасової комісії для розгляду давніх актів при Київському, Подільському і Волинському генерал-губернаторі. Але її творча спадщина не втрачає свого значення й досі. Відновлена 1987 р. Археографічна комісія Академії наук України та Інститут української археографії є спадкоємцями Київської комісії і по суті продовжують справу, початок якої було покладено півтора сторіччя тому.

ПРИМІТКИ

ПЕРЕДМОВА

¹ Уляцкич Н. Н. Очерки по археографии и источниковедению истории Белоруссии феодального периода. — М., 1973; Брачев В. С. Петербургская археографическая комиссия (1861 — 1917): Автореф. . . канд. ист. наук. — Л., 1983; Парова Л. М. Деятельность правительственных учреждений Кавказского края во второй половине XIX — начале XX в. по публикации источников истории Кавказа (принципы и методы издания): Автореф. . . канд. ист. наук. — М., 1983; Хартанович М. Ф. Петербургская археографическая комиссия как научное учреждение, 30 — 90-е годы XIX в.: Автореф. . . канд. ист. наук. — Л., 1984.

² Бутвич І. А. Назріал питання української радянської археографії // Третя респ. конф. з архівознавства та ін. спец. іст. дисциплін. — К., 1968. — С. 214.

³ Ковальський М. П., Журба О. І. Про використання докоштовної спадщини в сучасній українській радянській археографії // Українська археографія: сучасний стан та перспективи розвитку. — К., 1988. — С. 159 — 161.

РОЗДІЛ I

¹ Левицкий О. И. Пятидесятилетие Киевской комиссии для разбора древних актов, 1843 — 1893: Историческая записка о ее деятельности. — Киев, 1893; [Левицкий О. И.] Сведения о деятельности Киевской комиссии для разбора древних актов // Сб. ст. и материалов по истории Юго-Западной России, изд. Комиссией для разбора древн. актов. — Киев, 1911. — Вып. 1. — С. 1 — 37; [Левицкий О. И.] Летопись занятий Комиссии (1911 — 1914) // Там же. — Киев, 1916. — Вып. 2. — С. 1 — 9.

² Романович-Славатинский А. В. Жизнь и деятельность Н. Д. Иванюшова, ректора университета Св. Владимира и вице-председателя Киевской археографической комиссии. — СПб., 1876.

³ Василенко М. П. Академік Орест Іванович Левицький. — К., 1923.

⁴ Ткаченко М. М. Археографічні студії Володимира Антоновича // Український археографічний збірник. — К., 1930. — Т. 3. — С. 323 — 346; Міжковський В. Кирило-мефодіївці в археографічній комісії // Ювілейний збірник на пошану академіка Михайла Сергійовича Грушевського. — К., 1928. — Т. 1. — С. 312 — 323.

⁵ Максимович М. А. Письма о Кieve и воспоминание о Тавриде. — СПб., 1871.

⁶ Торжественное публичное собрание Киевской комиссии для разбора древних актов в день пятидесятилетнего ее юбилея 19 ноября 1893 года. — Киев, 1893.

⁷ Иконников В. С. Опыт русской исторнографии. — Киев, 1892. — Т. 2, кн. 2. — С. 1050 — 1052.

⁸ Кордт В. О. Матеріали з Стокгольмського державного архіву до історії України другої половини XVII — початку XVIII вв. // Укр. археограф. зб. — К., 1930. — Т. 3. — С. 17 — 53.

⁹ Лобода Ф. Из воспоминаний об Н. Д. Иванышеве // Киев. старина. — 1887. — № 12. — С. 788 — 794.

¹⁰ Исключение Т. Г. Шевченка за самовольную отлучку // Там же. — 1882. — № 3. — С. 608, 609; Письма Т. Г. Шевченка к В. В. Тарновскому из Санкт-Петербурга 1859, сентября 28 // Там же. — 1883. — № 2. — С. 406; Левицкий О. И. Археологические экскурсии Т. Г. Шевченка в 1845 — 1846 гг. // Там же. — 1894. — № 2. — С. 231 — 244.

¹¹ Письма М. А. Максимовича О. М. Бодянскому // Чтения в Императорском Обществе истории и древностей российских при Московском университете. — 1887. — Кн. 1. — С. 117 — 181.

¹² Лист О. І. Левицького до Наукового товариства ім. Т. Г. Шевченка // Архіви України. — 1968. — № 4. — С. 59, 60.

¹³ ВР ЦНБ, ф. X., спр. 10545.

¹⁴ Там само, спр. 8444.

¹⁵ Там само, спр. 10156, 1718, 10153.

¹⁶ Там само, спр. 8435.

¹⁷ Там само, спр. 7136.

¹⁸ Там само, спр. 10154, 8442.

¹⁹ Там само, спр. 10206.

²⁰ РДАДА, ф. 180, ф. 337.

²¹ ЦДА України у Львові, ф. 309.

²² ЦДА України, ф. 293, ф. 442, ф. 707.

²³ Романович-Славатинский А. В. Указ. соч. — С. 203 — 267.

²⁴ Там же. — С. 224.

²⁵ Там же. — С. 240.

²⁶ Левицкий О. И. Пятидесятилетие Киевской комиссии для разбора древних актов, 1843 — 1893. — Киев, 1893.

²⁷ Там же. — С. 3 — 11.

²⁸ Там же. — С. 85.

²⁹ [Левицкий О. И.] Сведения о деятельности Киевской комиссии для разбора древних актов. — С. 1 — 37 [Левицкий О. И.] Летопись занятий Комиссии (1911 — 1914 гг.). — С. 1 — 9.

³⁰ Энциклопедический словарь / Брокгауз Ф. А., Ефрон И. А. — СПб., 1890. — Т. 3. — С. 225; Энциклопедический словарь русского библиографического института Гранат. — Т. 3. — Столб. 626.

³¹ Див. прим. 6.

³² Финский вестник. — 1845. — Т. 4, отд. 5. — С. 1 — 27; Коллович М. О. Западнорусские археографические издания последнего времени // Журнал Мин-ва народ. просвещения. — 1870. — Ч. 152. — С. 100 — 110.

³³ Романовський В. О. Нариси з історії архівознавства. Історія архівної справи на Україні та принципи порядкування в архівах. — Харків, 1927. — С. 160.

³⁴ Романовський В. О. Колекція, що належала «Комісії для розбору древніх актів» // Центральний архів стародавніх актів у Києві. — К., 1929. — С. 147 — 150.

³⁵ Див. прим. 3.

³⁶ Ткаченко М. М. Знач. пр. — С. 336.

³⁷ Кордт В. О. Знач. пр. — С. 17.

³⁸ Багалій Д. І. Нариси української історіографії. Джерелознавство. — К., 1925. — Вып. 2. — С. 4.

³⁹ Багалій Д. І. Нариси історії України на соціально-економічному ґрунті. — К., 1928. — Т. 1. — С. 28 — 30.

⁴⁰ Міяковський В. Знач. пр.; Лазаревська К. Передне слово // Генеральне слідство про маєтності Стародубського полку. — К., 1929. — С. 1 — 4.

⁴¹ Петровський М. Н. Нариси історії України XVII — початку XVIII. Дослідження над літописом Самовидця. — Харків, 1930. — Т. 1.

- ⁴² Сергеев А. К вопросу о разработке правил издания документов ЦАУ СССР // *Архив. дело.* — 1935. — № 1. — С. 59.
- ⁴³ Маяковский И. Л. Очерки по истории архивного дела в СССР. — М., 1941. — Ч. 1. — С. 255.
- ⁴⁴ Романовский В. А. Киевский архив древних актов // *Ист. журн.* — 1944. — № 5/6. — С. 92, 93.
- ⁴⁵ Ватуля Б. С. Развитие археографии на Украине в XIX и начале XX веков: Дисс. ... канд. ист. наук. — Киев, 1952. — С. 337.
- ⁴⁶ Там же. — С. 10, 80.
- ⁴⁷ Ватуля Б. С. Из истории археографической практики на Украине в XIX — XX вв. // *Ист. архив.* — 1957. — № 2. — С. 192 — 195.
- ⁴⁸ Сергієнко Г. Я. «Архив Юго-Западной России» як джерело для вивчення соціально-економічних відносин на Правобережній Україні в другій половині XVII і на початку XVIII ст. // *Наук.-інформ. бюл. Архів. упр. УРСР.* — 1959. — № 2. — С. 66.
- ⁴⁹ Ковальський Н. П. Источниковедение истории Украины (XVI — первая половина XVII века). Анализ советских археографических публикаций документальных источников. — Днепропетровск, 1977. — Ч. 1. — С. 15, 16.
- ⁵⁰ Ковальський Н. П. Источниковедение и археография истории Украины XVI — первой половины XVII вв. Анализ дореволюционных отечественных публикаций источников. — Днепропетровск, 1978. — Ч. 2.
- ⁵¹ Там же. — С. 69.
- ⁵² Там же. — С. 58, 59.
- ⁵³ Швидько А. К. Анализ дореволюционных публикаций документальных источников по истории освободительного движения на Украине в XVIII в. // *Анализ публикаций источников по отечественной истории.* — Днепропетровск, 1978. — С. 92.
- ⁵⁴ Князьков Ю. П. Некоторые вопросы публикации украинского хронографа // *Анализ публикаций источников по отечественной истории.* — Днепропетровск, 1978. — С. 76.
- ⁵⁵ Ковальський Н. П., Мыцьк Ю. А. Анализ отечественных источников по истории Освободительной войны украинского народа 1648 — 1654 годов. — Днепропетровск, 1986.
- ⁵⁶ Ватуля Б. С. Публікації джерел з історії Визвольної війни 1648 — 1654 рр. та возз'єднання України з Росією // *Укр. іст. журн.* — 1979. — № 5. — С. 134 — 139.
- ⁵⁷ Кыку И. А. Анализ документальных источников о положении и антифеодальной борьбе крестьян Волини накануне Освободительной войны 1648 — 1654 годов // *Историографические и источниковедческие проблемы отечественной истории.* — Днепропетровск, 1983. — С. 35 — 44.
- ⁵⁸ Літопис Самовидця / Під ред. Я. І. Дзирн. — К., 1971. — С. 8.
- ⁵⁹ Див. прим. 34.
- ⁶⁰ Каталог колекції документів Київської археографічної комісії. 1369 — 1899/ Під ред. І. Гуржля. — К., 1971. — С. 4.
- ⁶¹ Гісцова А. З., Фаустова Н. М. Доповнення до «Каталога колекції документів Київської археографічної комісії» // *Арх. України.* — 1974. — № 1. — С. 51 — 59.
- ⁶² Москвич А. Г. Видатний історик, археограф-архівіст (До 120-річчя від дня народження О. І. Левицького) // *Укр. іст. журн.* — 1968. — № 2. — С. 125 — 129.
- ⁶³ Москвич А. Г. Творчий шлях О. І. Левицького // *Істориограф. дослідження в Українській РСР.* — 1971. — Вип. 4. — С. 63 — 76.
- ⁶⁴ Москвич А. Г. З історії становлення джерелознавства України // *Феодалізм економіка, класова боротьба, культура.* — К., 1986. — С. 191.
- ⁶⁵ Там само. — С. 192.
- ⁶⁶ Там само.

⁶⁷ Скакун О. Ф. М. Д. Іванишев як історик і археограф // УІЖ. — 1971. — № 9. — С. 121.

⁶⁸ Марков П. Г. Общественно-политические и исторические взгляды М. А. Максимовича. — Киев, 1986. — С. 113.

⁶⁹ Павляко В. У. М. О. Максимович — археограф // Укр. іст. журн. — 1962. — № 1. — С. 97 — 102.

⁷⁰ Сергієнко Г. Я. Шевченко и Київ. — К., 1987; Сергієнко Г. Я. Діяльність Т. Г. Шевченка у Київській археографічній комісії (1845 — 1847 рр.) // Укр. іст. журн. — 1991. — № 3. — С. 43 — 54.

⁷¹ Корнева И. И., Тальян Е. М., Эпштейн Д. М. История археологии в дореволюционной России. — М., 1969. — С. 93.

⁷² Там же. — С. 143.

⁷³ Брачев В. С. Петербургская археографическая комиссия (1861 — 1917); Автореф. дис. ... канд. ист. наук. — Л., 1985; Хартанович М. Ф. Петербургская археографическая комиссия как научное учреждение. 30 — 90-е годы XIX века: Автореф. дис. ... канд. ист. наук. — Л., 1984; Годишчук О. В. Вклад Московского общества истории и древностей российских в изучение истории Украины: Автореф. дис. ... канд. ист. наук. — Киев, 1986; Годишчук О. В. Украина XVI — XVIII вв. в трудах Общества истории и древностей российских. — Киев, 1989. — С. 44 та ін.

⁷⁴ Брачев В. С. Киевская археографическая комиссия (1843 — 1917) // Вестн. Ленингр. ун-та. — 1987. — № 9. — С. 80.

⁷⁵ Ульяновський В. І. Незнаний том «Архива Юго-Западной России» // Зап. Наук. т-ва ім. Т. Г. Шевченка: Пр. іст.-філософ. секції. — 1991. — Т. 222. — С. 360 — 369.

⁷⁶ Пещак М. М., Русанівський В. М. Правила видання пам'яток української мови XIV — XVIII ст. — К., 1961; Яковлев С. О. Українська радянська археографія. — К., 1965; Комаренко Н. В. Установи історичної науки в Українській РСР. — К., 1973; Панашенко В. В. Український історик-архівіст І. М. Каманін // Укр. іст. журн. — 1971. — № 5. — С. 100 — 102; Эпштейн Д. М. История археологии в дореволюционной России. Период феодализма. — М., 1979; Коваленко Л. А. Історіографія історії Української РСР від найдавніших часів до Великої Жовтневої соціалістичної революції. — К., 1983.

⁷⁷ Кирило-Мефодіївське товариство / Під ред. П. С. Соханя. — К., 1990. — Т. 1. — С. 479.

⁷⁸ Замлинський В. О., Стрельський В. І., Іваненко А. М. Розробка спеціальних (допоміжних) історичних дисциплін // Вісн. Київ. ун-ту. Іст. науки. — 1984. — № 26. — С. 97 — 106.

РОЗДІЛ 2

¹ Эпштейн Д. М. История археологии в дореволюционной России. Период феодализма. — М., 1977. — С. 36.

² Ковальський Н. П. Источниковедение и археология истории Украины XVI — первой половины XVII в. Анализ дореволюционных отечественных публикаций источников. — Днепропетровск, 1978. — Ч. 2. — С. 10.

³ Архів РАН (Санкт-Петербурзьке відділення), ф. 133, оп. 1, спр. 262, арк. 1 — 4.

⁴ ЦДІА України, ф. 442, оп. 152, спр. 232, ч. 1, арк. 1 — 2.

⁵ Там само, арк. 3 — 4.

⁶ Там само, арк. 96 — 97.

⁷ Там само, арк. 98.

⁸ ВР ЦНБ, ф. X, спр. 10206, арк. 15 — 16.

- ⁹ ЦДІА України, ф. 442, оп. 152, спр. 232, ч. 3, арк. 39.
- ¹⁰ Там само, ч. 1, арк. 6.
- ¹¹ Там само, арк. 9.
- ¹² Там само, арк. 11 — 13.
- ¹³ Там само, арк. 13 — 15 і зв.
- ¹⁴ Там само, арк. 30.
- ¹⁵ ВР ЦНБ, ф. III, спр. 5422.
- ¹⁶ Биографическим словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира (1834 — 1884) / Под ред. В. С. Иконникова. — Киев, 1884. — С. 183 — 185; Журба О. І., Ковальський М. П. Значення діяльності В. Ф. Домбровського у становленні Київської археографічної комісії // Вісн. Київ. ун-ту. Іст. науки. — 1989. — Вип. 31. — С. 48 — 55.
- ¹⁷ ЦДІА України, ф. 442, оп. 152, спр. 232, ч. 1, арк. 40 — 47.
- ¹⁸ Там само, арк. 53 — 54 зв.
- ¹⁹ Там само, арк. 40 — 47; 53 — 54 зв.
- ²⁰ Каталог колекції документів Київської археографічної комісії. 1369 — 1899. — К., 1971. — № 27, 28, 32, 37, 44, 49, 63, 80, 90, 98, 106, 114, 127, 129, 130.
- ²¹ Архів РАН (Санкт-Петербурзьке відділення), ф. 133, оп. 1, спр. 262, арк. 4 — 5.
- ²² ЦДІА України, ф. 442, оп. 152, спр. 232, ч. 1, арк. 113 зв.
- ²³ ВР ЦНБ, ф. III, спр. 5105, 6043.
- ²⁴ Там само, ф. X, спр. 10206, арк. 8, 9.
- ²⁵ Памятники, изданные Временной комиссией для разбора древних актов. — Киев, 1846. — Т. 2. — Отд. 1.
- ²⁶ Левицький О. И. Пятидесятилетие Киевской комиссии для разбора древних актов, 1843 — 1893: Историческая записка о ее деятельности. — Киев, 1893. — С. 32.
- ²⁷ Архів РАН (Санкт-Петербурзьке відділення), ф. 133, спр. 56, 61, 90, 101, 163, 182, 280, 365, 449.
- ²⁸ Санкт-Петербургские ведомости. — 1853. — 26 авг. — С. 760, 761; Исторические материалы, найденные профессором Иванишевым // Журн. Мин-ва народ. просвещения. — 1853. — № 10. — С. 30, 31.
- ²⁹ ЦДІА України, ф. 442, оп. 152, спр. 232, ч. 1, арк. 14 зв., 15, 32, 56, 68, 94, 268, 270.
- ³⁰ Там само, арк. 178.
- ³¹ Там само, арк. 263.
- ³² Там само, арк. 88, 89.
- ³³ Там само, арк. 89 зв.
- ³⁴ Илизаров Б. С. Актуальные теоретические и методологические проблемы советского архивоведения. — М., 1984. — С. 15, 16.
- ³⁵ ЦДІА України, ф. 442, оп. 152, спр. 232, ч. 1, арк. 292.
- ³⁶ Там само, арк. 219 і зв.
- ³⁷ Там само, арк. 251.
- ³⁸ Там само, арк. 317.
- ³⁹ Там само, арк. 117 — 119 зв.
- ⁴⁰ Там само, арк. 266 і зв.
- ⁴¹ Там само, арк. 306.
- ⁴² Там само, арк. 242.
- ⁴³ ВР ЦНБ, ф. X, спр. 10206, арк. 11.
- ⁴⁴ ЦДІА України, ф. 442, оп. 152, спр. 232, ч. 3, арк. 12.
- ⁴⁵ Там само, ч. 1, арк. 135 зв.
- ⁴⁶ Там само, арк. 162 зв.
- ⁴⁷ Там само, арк. 217 і зв.
- ⁴⁸ Там само, арк. 315.

- ⁴⁹ Там само, оп. 35, спр. 402, арк. 8.
⁵⁰ Там само, оп. 35, спр. 402, арк. 8.
⁵¹ ВР ЛНБ, ф. 2, спр. 506 (6).
⁵² РДАДА, ф. 180, оп. 7, спр. 546, арк. 1.
⁵³ Там само, спр. 1102, арк. 2.
⁵⁴ Там само, арк. 7.
⁵⁵ Там само, спр. 1133, арк. 1.
⁵⁶ ВР ЦНБ, ф. X, спр. 10206, арк. 20 зв.
⁵⁷ Письмо Т. Г. Шевченка к В. В. Тарновскому из Санкт-Петербурга. 1859, сентября 20 // Киев. старина. — 1883. — № 2. — С. 406; Левыцкий О. И. Археологические экскурсии Т. Г. Шевченка // Киев. старина. — 1894. — № 2. — С. 231 — 244.
⁵⁸ Левыцкий О. И. Пятидесятилетие Киевской комиссии для разбора древних актов, 1843 — 1893. — С. 30.
⁵⁹ ЦДІА України, ф. 442, оп. 152, спр. 232, ч. 1, арк. 134.
⁶⁰ Там само, арк. 142.
⁶¹ Там само, арк. 162 зв.
⁶² Там само, арк. 187.
⁶³ Там само, арк. 184.
⁶⁴ Там само, арк. 187 зв.
⁶⁵ Там само, арк. 211.
⁶⁶ Там само, арк. 273.
⁶⁷ Там само, арк. 196.
⁶⁸ Памятники... — Киев, 1845. — Т. 1. — Отд. 1. — С. 54.
⁶⁹ Финский вестник. — 1845. — Т. 4. — Отд. 5. — С. 25.
⁷⁰ Там же. — С. 26.
⁷¹ Отечественные записки. — 1845. — № 12. — Отд. 5. — С. 39, 40.
⁷² Там же. — Отд. 6. — С. 80.
⁷³ Там же. — С. 81.
⁷⁴ ВР ЛНБ, ф. 2, спр. 506 (2), арк. 11.
⁷⁵ ЦДІА України, ф. 442, оп. 152, спр. 232, ч. 1, арк. 190 зв.
⁷⁶ Отечественные записки. — 1847. — № 5. — Отд. 6. — С. 35.
⁷⁷ Там же. — С. 36.
⁷⁸ Современник. — 1847. — № 5. — Отд. 3. — С. 24.
⁷⁹ Там же. — С. 36.
⁸⁰ Там же. — 1853. — № 1. — Отд. 4. — С. 28.
⁸¹ Там же. — С. 30.
⁸² Сборник материалов, относящихся до архивной части в России. — Пг., 1917. — Т. 2. — С. 3.
⁸³ ЦДІА України, ф. 442, оп. 152, спр. 232, ч. 1, арк. 292.
⁸⁴ Жизнь князя А. М. Курбского в Литве и на Волыни. — Киев, 1849. — Т. 1. — № 72; Т. 2. — Отд. 7. — № 1, 5.
⁸⁵ Там же. — Т. 2. — С. 317.
⁸⁶ Современник. — 1850. — № 10. — Отд. 5. — С. 47.
⁸⁷ Міяковський В. Кирило-мефодіївці в Археографічній комісії // Ювілейний збірник на пошану академіка Михайла Сергійовича Грушевського. — К., 1928. — Т. 1. — С. 321.
⁸⁸ Летопись С. Величко. — Киев, 1848. — С. VIII.
⁸⁹ Современник. — 1852. — № 7. — Отд. 4. — С. 15.
⁹⁰ Максимович М. А. Известие о летописи Григория Грабянки, изданной 1854 года Киевскою временной комиссией // Москвитянин. — 1855. — Т. 5. — № 17/18. — С. 148.
⁹¹ Журнал Министерства народного просвещения. — 1855. — Ч. 89. — С. 21 — 23.
⁹² ЦДІА України, ф. 442, оп. 152, спр. 232, ч. 3, арк. 15 зв.

- 93 Там само, арк. 16.
 94 Там само, ф. 293, оп. 1, спр. 143, арк. 3 — 5.
 95 ВР ЦНБ, ф. III, спр. 6044.
 96 Там само, спр. 6045.
 97 ЦДІА України, ф. 442, оп. 1, спр. 144, арк. 6 зв.
 98 Там само, оп. 85, спр. 665.
 99 Там само, ф. 873, оп. 1, спр. 2, арк. 16 зв.
 100 РДАДА, ф. 395; ф. 180.
 101 ЦДІА України, ф. 442, оп. 801, спр. 214, арк. 7 зв.

РОЗДІЛ 3

- 1 ВР ЦНБ, ф. III, спр. 4901.
 2 ЦДІА України, ф. 442, оп. 152, № 232, ч. 1, арк. 189 — 190.
 3 Русская беседа. — Т. 3, кн. 11. — Отд. 2. — С. 1 — 61.
 4 АЮЗР. — Киев, 1859. — Ч. 1. — Т. 1. Акты, относящиеся к истории православной церкви Юго-Западной России (1481 — 1596) / Под ред. Н. Д. Иванишева. — С. 9.
 5 Там же. — С. 10.
 6 Уоллович М. О. Западнорусские археографические издания последнего времени // Журн. Мин. нар. просвещения. — 1870. — Ч. 152, № 11. — С. 100 — 101.
 7 Сергієнко Г. Я. До питання про критерії актуальності документальних публікацій // Арх. України. — 1974. — № 1. — С. 12, 13.
 8 АЮЗР. — Киев, 1861. — Ч. 2. — Т. 1. Постановления дворянских провинциальных сеймиков в Юго-Западной России (1569 — 1654) / Под ред. Н. Д. Иванишева. — С. 63.
 9 Иванишев Н. Д. Сведения о начале унии, извлеченные из актов Киевского Центрального архива // Рус. беседа. — Т. 3, кн. 11. — Отд. 2. — С. 1 — 61; Иванишев Н. Д. Содержание постановлений дворянских провинциальных сеймов Юго-Западной России. — Киев, 1860.
 10 Сарбей В. Г. До поглядів М. П. Драгоманова на національні питання // Укр. іст. журн. — 1991. — № 9. — С. 63.
 11 Левицкий О. И. Пятидесятилетие Киевской комиссии для разбора древних актов, 1843 — 1893. — Киев, 1893. — С. 108 — 109.
 12 ЦДІА України, ф. 442, оп. 815, спр. 118, арк. 6 — 10.
 13 Kurier Wilenski. — 1861. — № 30; 1860. — № 75; Encyklopedia prawosłna — 1863. — Т. 12. — С. 736.
 14 Современник. — 1861. — № 4. — С. 442.
 15 Там же. — С. 446.
 16 Ответ Киевской комиссии для разбора древних актов на обвинения некоторых газет и журналов по поводу выхода в свет 2-й части Архива Юго-Западной России. — Киев, 1861. — С. 19.
 17 ЦДІА України, ф. 442, оп. 806, спр. 281, арк. 46, 80.
 18 Сборник материалов, относящихся до архивной части в России. — Пг., 1917. — Т. 2. — С. 4.
 19 Там же. — С. 4, 5.
 20 ВР ЦНБ, ф. III, спр. 49875.
 21 Там само, ф. X, спр. 10206, арк. 42.
 22 Там само, ф. III, спр. 49875.
 23 Там само, ф. X, спр. 7633.
 24 ЦДІА України, ф. 442, оп. 812, спр. 202, арк. 1 — 4.
 25 Клян О. І. Життєвий та творчий шлях В. Б. Антоновича // Укр. іст. журн. — 1991. — № 2. — С. 64 — 76.

- ²⁶ *Ткаченко М. М.* Археологічні студії Володимира Антоновича // Укр. археограф. зб. — К., 1930. — Т. 3. — С. 325 — 346.
- ²⁷ *Радянська енциклопедія історії України*: У 4 т. — К., 1972. — Т. 4. — С. 271; *История городов и сел Украины*. Киев: Энциклопедический справочник. — Киев, 1986. — С. 114.
- ²⁸ *Ткаченко М. М.* Археологічні студії Володимира Антоновича. — С. 335.
- ²⁹ *Максимович М. А.* Исторические письма о казаках приднепровских // Собр. соч.: В 3 т. — Киев, 1876. — Т. 1. — С. 277.
- ³⁰ *Отечественные записки*. — 1863. — Т. 151. — С. 127, 128.
- ³¹ *Ковальский Н. П.* Источниковедение и археография истории Украины XVI — первой половины XVII в. — Днепропетровск, 1978. — Ч. 2. — С. 66.
- ³² *АЮЗР*. — Киев, 1868. — Ч. 3. — Т. 2. Акты о казаках (1679 — 1716) / Под ред. В. Б. Антоновича. — С. 2.
- ³³ *Там же*. — С. 26.
- ³⁴ *Там же*. — С. 24.
- ³⁵ *Швидько А. К.* Анализ дореволюционных публикаций документальных источников по истории освободительного движения на Украине в XVIII в. // Анализ публикаций источников по отечественной истории. — Днепропетровск, 1978. — С. 91.
- ³⁶ *АЮЗР*. — Киев, 1870. — Ч. 6. — Т. 2. Акты об экономических и юридических отношениях крестьян в XVIII веке (1700 — 1799) / Под ред. В. Б. Антоновича. — С. 63, 64.
- ³⁷ *АЮЗР*. — Киев, 1867. — Ч. 4. — Т. 1. Акты о происхождении шляхетских родов в Юго-Западной России (1442 — 1760) / Под ред. В. Б. Антоновича. — С. 15 — 55.
- ³⁸ *Ковальский Н. П.* Источниковедение и археография истории Украины XVI — первой половины XVII века. — С. 61.
- ³⁹ *АЮЗР*. — Киев, 1866. — Ч. 7. — Т. 1. Акты о заселении Юго-Западной России (1386 — 1700) / Под ред. В. Б. Антоновича. — С. 1.
- ⁴⁰ *ВРЦНБ*, ф. 1, спр. 11850.
- ⁴¹ *ЦДІА України*, ф. 442, оп. 520, спр. 114, арк. 2.
- ⁴² *Коялович М. О.* Западнорусские археографические издания последнего времени. — С. 100.
- ⁴³ *Коялович М. О.* Западнорусские археографические издания // Журн. М-ва нар. просвещения. — 1872. — Ч. 159. — С. 255.
- ⁴⁴ *Древняя и новая Россия*. — 1879. — № 6. — С. 166.
- ⁴⁵ *Санкт-Петербургские ведомости*. — 1870. — № 126. — 8 мая.
- ⁴⁶ *Очерки истории исторической науки в СССР*. — М., 1960. — Т. 2. — С. 687.
- ⁴⁷ *Архів РАН (Санкт-Петербурзьке відділення)*, ф. 133, оп. 1, спр. 765, арк. 1.
- ⁴⁸ *Там само*, арк. 1 зв.
- ⁴⁹ *Левицкий О. И.* Пятидесятилетие Киевской комиссии для разбора древних актов, 1843 — 1893. — С. 76 — 81.
- ⁵⁰ *Архів РАН (Санкт-Петербурзьке відділення)*, ф. 133, оп. 1, спр. 765, арк. 1 зв.
- ⁵¹ *Юзефович М. В.* Некоторые соображения о лучшей организации деятельности археографических комиссий // Тр. третьего Археол. съезда в России, бывшего в Киеве в августе 1874 г. — К., 1878. — Т. 1. — С. 48 — 51.
- ⁵² *ЦДІА України*, ф. 873, спр. 35.
- ⁵³ *Архів РАН (Санкт-Петербурзьке відділення)*, ф. 133, оп. 1, спр. 765, арк. 3.
- ⁵⁴ *Там само*, арк. 4.
- ⁵⁵ *Там само*, арк. 3 зв.
- ⁵⁶ *Ватуля Б. С.* Развитие археографии на Украине в XIX — начале XX века // Дисс. ... канд. ист. наук. — Киев, 1952. — С. 10.

- ³⁷ *Сборник статей и материалов по истории Юго-Западной России.* — Киев, 1916. — Вып. 2. — С. 1, 2.
- ³⁸ *АЮЗР.* — Киев, 1887. — Ч. 1. — Т. 7. Памятники литературной полемики православных южнорусов с латино-униатами (XVI — XVII ст.) / Под ред. С. Т. Голубева. — С. V.
- ³⁹ *Русская историческая библиотека. Памятники полемической литературы Западной Руси / Сост. П. Гильтебрандт.* — СПб., 1878. — Т. 4, кн. 1; 1882. — Т. 7, кн. 2.
- ⁴⁰ *АЮЗР.* — Киев, 1914. — Ч. 1. — Т. 8. Памятники литературной полемики православных южнорусов с протестантами и латино-униатами в Юго-Западной Руси за XVI и XVII ст. / Под ред. С. Т. Голубева. — Вып. 1. — С. 12.
- ⁴¹ *ВР ЦНБ, ф. X, спр. 7720, арк. 5.*
- ⁴² *Киевская старина.* — 1888. — № 4. — С. 1, 2.
- ⁴³ *АЮЗР.* — Киев, 1909. — Ч. 8. — Т. 3. Акты о брачном праве и семейном быте в Юго-Западной Руси в XVI — XVII вв. / Под ред. О. И. Левицкого.
- ⁴⁴ *АЮЗР.* — Киев, 1907, 1911. — Ч. 8. — Т. 4, 6. Акты о землевладении в Юго-Западной России в XV — XVIII в. / Под ред. М. Ф. Владимирского-Буданова.
- ⁴⁵ *АЮЗР.* — Киев, 1893, 1894. — Ч. 8. — Т. 1, 2. Материалы для истории местного управления в связи с историею сословной организации / Под ред. М. С. Грушевского.
- ⁴⁶ *Сборник статей и материалов по истории Юго-Западной России.* — Киев, 1911. — Вып. 1. — С. 1.
- ⁴⁷ *Летопись занятий Археографической комиссии, 1861 — 1928. Указатель содержания.* — Л., 1987. — С. 5.
- ⁴⁸ *ЦДА України, ф. 442, оп. 152, спр. 232, ч. 3, арк. 36 зв.*
- ⁴⁹ *Там само, оп. 1, № 144, арк. 5, 8.*
- ⁵⁰ *Записки Наукового товариства імені Т. Г. Шевченка.* — 1913. — Т. 114. — С. 287.
- ⁵¹ *Материалы по истории русской картографии / Под ред. В. А. Кордта.* — Киев, 1899. — Вып. 1. — С. 1.
- ⁵² *Записки наукового товариства імені Т. Г. Шевченка.* — 1901. — Т. 40. — С. 19.
- ⁵³ *Матеріали з історії української картографії.* — К., 1930.
- ⁵⁴ *Палеографический сборник. Материалы по истории южнорусского письма в XV — XVIII вв. / Под ред. И. М. Каманина.* — Киев, 1899. — С. 2.
- ⁵⁵ *Записки наукового товариства імені Т. Г. Шевченка.* — 1901. — Т. 40. — С. 16 — 19; *Киевская старина.* — 1899. — № 10. — С. 29 — 31.
- ⁵⁶ *ВР ЦНБ, ф. X, спр. 7672.*
- ⁵⁷ *Там само, ф. IX, спр. 8435.*
- ⁵⁸ *Архів РАН (Санкт-Петербурзьке відділення), ф. 133, спр. 903.*
- ⁵⁹ *ВР ЦНБ, ф. X, спр. 10227 — 10237.*
- ⁶⁰ *Там само, спр. 10883.*

РОЗДІЛ 4

- ¹ *Ватуля Б. С. Развитие археографии на Украине в XIX и начале XX века // Дисс. ... канд. ист. наук.* — Киев, 1952. — С. 80.
- ² *Каталоги колекції документів Київської археографічної комісії.* 1369 — 1899. — К., 1971. — С. 3.
- ³ *Комащенко Н. В. Установи історичної науки в Українській РСР.* — К., 1973. — С. 82; *Розвиток історичної науки на Україні за роки Радянської влади.* — К., 1973. — С. 21.
- ⁴ *Яковлев С. О. Українська радянська археографія.* — К., 1965. — С. 31.
- ⁵ *ВР ЦНБ, ф. X, спр. 10239, 10545.*

- 6 Там само, спр. 10542, арк. 3 — 4.
- 7 Там само, спр. 10239.
- 8 Там само, спр. 7720, арк. 5.
- 9 Там само, спр. 7954.
- 10 Там само, спр. 7216, 7217, 7940, 8062, 8072.
- 11 Там само, спр. 7233, 7934, 7945.
- 12 Там само, спр. 7233, 7265.
- 13 Там само, спр. 10209.
- 14 Там само, спр. 7215, 7917 — 7921, 7954, 8068.
- 15 Там само, спр. 7215, 7216, 7949.
- 16 Там само, спр. 7722.
- 17 Там само, спр. 7720.
- 18 Яковлев С. О. Зазнач. пр. — С. 31.
- 19 Комаренко Н. В. Зазнач. пр. — С. 82.
- 20 Радянська енциклопедія історії України: У 4 т. — К., 1969. — Т. 1. — С. 78; К., 1972. — Т. 4. — С. 271; Українська радянська енциклопедія: У 12 т. — К., 1984. — Т. 11. — С. 246; К., 1977. — Т. 1. — С. 261.
- 21 Розвиток історичної науки на Україні за роки Радянської влади. — С. 21.
- 22 ВРЦНБ, ф. X, спр. 10 404, 10 408, 10 409.
- 23 Там само, спр. 10 546.
- 24 Там само, спр. 10 408.
- 25 Там само, спр. 10 409.
- 26 Там само, спр. 10 408, арк. 10.
- 27 Там само, спр. 10546, арк. 11.
- 28 Там само, спр. 10 409, арк. 16.
- 29 Там само, спр. 10 409, арк. 13 і зв.
- 30 Там само, спр. 10 408, арк. 10 зв.
- 31 Там само, спр. 10 409, арк. 14 і зв.
- 32 Сборник статей и материалов по истории Юго-Западной России. — Киев, 1916. — Вып. 2. — С. 2, 3.
- 33 ВРЦНБ, ф. X, спр. 7715.
- 34 Там само, спр. 8063.
- 35 Там само, спр. 10 408.
- 36 Там само, спр. 10 151, арк. 1.

ДОДАТКИ

I

ДОКУМЕНТИ ДО ІСТОРІЇ КИЇВСЬКОЇ АРХЕОГРАФІЧНОЇ КОМІСІЇ

№ 1

1840 р., лютого 13. —

ПОДАННЯ ПОПЕЧИТЕЛЯ КИЇВСЬКОГО УЧБОВОГО ОКРУТУ
МІНІСТРУ НАРОДНОЇ ОСВІТИ ПРО ПЕРЕТВОРЕННЯ
КИЇВСЬКОГО КОМІТЕТУ ДЛЯ РОЗШУКУ СТАРОЖИТНОСТЕЙ
НА ФІЛІЮ ПЕТЕРБУРЗЬКОЇ АРХЕОГРАФІЧНОЇ КОМІСІЇ

До сих пор действия Комитета ограничивались поисками в разных местах старого Киева, но за исключением двух древних сооружений (Золотые ворота и основание монастыря святой Ирины), все прочие открытия не представляют никаких данных для пополнения или пояснения истории древней России, и потому только, что одне догадки, часто не имеющие прочного основания, не могут объяснить удовлетворительно историческое значение открываемых памятников.

Если проверка одних исторических источников другими, открываемых памятников и художеств — рукописями и обратно, доставляет археографам и историографам возможность определить с достоверностью время и сцепление событий в древней жизни народа, то в этом отношении, полагаю я, бесполезно было бы связать действия Киевского комитета с занятиями здешней Археологической комиссии. Мысль эту я заимствовал из всеподданнейшего доклада Вашего Государю императору. Признавая необходимость сохранения в западных губерниях русских древностей, как очевидного доказательства прав империи на владение страной, искони принадлежавшею племени Св. Владимира. Ваше Высокопревосходительство указали ясно путь, которым должны следовать исполнители предназначения Вашего.

Во многих местах западных губерний сохранились еще акты и другие древние рукописи, облеченные возможно историческою достоверностию, но до сих пор источники эти, более и более истребляемые временем, оставались бесполезными для истории. В одной Белостокской области* я нашел два древних, так называемых дворянских архива, учрежденных с незапамят-

* Белостоцька область відійшла до Росії за Тільзитським миром 1807 р. 1842 р. як окрема адміністративна одиниця була ліквідована і приєднана до Гродненської губернії. Нині в складі Польської Республіки.

ного времени в бывших королевских имениях. Обширность этих хранилищ и недостаток способов помешали мне, в краткое время управления областью, приступить к каким-либо историческим изысканиям по актам, заключающим в себе (сколько я мог видеть, пробегая некоторые из них) богатые материалы для истории края. Подобные же собрания более или менее древних манускриптов найдутся, без сомнения, во многих кляшторах и некоторых из древнейших архивов старинных владельцев в Западных губерниях.

Составя из Киевского комитета отделение [Петербургской] Археографической комиссии, можно бы, полагаю я, распространить действия первого обязанностию отыскивать, разбирать и сообщать Комиссии открываемые в Западных губерниях письменные памятники древности, присовокупляя к тому мнение свое о соприкосновении или отношении к ним производимых на почве Киева открытий.

Если Ваше Высочайшее изволение одобрит настоящее предложение, то можно будет: 1-е) Предоставить [Петербургской] Археографической комиссии определить новый состав и отношения к нему Киевского комитета. 2-е) Начертать план занятий сего отделения Комиссии. 3-е) Предоставить тому же отделению командировать членов своих или корреспондентов в разные известные уже места края для открытия рукописей или других письменных древностей. 4-е) Определить небольшую сумму на сии разъезды или предоставить командируемым по делам службы пользоваться казенными прогонами, положенными по чинам столовыми и квартирою.

АРХІВ РАН (САНКТ-ПЕТЕРБУРЗЬКЕ ВІДДІЛЕННЯ), ф. 133, оп. 1, спр. 262, арк. 2, 3. КОПІЯ.

№ 2

1840 р. лютого 20. —

ВИПИСКА ІЗ СТАТТІ № 3 ПРОТОКОЛА № 77

ЗАСІДАННЯ ПЕТЕРБУРЗЬКОЇ

АРХЕОГРАФІЧНОЇ КОМІСІЇ З ВІДПОВІДДЮ НА ПРОПОЗИЦІЇ

ПОПЕЧИТЕЛЯ КИЇВСЬКОГО УЧБОВОГО ОКРУГУ СТВОРИТИ

З КИЇВСЬКОГО КОМІТЕТУ ДЛЯ РОЗШУКУ СТАРОЖИТНОСТЕЙ ФІЛІЮ
ПЕТЕРБУРЗЬКОЇ КОМІСІЇ

... Комиссия, рассуждая, 1-е, что сумма (1500 р. ассигн.), отпускаемая Киевскому комитету древностей недостаточна, чтобы возложить на него подобный осмотр архивов и библиотек в западных губерниях, выполняемый ныне только, отчасти местным начальствами; 2-е, что в присутственных местах западного края России не предвидится открытие

важных памятников, могущих разлить свет на отечественную историю, и что великорусские (московские) архивы, наполненные множеством неизвестных еще исторических материалов, заслуживают преимущественное внимание, и 3-е, что Комиссия при настоящем положении не в состоянии усилить средства Комитета из собственных сумм, и о л о ж и л а : представить на усмотрение г. Министра народного просвещения, не благоугодно ли будет Его Высокопревосходительству, в намерении распространить действия Киевского комитета, исходатайствовать прибавку к сумме на содержание его, или, если к тому ж не усмотрится возможности, закрыть означенный Комитет, с обращением отпускаемых ему ежегодно 1500 р. ассигн. на издержки одному из корреспондентов Комиссии, которого она могла бы избрать из известных ей ученых для осмотра некоторых письменных памятников и исполнения других поручений преимущественно в местах, принадлежащих к Киевской губернии.

Архів РАН (Санкт-Петербурзьке відділення), ф 133, оп. 1, сир. 262, арх. 4, 5.

№ 3

1843 р., квітня 30. —

ЛИСТ КИЇВСЬКОГО ГЕНЕРАЛ-ГУБЕРНАТОРА Д. Г. БІБІКОВА
ДО МІНІСТРА ВНУТРІШНІХ СПРАВ Л. О. ПЕРОВСЬКОГО
З ПРОХАННЯМ ПРО ЗАСНУВАННЯ ТИМЧАСОВОЇ КОМІСІЇ
ДО РОЗГЛЯДУ ДАВНІХ АКТІВ

Ваше высокопревосходительство отношением от 13 октября прошлого 1842 года изволили сообщить министру народного просвещения, что Государь император, по положению Кабинета министров, Высочайше повелеть соизволил учредить при Виленском статистическом комитете Временную комиссию для разбора архива Литовского трибунала, с назначением на содержание Комиссии по 1050 рублей земского сбора.

В управляемых мною губерниях и архивах разных присутственных мест и монастырей есть много актов, заслуживающих особое внимание по многим отношениям, преимущественно по той русской самобытности, которая так значительно проявилась в прежнее время в Юго-Западном крае. Посему долгом поставляю покорнейше просить Ваше Высокопревосходительство испросить Высочайшее соизволение об учреждении и в Киеве подобной же Временной комиссии, но с тем, дабы она была учреждена при мне, так как действия ея должны обнять не одну, а три губернии, с дозволением назначать для сего чиновников, кои будут мною избраны с отпуском по 500 р. серебром каждо-

годно из земского сбора каждой губернии, то есть всего 1500 руб. серебром на жалованье членам, чиновникам Комиссии и на содержание оной.

ЦДАУ України, ф. 442, оп. 152, стр. 232, ч. 1, арк. 1,2. Відлук.

№ 4

1843 р., травня 31. —

ЛИСТ МІНІСТРА ВНУТРІШНІХ СПРАВ Л. О. ПЕРОВСЬКОГО
ДО КИЇВСЬКОГО ГЕНЕРАЛ-ГУБЕРНАТОРА Д. Г. БІБІКОВА
ПРО ДОЗВІЛ НА СТВОРЕННЯ ТИМЧАСОВОЇ КОМІСІЇ
ДЛЯ РОЗГЛЯДУ ДАВНІХ АКТІВ

По всеподданнейшему докладу моему, вследствие ходатайства Вашего Превосходительства, Император Высочайше соизволил на учреждение при Вас Временной комиссии для разбора древних актов в архивах присутственных мест и монастырей Киевской, Подольской и Волынской губерний, с отпуском на содержание оной Комиссии ежегодно из сумм земских сборов каждой из упомянутых губерний по пятьсот рублей серебром с дозволением Вам избрать членов в сказанную Комиссию. О таковой Высочайшей воле сообщив вместе с сим г. Управляющему Министерством финансов, обер-прокурору Синода и Главному духовному начальству римско-католического исповедания, имею честь уведомить Вас, Милостивый Государь, для зависящих распоряжений покорнейше прося известить меня в свое время о лицах, кои будут Вами избраны в означенную комиссию и по мере успеха в сем деле о результатах розысканий оной.

ЦДАУ України, ф. 442, оп. 152, стр. 232, ч. 1, арк. 1,2. Оригінал.

№ 5

1843 р., серпня 14. —

РАПОРТ ВИКОНУЮЧОГО ОBOB'ЯЗКИ
ЕКСТРАОРДИНАРНОГО ПРОФЕСОРА УНІВЕРСИТЕТУ
СВ. ВОЛОДИМИРА В.Ф. ДОМБРОВСЬКОГО
КИЇВСЬКОМУ ГЕНЕРАЛ-ГУБЕРНАТОРУ Д. Г. БІБІКОВУ
ПРО ПОПЕРЕДНІ РЕЗУЛЬТАТИ СВОЄЇ АРХЕОГРАФІЧНОЇ
ЕКСПЕДИЦІЇ НА ВОЛИНЬ

Честь имею доложить Вашему Высокопревосходительству, что, вручив от имени Вашего пакет господину военному губернатору города Житомира и Волынскому гражданскому генерал-губернатору, отправился я в Почаев к преосвященному Антонию, епископу Острожскому для получения от него открытого

предписания о допущении меня к осмотру архивов Духовного ведомства Волынской губернии. Проезжая через Кременец, решился я ознакомиться с тамошними архивами уездного суда и городского магистрата. Осмотр этих обоих архивов считал я нужным потому, что кременецкий уездный стряпчий г. Сивицкий, которому Ваше Высокопревосходительство изволили доверить розыскание в тамошних архивах, еще не успел приступить к такому осмотру. В числе актов магистратского архива не отыскал я ни одного ни особенно важного, ни даже древнего; между тем как в архиве уездного суда я заметил большое разнообразие актов и возможность приискать любопытные исторические и еще более любопытные юридические акты. При этом же осмотре замечено мною, во 1-х, что в числе разнородных дел Кременецкого архива уездного суда нет ни одного, которое было бы древнее 1541 года. Причиной этого были бедствия, неоднократно постигавшие Кременецкий замок и архив его в исходе первой половины XVII столетия, преимущественно же в 1648 году во время нападения крымских татар и неприятельных польскому правительству казаков, так что не прежде 1550 г. кременецкий регент Евстафий Гизель успел собрать акты архива, заброшенные в сырых подвалах и упрятанные в замковом колодце и снова привести их в некоторый порядок. Нет сомнения, что при этом случае погибли драгоценнейшие памятники русской старины. Во 2-х, все акты, хранящиеся в архиве до половины XVII века писаны исключительно по-русски. В 3-х, по причине ветхости и большого повреждения от воды и сырости, акты кременецкие могут быть подвергнуты тщательному осмотру только на месте, причем, сколько я мог заметить в короткое время моего прибывания в Кременце, этот труд может быть с успехом выполнен кременецким уездным стряпчим.

Впрочем, для доставления Комиссии предварительного знакомства с кременецкими актами, решился я представить Вашему Высокопревосходительству взятые оттуда: земскую книгу 1597 и 1598 годов и три связки дел из городских записовых и земских книг.

В Почаеве осмотрел я архив Почаевской Лавры Духовного Собора и отыскал в нем несколько подлинных грамот польских королей, Константинопольского патриарха Кирилла и православных епископов Перемышльских, также и другие акты, значащиеся в приложенной у сего описи.

Из Почаева отправился я в Луцк, где вручив римскому епископу Луцко-Житомирской епархии пакет от Вашего Высокопревосходительства, немедленно приступил к осмотру архивов присутственных мест. В архиве городского магистрата не нашел я ни одного древнего акта, причиною этого было то обстоятельство, что еще 28 мая 1798 года были, по требованию

Волинского губернского правления, высланы в Житомир; привилегии, данные Луцку в 1497 году Великим князем Литовским Александром, в 1552 и 1569 годах королем Жигмонтом Августом, в 1576 году Стефаном Баторием, в 1630 году Жигмонтом III, в 1633 году Владиславом IV.

При осмотре актов архива Луцкого уездного суда нашел я, что, во 1-х, все книги, в нем хранящиеся, по своему предмету и формам делопроизводства разделяются на городские и земские книги; сверх того, те и другие подразделяются по своему содержанию на акторатовые и актовые книги. Содержание акторатовых составляют: протесты, позывы, ввод во владение, обыск на месте, или вообще исковые и следственные дела; содержание же актовых составляют: договоры, сделки, купчие и дарственные записи, предъявление решений третейских судов, декретов судов ассессорских и трибунальских, привилегии и т. п. Во 2-х, городские книги в архиве Луцкого уездного суда идут с 1561 по 1792 год; земские же с 1565 в непрерывном порядке продолжаются до 1684 года, потом прекращаются и уже с 1765 года идут до 1828.

В 3-х, городские и земские книги до 1680-х годов писаны исключительно по-русски, а с этого времени до 1700 года писаны по-русски и по-польски, впоследствии же только на польском языке.

При осмотре актов архива уездного Луцкого суда обратил я особенное внимание на городские актовые книги 1561 — 1569 годов включительно, 1570 — 1573 годов включительно, 1581 — 1585 годов включительно же и 1640 и 1650 годов. В них нашел я много весьма любопытные и важные акты, касающиеся различных прав обывателей Волинского воеводства или же некоторых знатнейших фамилий, между прочим, и знаменитого князя Курбского. Но объем книг, заключающих в себе эти акты необыкновенно огромен и поэтому делает невозможною пересылку их по почте, тем более что отправление почты в Луцке бывает только по вторникам и субботам, и, стало быть, отправляя по две или три книги с каждою почтою в Киев, я должен бы прожить более трех недель в Луцке только для отправления 20 книг. Это побуждает меня покорнейше просить Ваше Высочайшее превосходительство о предписании местному начальству архива озаботиться высылкою вышеисчисленных книг к делам Комиссии в Киев.

Независимо от городских и земских книг, отыскал я в архиве Луцкого уездного суда несколько листов (писем) Жигмонта Августа по участию этого короля в разных тяжёбных делах обывателей Волыни и несколько записей и сделок разного рода между частными лицами, писанных русским языком.

Ни в одном из католических монастырей Луцка не нашел я древних актов. Зато в архиве Луцкого Духовного правления

отыскал я несколько королевских грамот, грамоты киевского митрополита Исаяи Копинского, луцкого епископа кн. Гедеона Святополка Четвертинского, копию с письма Ипатия Поцея и Кирилла Терлецкого из Рима, протестацию панов обывателей воеводства Волынского противу своевольных студентов Луцкого иезуитского коллегіума и других особ, учинивших (21 августа 1634 года) нападение на Крестовоздвиженское братство и составлявшую при нем больницу и др.

В заключении моего донесения имею честь присовокупить, что все означенное в прилагаемой у сего описи с нынешнею же почтою отправлено мною в Киев на имя Вашего Высокопревосходительства и что окончив свои занятия по городу Луцку, отправляюсь я ныне во Владимир-Волынский.

ЦДІА України, ф. 442, оп. 152, спр. 232, ч. 1, арк. 40 — 44.

№ 6

1843 р., вересня 25. —

ДОНЕСЕННЯ КИЇВСЬКОГО ГУБЕРНСЬКОГО ПРАВИННЯ ГЕНЕРАЛ-ГУБЕРНАТОРУ Д. Г. БІБІКОВУ ПРО АРХЕОГРАФІЧНУ ЕСПЕДИЦІЮ П. О. КУЛІША НА ЧЕРКАЩИНУ

Черкасская городская дума рапортом за № 1124 доносит, что бывшая в оном древняя привелегия на город Черкассы от короля Августа данная подлинником, а также копия с оной по требованию... чиновника Кулеша июля вручены под его квитанцию.

ЦДІА України, ф. 442, оп. 152, спр. 232, ч. 1, арк. 62.

№ 7

1843 р., серпня 20. —

РАПОРТ ВИКОНУЮЧОГО ОBOB'ЯЗКИ ЕКСТРАОРДИНАРНОГО ПРОФЕСОРА УНІВЕРСИТЕТУ СВ. ВОЛОДИМИРА В. Ф. ДОМБРОВСЬКОГО КИЇВСЬКОМУ ГЕНЕРАЛ-ГУБЕРНАТОРУ Д. Г. БІБІКОВУ ПРО ПІДСУМКИ АРХЕОГРАФІЧНОЇ ЕКСПЕДИЦІЇ

Имею честь донести Вашему Высокопревосходительству, что при окончательном осмотре архива Луцкого Духовного правления отысканы мною следующие акты: 1). Грамота короля Жигмонта III на возобновление в Луцке русского госпиталя с подтверждением основания Луцкого братства и устроения при оном школы. 1619 г., 20 февраля. 2). Подлинная запись обывателей Волынского воеводства на основание в г. Луцке братства и при нем госпиталя. 1619 года, 1 сент[ября]. 3). Духовное завещание иеродиакона Сильвестра. 1630 года, 9 авг[уста]. 4). Три

выписки из гродских книг: 1-я) из Кременецких (1767 года, 5 авг[уста]), в которой прописана грамота Свидригайла Ольгердовича; 2-я) из Владимирских (1580 года, 22 апр[еля]), в которой прописана грамота Стефана Батория на пожалование Владимирского епископства Печерскому архимандриту Мелетию Хребтовичу; 3-я) Луцк (1760 г., 28 марта), с изложением правил и устройства Луцкого братства.

Все эти акты будут лично доставлены мною в Киев с надлежащими объяснениями.

Во Владимире-Волыньском нашел я у доминиканов (в архиве Владимирского доминиканского монастыря) жалованные грамоты их монастырю: 1). Короля Жигмонта Августа (1561 года, 25 янв[аря]). 2). Стефана Батория (1578 г., 4 июля). 3). Сигизмунда III (1611 [г.], 19 дек[абря] и 4). Адама-Александра Ольгердовича кн. Коширского (1625 г., 15 марта).

Отец Иоаинкий Козачевский, иегумен Владимирского монастыря Рождества Христова, сообщил мне запись знаменитого Адама Киселя, каштеляна земель Киевских, старосты Носовского 1646 года 18 авг[уста] на устройство Пречистенского монастыря в Нижиничах.

Священник соборной Владимирской церкви отец Севастьян Коссович доставил мне грамоту Гедеона Святополка кн. Четвертинского 1687 года 21 мая, данную Владимирскому братству.

И эти акты и грамоты будут мною лично доставлены в Киев.

При обзоре во Владимире Васильевской церкви, которой основание приписывается Св. Владимиру, узнал я о существовании весьма замечательного акта 1700 года 29 августа: в нем описаны понудительные меры, к каким прибегал маршалок Коронного Трибунала и владелец Збаража Иосиф Потоцкий, усиливаясь обратить своих подданных в унию. Акт этот взят архимандритом [Тригурского] монастыря Леонтием Скибовским и может быть от него вытребован в Комиссию.

Осматривая архив уездного суда во Владимире, нашел я, что акты, в нем хранимые, самые древнейшие 1566 года. Книги архива по предмету и содержанию своему разделяются так же, как и Луцкие. Гродские книги начинаются 1566, а земские 1567 годом; и те и другие до 1700 года писаны на русском языке. Я обратил особенное внимание на гродские книги сперва 16-го, а потом 17-го столетия и пересмотрел книги 1566, [15]67, [15]69, [15]75, [15]80, [15]96, [15]95, 1600 — 1604, 1606, 1656 годов.

В этих книгах отыскал я: 1-е, многие справки кн. Курбского и его супруги (с 1569 г.); также князей Коширских, Булыг, Ярославичей и других; во 2-х, протестацию (1595 г.) Луцких панов-обывателей, «чтобы под часом Великодня рочки не были сужоны», в 3-х, несколько актов о преследовании священников и церквей православных Ипатием Потеем (1596 и 1601 г.); в 4-х, гра-

моту Жигмонта III (1596 г.) о введении унии, или «згоды костела Всьогодного с костелом Заходным»; в 5-х, оповеданье князя Пузыны именем всего духовенства и Волынской шляхты против отщепенцев веры Грецкое проти митрополиту и владыкам (1596 г.); в 6-х, выпис трибунальський з Новогородка «справа и универсал в Берестье на Синоде [об Унии] учиненный»; в 7-х, лист Жигмонта III против «людей свовольных казаков»; в 8-х, несколько королевских привилегий владимирским евреям и другие примечательные акты.

Книги 1567 — [15]71 гг. 1569, 1575, 1580, 1596, 1595, 1660 и 1601 годов, взятые из архива под квитанцию, имею честь представить Вашему Высокопревосходительству при настоящем рапорте, с покорнейшею просьбою истребовать из архива Владимирского уездного суда городские книги 1602 — 1606 и 1656 года.

ЦДАУ України, ф. 442, оп. 152, спр. 232, ч. 1, арк. 53 — 54 зв. Оригінал.

№ 8

1843 р., жовтня 16. —

ВІДПОВІДЬ ГЕНЕРАЛ-ГУБЕРНАТОРА Д. Г. БІБІКОВА
НА ЗАПИТ КРЕМЕНЕЦЬКОЇ КАТОЛИЦЬКОЇ ДУХОВНОЇ КОНСИСТОРІЇ
З ПРИВОДУ ЗАСНУВАННЯ ТИМЧАСОВОЇ КОМІСІЇ
ДЛЯ РОЗГЛЯДУ ДАВНІХ АКТІВ

Вследствие отношения консистории от 7 октября № 9260, покорнейше прошу все вообще древние акты, бумаги и книги, какого бы рода не были, кои находятся в архивах самой консистории и латинских монастырей в Подольской губернии, прислать ко мне при особой описи, отправляя их по частям через почту. Все эти акты, бумаги и книги по рассмотрению будут возвращены в консисторию в целости. В особенности для Временной комиссии важны бумаги, относящиеся к истории здешнего края.

ЦДАУ України, ф. 442, оп. 152, спр. 232, ч. 1, арк. 69 — 69 зв. Відлук.

№ 9

1843 р., листопада 2. —

ЛИСТ ГЕНЕРАЛ-ГУБЕРНАТОРА Д. Г. БІБІКОВА
ДО С. І. ДЕ ШОДУАРА З ПРОПОЗИЦІЄЮ СКЛИКАТИ НАРАДУ
ПРОФЕСОРІВ УНІВЕРСИТЕТУ СВ. ВОЛОДИМИРА
ДЛЯ ОФІЦІЙНОГО ВІДКРИТТЯ ТИМЧАСОВОЇ КОМІСІЇ

Милостивый государь, барон Станислав Иванович! ... По состоянию Вашему членом многих ученых обществ, полезным трудам Вашим к просвещению, любви к нашим древностям, я пос-

тавляю долгом покорнейше просить Вас пригласить пожаловать к себе гг. профессоров университета Св. Владимира, занимающихся теми предметами, кои могут входить в круг деятельности помянутой Комиссии, вместе с ними сделать соображение — каким образом полезнее устроить означенную Комиссию, распределить занятия ея к успешнейшему исполнению монаршей воли, — и проч. И соображение это за общим подписом доставить ко мне.

ЦДА України, ф. 442, оп. 152, спр. 232, ч. 1, арк. 71 — 71 зв. Копія.

№ 10

1843 р., листопада 19. —

АКТ ПРО ЗАСНУВАННЯ ТИМЧАСОВОЇ КОМІСІЇ ДЛЯ РОЗГЛЯДУ ДАВНІХ АКТІВ

Акт

1843 года ноября 19 дня члены разных ученых обществ: коллежский асессор барон Шодуар, ординарный профессор университета Св. Владимира доктор законовещения Иванишев, бывший ординарный профессор статский советник Максимович и исправляющий должность экстраординарного профессора Домбровский, выслушав предписание на имя барона Шодаура г. Киевского военного, Подольского и Волынского генерал-губернатора от 2 сего ноября за № 5272 с изъяснением Высочайшего повеления Государя Императора, коим Его Величество Высочайше соизволили на учреждение при Его Высокопревосходительстве Временной комиссии для разбора древних актов в архивах присутственных мест и монастырей Киевской, Подольской и Волынской губернии, — имели совещание, каким образом полезнее устроить означенную Комиссию, распределить ее занятия к успешнейшему исполнению монаршей воли и проч., и вследствие того признанием полезным учредить помянутую Комиссию следующим образом: 1). Под главным начальством г. Киевского военного, Подольского и Волынского генерал-губернатора и собственно при Его Высокопревосходительстве, по его назначению, составить Комиссию из действительных и почетных членов. 2). Из числа действительных членов назначить в Комиссию, с утверждением Его Высокопревосходительства председателя, помощника председателя, правителя дел и трех редакторов памятников: юридических, исторических, словесных и народного просвещения. 3). По учреждении Комиссии избрать и представить г. генерал-губернатору почетных членов. 4). Предоставить Комиссии по ея учреждению избрать и пред-

ставить на утверждение Его Высокопревосходительства корреспондентов, сотрудников и чиновников для переписки. 5). Председателем означенной Комиссии мы избираем статского советника в звании камергера Писарева, помощником председателя коллежского асессора барона Шодуара, правителем дел и редактором памятников юридических профессора Иванишева, редактором памятников словесности и народного просвещения статского советника Максимовича, редактором памятников исторических исправляющего должность профессора Домбровского.

6). Если таковой состав Комиссии будет одобрен Его Высокопревосходительством, то всепокорнейше просим об открытии оной.

ЦДА України, ф. 442, оп. 152, спр. 232, ч. 1, арк. 96 — 97. Копія.

№ 11

1843 р., грудня 8. —

ЖУРНАЛ ПЕРШОГО ЗАСІДАННЯ ТИМЧАСОВОЇ КОМІСІЇ ДЛЯ РОЗГЛЯДУ ДАВНІХ АКТІВ

1843 года декабря 8 дня Временная комиссия для разбора древних актов, выслушав предписание г. Киевского военного, Подольского и Волынского генерал-губернатора от 29 ноября за № 5934, в котором Его Высокопревосходительство предлагает произвести открытие Комиссии сколько возможно скорее **п о л а г а е т :**

Комиссию открыть настоящим заседанием, о чем и донести Его Высокопревосходительству представлением сего журнала.

В сем же заседании читана была выписка из сведений о древних актах и документах, препровожденная в Комиссию для соображения от г. Киевского военного, Подольского и Волынского генерал-губернатора при предписании от 4 декабря за № 6299. Так как из этой выписки видно, что в городах Остроге и Овруче, также в некоторых близлежащих монастырях находятся древние памятники, заслуживающие внимания, то Комиссия **п о л а г а е т :**

Принять меры к приисканию корреспондентов, которые могли бы на месте собрать более точные и подробные сведения; после чего она будет ходатайствовать о вытребовании актов или о дозволении одному из ее чиновников отправиться в вышеупомянутые города для розысканий.

В сем же заседании Комиссия рассуждала о средствах к успешнейшему исполнению возложенных на нее обязанностей, вследствие чего полагает представить на благоусмотрение и утверждение г. Киевского военного, Подольского и Волынского

генерал-губернатора следующие меры, необходимые для достижения цели, ей предназначенной.

1. Комиссия считает необходимым избрать почетных членов, которые своими познаниями, просвещенною любовью и историческими изысканиями, доставлением памятников и другими пособиями могли бы способствовать наилучшему исполнению монаршей воли. По предложению г. помощника председателя, Комиссия полагала бы полезным пригласить в звание почетных членов, на первый раз, следующие лица: митрополита Киевского и Галицкого Филарета архиепископа Харьковского и Ахтырского Иннокентия, архиепископа Подольского и Брацлавского Арсения, епископа острожского Анатолия, епископа Луцкого Михаила Пивницкого, попечителя Киевского учебного округа кн. Давыдова, Киевского гражданского губернатора Фундуклея, статского советника Писарева, князя Генриха Любомирского, статского советника Берлинского, помещика Волынской губернии Константина Свиздинского.

2. Комиссия полагает необходимым ныне же приискать писцов, которые под руководством редакторов могли бы заниматься перепискою древних актов, имеющих поступить в печать. Так как для сего потребуются лица, знающие, кроме русского, латинский и польский языки, то, по мнению Комиссии, нельзя назначить им жалования менее 10-ти рублей серебром в месяц. Кроме того, так как количество актов, доставленных Комиссии в настоящее время весьма значительно, то для ускорения их разбора Комиссия полагает всепокорнейше просить г. Киевского военного, Подольского и Волынского генерал-губернатора об определении в звании сотрудника известного своею любовью к историческим исследованиям, своими способностями и прилежанием учителя дворянского уездного училища Кулеша, который в последствии времени может быть с пользою употребляем для розыскания в архивах и монастырях; причем Комиссия осмеливается ходатайствовать о назначении г. Кулешу по определению его в звание сотрудника 150 рублей серебром ежегодного жалования.

Кроме сего, Комиссия имеет честь представить — не благоугодно ли будет приказать потребовать откуда следует назначенную по Высочайшему повелению на содержание Комиссии сумму.

1842 р., грудня 22. —

ІЗ ЖУРНАЛУ ДРУГОГО ЗАСІДАННЯ ТИМЧАСОВОЇ КОМІСІЇ
ПРО ПІДГОТОВКУ М. Д. ІВАНИШЕВИМ ЮРИДИЧНИХ ПАМ'ЯТОК
ДЛЯ ПЕРШОГО ВИДАННЯ КОМІСІЇ

В сем же засіданні правитель дел Комиссии Иванишев, объявил, что в числе доставленных ему для просмотра г. помощником председателя Комиссии бароном Шодуаром рукописей он нашел два весьма важных юридических памятника, которые, по его мнению могли бы быть напечатаны Комиссией:

1. *Устава на волоки господаря короля Его милости у во всем князстве Литовском лета Божого нароченя (1557)*. Здесь находим подробное описание разных родов государственных крестьян в Литве, их права и обязанности. Так как класс земледельцев в Литве составлял основную массу народонаселения, всегда оставался более верным, нежели другие сословия, своей коренной чисто русской национальности: то поэтому устав о государственных крестьянах в Великом княжестве Литовском, сообщая подробные сведения о юридическом быте земледельческого класса в Литве, может вместе с тем способствовать в объяснении и пополнении истории древнего русского законодательства.

2. *Jura et leges Armeniorum Camenecensium* — (1587), где изложены древние законы армян Подольской губернии, принесенные этим народом из их прежнего родного края.

Принадлежащий барону Шодуару список первого из этих памятников не полон и не везде верен. Самый лучший список этого памятника хранится в Литовской метрике, состоящей при канцелярии первого отделения третьего департамента Сената, откуда он мог бы быть доставлен в Комиссию для снятия с него верной копии. Список Армянских законов верен, так что мог бы быть немедленно приготовлен к печати. Комиссия, совершенно соглашаясь с мнением г. Иванишева, п о л а г а е т : 1. Всепокорнейше просить г. Киевского военного, Подольского и Волынского генерал-губернатора войти в сношение с кем следует о доставлении в Комиссию из Литовской метрики рукописи под заглавием: «Устава на волоки Господаря Короля его милости у во всем Великом княжестве Литовском. Лета Божого нароченя месяца апреля дня», с тем, что по снятии копии рукопись будет возвращена немедленно.

2. Поручить г. редактору юридических памятников Иванишеву заняться приготовлением к печати рукописи, заключающей древние законы армян Подольской губернии [...].

1844 р., січня 21. —

ІЗ ЖУРНАЛУ ТРЕТЬОГО ЗАСІДАННЯ ТИМЧАСОВОЇ КОМІСІЇ
ПРО ПІДГОТОВКУ М. О. МАКСИМОВИЧЕМ І В. Ф. ДОМБРОВСЬКИМ
ДО ВИДАННЯ ДЖЕРЕЛ З ІСТОРІЇ БРАТСТВА НА ВОЛИНІ
ТА ЦЕРКОВНОЇ УНІЇ

... В сем же засіданні г. член Комиссии статский советник Максимович объявил, что из 17-ти документов, порученных ему от Комиссии на рассмотрение, десять относятся к братству Луцкому, шесть к другим братствам Волинским и один к братству Львовскому. За исключением сего последнего и одного из первых десяти, все они заслуживают обнародования. В дополнение к памятникам Луцкого, важнейшего на Волини братства, г. статский советник Максимович имеет полученными от г. помощника попечителя Киевского учебного округа Юзефовича три рукописные книги XVII века: 1. Сборник Луцкого братства, 2. Каталог братский и 3. Памятник, содержащий имена многих русских волинских фамилий, в то время еще православных. Известия и некоторые выписки их сих книг помещены г. Максимовичем во 2-й книге «Киевлянина»; но из них особенно сборник братский, содержащий весьма любопытные постановления братства и правила братской школы, каких не сохранилось и при Киевском братстве, заслуживает быть изданным вполне как памятник, дающий нам ясное понятие о просвещении того времени, равно и о средствах, коими коренные жители Западнорусского края стремились сохранить православную веру при всем бывшем тогда угнетении оной. По мнению г. Максимовича, из выше исчисленных памятников может составиться значительный и любопытный отдел для первого тома издаваемых от Комиссии актов под именем: «Памятников православно-русских братств на Волини» [...].

В сем же засіданні г. член Комиссии надворный советник Домбровский объявил, что в Луцких и Владимирских градских книгах, также в отдельных актах, доставленных ему Комиссиею для рассмотрения, он находит весьма важные памятники, объясняющие историю появления и распространения Унии. Сюда преимущественно относятся распоряжения и увещания польского правительства, имевшие целью распространения Унии, протесты, в которых выражалась ревность русских к своей православной вере и противодействие польскому правительству, наконец судебные дела, в которых выражался в резких чертах характер и образ действия лиц, участвовавших в этой борьбе

православия с католицизмом. По мнению г. надворного советника Домбровского, вышеуказанные акты могли бы составить важный отдел в первом томе Памятников, приготавливаемых Комиссией к изданию.

ЦДА України, ф. 442, ок. 152, спр. 232, ч. 1, арк. 159 за. — 162. Відлук.

№ 14

1844 р., лютого 15. —

ЖУРНАЛИ ЧЕТВЕРТОГО ЗАСІДАННЯ ТИМЧАСОВОЇ КОМІСІЇ ПРО ЗАТВЕРДЖЕННЯ СТРУКТУРИ І ПРАВИЛ ВИДАННЯ ПЕРШОЇ ПУБЛІКАЦІЇ, А ТАКОЖ ПРО ПІДСУМКИ ДОСЛІДЖЕННЯ М. Д. ІВАНИШЕВИМ ЛУЦЬКИХ ГРОДСЬКИХ КНИГ

... Комиссия, заботясь, чтоб издание было великолепно, чтоб оно было доступно для просвещенной публики и вместе с тем удовлетворяло всем требованиям науки, *п о л а г а е т*: 1. Памятники печатать на самой лучшей бумаге в большую осьмушку, в два столбца, из которых в одном будет помещен оригинал, а в другом сколько возможно верный перевод на нынешний русский язык. 2. Первый том будет содержать три отдела: 1) Памятники православно-русских братств на Вольни. 2) Акты об Унии. 3) Устав о правах и обязанностях государственных крестьян в Литве. Каждый отдел будет иметь особую пагинацию для того, чтобы можно было все три отдела печатать в одно время и тем самым ускорить издание. 3. Комиссия примет за неперемное правило, чтобы печатный текст памятников сколько возможно вернее выражал оригинал во всех отношениях: в правописании, в сокращении слов, форме букв и цвете чернил. Для этой цели она снесется с типографией университета Св. Владимира о том, чтобы были приобретены самые лучшие шрифты церковно-славянские, польские, латинские и русские. Так как в рукописях на западнорусском языке встречаются особенные знаки для выражения сокращений, каких нет в письме церковно-славянском, то Комиссия считает необходимым заказать вылить такие знаки. В конце будут приложены литографированные fac-simile и снимки изображений, находящихся в оригиналах...

В сем же заседании редактор памятников юридических Иванишев объявил, что в рассмотренных им 19-ти томах книг гродских Луцких, препровожденных в Комиссию г. Киевским военным Подольским и Вольнским генерал-губернатором, он нашел 75 актов юридических, важных для истории древнего законодательства Западного края России. Их можно разделить на следующие классы:

1. *Акты, изображающие состояние сельской промышленности*, где в разных очерках находим юридический быт земледельцев, поселенных на землях государственных и землях частных владельцев, разнообразные повинности крестьян, неограниченную власть помещиков над своими крестьянами, даже право казнить смертью, листы арендованные, которыми селения и местечка с замками и деревнями, к ним принадлежащими, отдавались в аренду жидам и вместе с тем передавалось арендатору право казнить крестьян смертью.

2. *Акты, касающиеся разных отраслей городской промышленности*, куда преимущественно относятся привилегии, данные разным городам для усиления их промышленной деятельности.

3. *Некоторые акты* могут способствовать для объяснения финансовой части, изображая разные роды податей и способов их собирания, также разного рода натуральные повинности и способы их отправления. Подати и повинности во времена постоянных смут и беспорядков лежали тяжелым бременем на всех сословиях и принуждали подданных протестовать против мер польского правительства. Несколько актов, заключающих такие протесты, находим в книгах гродских Луцких и Владимирских.

4. Особый отдел могут составить *акты, объясняющие юридические отношения евреев*, которые имели весьма важное влияние на народную и государственную экономию Западного края России. Здесь находим привилегии, им предоставленные, устройство их общин, особенный суд и образ их промышленной деятельности.

5. *Акты, заключающие важнейшие случаи делопроизводства* (causes celebres): суд об убийстве, о нанесении ран, о подделке монеты со всеми подробностями древнего судопроизводства, копный суд — самая древняя форма судопроизводства, сохранившаяся еще с тех времен, когда общины, главным образом, управлялись сами собою, имели свой суд и свои обычаи. Обнародование этих памятников может способствовать к объяснению древнего русского права, а с другой стороны, может служить верною характеристикой общественной и частной жизни тогдашнего времени. Комиссия п о л а г а е т :

Принять в соображение юридические акты, находящиеся в гродских книгах Луцких и Владимирских, для наполнения второго и дальнейших томов, приготовляемых Комиссией к печати, и каждый из вышеозначенных отделов пополнять по мере того, как будут доставляемы в Комиссию новые материалы.

№ 15

1845 р., вересень-жовтень. —

ЛИСТ Д. І. ЗУБРИЦЬКОГО ЗІ ЛЬВОВА ДО М. О. МАКСИМОВИЧА
З ВІДГУКОМ НА ВИДАННЯ ПЕРШОГО ТОМУ
«ПАМ'ЯТНИКОВ»

В начале мая выслал я десять документов в Временную Комиссию, которой Вы действительным членом, а сего дня высылаю опять на имя г. барона 12 нумеров. Первый том Памятников получил я и изъявляю Комиссии искреннейшую благодарность за этот подарок — издание хорошее, документы очень важные, жаль, что в польских много погрешностей или по неисправности списков, или по небрежности корректора. Я для внятного вразумения некоторых мест должен был пользоваться изящным русским переводом, но и в последнем есть несколько отступлений от польского текста. Я бы охотно занялся извлечением и исправлением, если бы Комиссия решилась в следующем томе поправить их.

Что касается документов, то я сомневаюсь в подлинности грамоты Сигизмунда III № 2 первого отдела. От 1610 до 1630 года производилось самое жестокое гонение на церковь православную, Сигизмунд был непримиримым ее врагом, и как же бы он изволил выдавать привилегию для «брацтва религии грецкой», им столь ненавидимой. Королевские грамоты выдавались посредством канцлера или вице-канцлера и за скрепою руки их, а по крайней мере секретаря — но на вышеупомянутой грамоте нет этих обыкновенных законных формальностей. Замечаю это, ибо я открыл много подделанных грамот.

ВР АНБ АН України, ф. 2, спр. 506/2, арх. 11.

№ 16

1845 р., 11 грудня. —

ЛИСТ КИЇВСЬКОГО ГЕНЕРАЛ-ГУБЕРНАТОРА Д. Г. БІБІКОВА
ДО ЗАВДІЮЮЧОГО МОСКОВСЬКИМ ГОЛОВНИМ АРХІВОМ
МІНІСТЕРСТВА ЗАКОРДОННИХ СПРАВ М. А. ОБОЛЕНСЬКОГО
В СПРАВІ НАДСИЛАННЯ ІСТОРИЧНИХ ДЖЕРЕЛ ДО КОМІСІЇ

Милостивый государь, князь Михаил Андреевич! Высочайше учрежденная при мне Временная Комиссия для разбора древних актов, предположила напечатать сколько возможно полное собрание письменных памятников, объясняющих историю казачества. В первом томе уже помещена часть собранных доселе актов, обнимающих историю войн Хмельницкого до Зборовского

* С. І. де Шодуар, віце-голова Комісії (1843 — 1858 рр.) (Див. додаток II).

мира. Следующие томы будут заключать памятники объясняющие дальнейшую судьбу Малороссии.

Между драгоценными памятниками, принадлежащими Вашему Сиятельству, находится драгоценный акт подданства казаков турецкому султану за подписью гетьмана Дорошенка и других казацких старшин. Так как без этого акта приготовленные Комиссиею материалы для истории Малороссии были неполны, то я прошу покорнейше Ваше Сиятельство, как просвещенного любителя отечественной истории, доставить вышеозначенный акт во Временную Комиссию, с тем, что по снятию копии, оригинал будет возвращен в совершенной целости. Тем более я считаю нужным просить Ваше Сиятельство о доставлении вышеозначенного акта в оригинале, что Комиссия приняла за правило печатать издаваемые ею памятники с возможною точностью, прилагая в конце книги факсимиле, также литографированные снимки с подписей и печатей. Доставка вышеозначенного акта в Комиссию, равно как и других памятников, касающихся истории Юго-Западного края России, если таковые у Вас находятся, Ваше Сиятельство может поручить г. Ригельману, равно как и укладку акта Дорошенка, дабы оный мог быть в целости доставлен. При сем имею честь препроводить к Вам первый том изданных Комиссиею Памятников.

РДАДА, ф. 180, оп. 7, сир. 546, арк. 1 — 2. Оригинал.

№ 17

1846 р., травня 29. —

ЛИСТ М. А. ОБОЛЕНСЬКОГО ДО Д. Г. БІБІКОВА З ПОВІДОМЛЕННЯМ ПРО НАДСИЛАННЯ ДО КИЇВСЬКОЇ КОМІСІЇ ІСТОРИЧНИХ ДЖЕРЕЛ

Милостивый государь Дмитрий Гаврилович, Ваше Высочайшее просили о доставлении Вам оригинального акта подданства казаков турецкому султану за подписью гетмана Дорошенки и других казацких старшин. Такого акта собственно у меня не находится. А потому я приказал сделать тщательное разыскание в делах Московского Главного архива Министерства иностранных дел, для чего были пересмотрены самым внимательным образом дела Малороссийские, Польские, Турецкие, дела метрики Коронной и Великого Княжества Литовского, — но за всем тем сего акта в Архиве не оказалось.

Взамен этого при разборе архивных дел нашлась весьма любопытная грамота турецкого султана Мехмета к малороссийскому гетману Богдану Хмельницкому, в которой он изъявляет согласие на принятие казаков под покровительством

Турции с платежом дани и уведомляет, что крымскому хану повелено защитить их против польских войск, 1650 года — в подлиннике, с польским переводом, которую к Вам препровождаю с желанием, чтобы этот любопытный акт был напечатан в подлиннике и с переводом.

Вместе с этим препровождаю жалованную грамоту царя Алексея Михайловича Богдану Хмельницкому и его потомкам на город Гадяч со всеми угодьями, 1654 г., 27 марта (в подлиннике) и жалованную же грамоту царя Алексея Михайловича мещанам города Козельца, по прошению гетмана Богдана Хмельницкого с подтверждением прав, привилегий и свободы, данных им от королей польских, 1655 года 5 марта, тоже в подлиннике. К этим актам прилагаю «Выпись с книг гродских воеводства Киевского» — собрание актов на латинском, русском и частью польском языках, — почерка XVIII века на 85 л., в четверку, покорнейше прося по снятии копий с актов приказать доставить оные по принадлежности в Московский Главный архив Министерства иностранных дел.

А я, со своей стороны, постараюсь отыскать еще несколько более любопытных актов и в свое время переправить Вашему Высокопревосходительству.

Первый том Памятников, изданных Временною Комиссиею для разбора древних актов, я имел удовольствие получить от г. Ригельмана и приношу Вашему Высокопревосходительству чувствительную благодарность.

РДАДА, ф. 180, оп. 7, спр. 546, арк. 3 — 4. Вилуск.

№ 18

1847 г., березня 4. —

ЛИСТ М. Д. ИВАНИШЕВА ДО М. О. МАКСИМОВИЧА З ОГЛЯДОМ МАТЕРІАЛЬНОГО СТАНОВИЩА КОМІСІЇ

Милостивый государь Михаил Александрович! Потеряв веру и надежду, Вы, по крайней мере, сохранили для Комиссии любовь, а я и того не сохранил. Денег нет, работать некому, а затей пропасть. Перед отъездом в Петербург Писарев обещал выхлопотать Вам и Чеховичу по 300 руб. из сумм генерал-губернатора, но и обещанной милостыни ничего не слышно. Мне Комиссия должна 1200 руб. серебром, и этих денег я никак не могу получить, зато получил, к большому огорчению, Анну в петлице, что всех моих доброжелателей привело в негодование. Обещали выхлопотать побольше средств для Комиссии, но выпросили только разрешение взять взаимобразно из сумм, находящихся в распоряжении генерал-губернатора 4000 рублей серебром до выручки. На эту сумму предполагают издавать

памятники, древности, акты об унии, лите [...],* дипломатические акты, виды Киева и пр. и пр. ... Посылаю вам второй том Памятников, желаю полного здоровья и счастья.

Ваш усердный слуга и доброжелатель Н. Иванишев.

ВР ЦНБ АН України, ф. III, сир. 5105.

№ 19

1848 р., 14 вересня. —

ЛИСТ ГЕНЕРАЛ-ГУБЕРНАТОРА Д. Г. БІБІКОВА
ДО ЧЛЕНА КОМІСІЇ К. СВДЗИНСЬКОГО
З ПРОХАННЯМ НАДІСЛАТИ ОРИГІНАЛИ ДОКУМЕНТІВ
ДЛЯ ЇХ ПОДАЛЬШОГО НАУКОВОГО ОПРАЦЮВАННЯ

Милостивый государь Константин Константинович! Состоящая при мне Временная комиссия для разбора древних актов, приступая к печатанию III тома издаваемых ею Памятников, постановила на будущее время непременно правилом: помещать при каждом издаваемом акте подробное описание оригинала, означая материал, на котором написан акт, наружную форму рукописи, характер шрифта, фабричный знак бумаги и знак, изображенный на печати. Чтобы доставить Комиссию выполнить это условие, соблюдаемое всеми учеными издателями, я покорнейше прошу Вас, милостивый государь, прислать ко мне оригиналы, доставленных вами в Комиссию актов, заключающих материалы для истории Малороссии. По миновании надобности рукописи будут возвращены Вам немедленно, в совершенной целостности.

ЦДА України, ф. 442, оп. 152, сир. 232, ч. 2, арк. 30. Відлущ.

№ 20

1863 р., червня 26. —

ЛИСТ РОСІЙСЬКОГО ІСТОРИКА М. Й. КОЯЛОВИЧА
ДО ГОЛОВИ КОМІСІЇ М. В. ЮЗЕФОВИЧА З ВДЯЧНІСТЮ
ЗА НАДІСЛАНІ ВИДАННЯ

Милостивый государь Михаил Владимирович! Простите, ради Бога, моему невежеству! Я до сих пор не писал к Вам и не благодарил Вас за обязательные присылки Ваших изданий, которые, как Вам известно, не могут не быть принимаемы мною без искренней благодарности. С наслаждением читаю передовую статью г. Антоновича, и если только улучу время, напишу отзыв. Дай Бог Вам собирать больше и больше бодрых деятелей.

* Пошкоджений текст.

Ваше дело мне теперь еще более близко, чем было прежде. Теперь и я член [Петербургской] Археографической комиссии и имею поэтическую мечту, чтобы единение и связи были у нас всех, у всех комиссий.

ЦДАІА Украіны. ф. 873, оп. 1, спр. 35, арх. 1. Копія.

№ 21

1882 р., 17 квітня. —

ДОПОВІДНА ЗАПИСКА ГОЛОВИ КОМІСІЇ М. В. ЮЗЕФОВИЧА
КИЇВСЬКОМУ ГЕНЕРАЛ-ГУБЕРНАТОРУ О. Р. ДРЕНТЕЛЬНУ
ПРО СТАН СПРАВ У КОМІСІЇ ТА ПРОХАННЯМ ПРИЗНАЧИТИ
ВИЦЕ-ГОЛОВОЮ КОМІСІЇ П. К. ЩЕБАЛЬСЬКОГО

Состоящая при Вашем Высокопревосходительстве, под моим председательством Временная комиссия для издания древних актов нуждается в оживлении ее рабочих сил, так как в настоящее время мало находится охотников посвящать себя какому-нибудь серьезному научному труду. Несмотря на то что в Комиссии задельная плата удвояна против прежней и возвышена за историческую разработку материала до 50 руб., а за его собрание и издание в печати до 25 руб. за печатный лист, что составляет за том в 40 листов до 1500 руб., ни один из так называемых местных ученых не принимают в занятиях Комиссии никакого участия, предпочитая серьезной научной деятельности посторонних их занятия или более доступный им труд журнальной и газетной промышленности. Некоторые же из прежних сотрудников Комиссии отнеслись в последние годы к принятому на себя обязательству так недобросовестно, что профессор университета Антонович, начавший в 1876 году печатание актов по истории заселения Юго-Западного края, окончивший печатание материала три года уже назад и получивший за работу около половины следовавшего ему гонорара, до сих пор не представляет вступительной статьи и таким образом задерживает выход тома уже шесть лет. То же самое повторилось и с редактором другого тома, г. Новицким, именно тома географического указателя к изданиям Комиссии, очень важного для местной исторической географии и науки вообще. Том этот, начатый в 1878 году, совершенно оконченный, напечатанный и вполне оплоченный, лежит готовым в типографии в ожидании необходимого объяснительного предисловия, которого Комиссия не может добиться от автора, хотя за большую часть и этой работы, им представленной и отданной в печать, он получил следовавший гонорар, но потом взял произвольно рукопись из типографии и до сих пор не возвращает Комиссии этой ее собственности. Никакими мерами к побуждению

неисправных редакторов исполнить свои обязанности Комиссия не располагает.

В таком положении необходимо для Комиссии приобретение деятелей не только способных, но и добросовестных. Таким именно деятелем является теперь известный у нас в исторической литературе писатель П. К. Щебальский, которого я знаю лично и который желает посвятить свое время и труд занятиям Комиссии, с переездом на жительство в Киев. Приобретение такого известного и опытного ученого важно для Комиссии не только для оживления ее деятельности, но и для обеспечения будущей ее судьбы в установившемся направлении. Поэтому я беру смелость всепокорнейше просить Ваше Высокопревосходительство определить г. Щебальского на имеющуюся в Комиссии вакансию вице-председателя, не занятую после покойного профессора Иванишева, который в эту должность был назначен в 1859 году генерал-губернатором кн. Васильчиковым.

ЦДА України, ф. 442, оп. 520, спр. 144, арк. 1 — 2.

№ 22

1882 р., вересня 16. —

ДОПОВІДНА ЗАПИСКА ГОЛОВИ КОМІСІЇ М. В. ЮЗЕФОВИЧА
КИЇВСЬКОМУ ГЕНЕРАЛ-ГУБЕРНАТОРУ О. Р. ДРЕНТЕЛЬНУ
ПРО КАДРОВІ ЗМІНИ В КОМІСІЇ

Занимающий во вверенной мне Комиссии для разбора древних актов должность главного редактора профессор университета Св. Владимира Антонович уже три года совершенно устранился от всяких по Комиссии занятий и даже не [...] окончит начатое им же уже шесть лет назад издание актов, относящихся к заселению Юго-Западного края, в уплату за которое получил уже по количеству напечатанных листов большую половину следовавшего ему гонорара. Вследствие такого отношения к принятым на себя обязательствам, по отъезде г. Антоновича за границу ему было прекращено назначение по смете содержания, и я перестал его считать в должности главного редактора тем более, что и бывший генерал-губернатор И. И. Чертков признавал его по некоторым особенным причинам неудобным.

Между тем должность главного редактора весьма нужна для Комиссии, так как на нем лежит обязанность не только заботиться о привлечении рабочих сил и руководство ими, но и забота по выбору исторического для Комиссии материала из здешнего Центрального архива. Для этого дела не представлялось мне лица, которое совмещало бы в себе все требуемые обя-

* В тексті нерозбірливо.

ностями главного редактора условия. Но в настоящее время мне удалось найти человека, совершенно соответствующего таким требованиям, а именно: профессора юридического факультета Владимирского-Буданова, который на мое ему предложение изъявил готовность принять на себя означенную должность.

Профессор Владимирский-Буданов известен в нашей науке как замечательный историк-юрист, особенно по русскому праву, мне же лично давно знаком как вполне русский человек, способный оказать задачам Комиссии несомненную пользу. А потому я считаю долгом всепокорнейше просить Ваше Высочайшее превосходительство о назначении его в должность главного редактора Комиссии с назначением по смете содержания по девятисот рублей в год.

ВР ЦНБ УкрЛіт., ф. 1, спр. 11850.

№23

1884 р., жовтня 30. —

ЛИСТ РОСІЙСЬКОГО ІСТОРИКА М. Й. КОЯЛОВИЧА
ДО ГОЛОВИ КОМІСІЇ М. В. ЮЗЕФОВИЧА
З ВІДГУКОМ НА ПЕРЕДМОВУ О. І. ЛЕВИЦЬКОГО
ДО ШОСТОГО ТОМУ ПЕРШОЇ ЧАСТИНИ АЮЗР

Милостивий государь Михаил Владимирович! Сегодня я посылаю на Ваше, Михаил Владимирович, имя экземпляр моего нового, четвертого издания моих чтений по истории Западной России. Прошу Вас, Михаил Владимирович, принять от меня эти книги с обычною Вашею внимательностью ко мне, и вместе с книгами мою сердечную благодарность за Вашу постоянную память обо мне. Я имел удовольствие получить прекрасные указания Киевской археографической комиссии, и последний том ее актов тем более для меня интересный, что он касается церковной унии, по которой и я работал. Вчитываюсь в любопытное и многообещающее предисловие О. Левицкого и без сомнения найти в нем и в актах многое оправдывающее возбуждаемые надежды. Но не могу скрыть изумления, вызванного началом предисловия, именно глухим указанием на историков, которые не так смотрели на унию, как смотрит автор. Я предполагал бы встретить точные указания и даже обличения хотя бы моих трудов по этому предмету. Это меня обязывало бы и претивствовать новым силам по разработке истории Западной России и, может быть, кое-что отстаивать по старому.

Могу и теперь указать на предмет разногласий. Я никак не думаю, что можно было отстранить от унии иезуитов. С киевской точки зрения не так видали в прошедшем иезуитов, как с виленской. Но в настоящем, кажется, можно бы узнавать и старые дела иезуитов.

ЦДАУ України, ф. 873, оп. 1, спр. 35, арк. 4 — 4 ЗВ.

№ 24

1886 р., березня 8. —

ЛИСТ РОСІЙСЬКОГО ІСТОРИКА К. М. БЕЕСТУЖЕВА-РЮМІНА
ДО ГОЛОВИ КОМІСІЇ М. В. ЮЗЕФОВИЧА, З ВІДГУКАМИ
НА НАДІСЛАНИ ВИДАННЯ

Милостивый государь Михаил Владимирович! Получив по благосклонности Вашего Превосходительства в дар от Киевской комиссии восемь томов изданного ею «Архива», спешу благодарить Вас. Из книг, означенных в списке, но не полученных мною, особенно желательно было бы иметь экземпляр нового издания «летописи Самовидца».

Примите уверение в истинном почтении
Вашего покорнейшего слуги К. Бестужева-Рюмина

ЦДАУ України, ф. 873, оп. 1, спр. 11, арк. 1. — копія.

№ 25

1886 р., березня 10. —

ЛИСТ РОСІЙСЬКОГО ІСТОРИКА К. М. БЕСТУЖЕВА-РЮМІНА
ДО ГОЛОВИ КОМІСІЇ М. В. ЮЗЕФОВИЧА З ВІДГУКАМИ
НА НАДІСЛАНИ ВИДАННЯ

Милостивый государь Михаил Владимирович! Получив от Киевской Археографической комиссии второй транспорт книг, спешу принести Вам мою искреннюю благодарность. Из присланных книг некоторые мне даже известны не были, например, указатель, облегчающий теперь пользование изданием и справки и новое издание Самовидца с подробным предисловием. Такое издание давно было необходимо.

Примите уверение в искреннем почтении
Вашего покорного слуги К. Бестужева-Рюмина

ЦДАУ України, ф. 873, оп. 1, спр. 11, арк. 1 — копія.

1909 р., 9 листопада. —

ЗВІТ ГОЛОВНОГО РЕДАКТОРА М. Ф. ВЛАДИМИРСЬКОГО-БУДАНОВА
ПРО ДІЯЛЬНІСТЬ КОМІСІЇ В ПОТОЧНОМУ РОЦІДоклад главного редактора Комиссии о движении
изданий Комиссии в текущем 1909 году,
в заседании 9 ноября1. По изданию *Архива Юго-Западной России*

а) С чувством глубокого удовольствия должен доложить Комиссии о выходе в свет тома «О брачном праве и семейном быте в Юго-Западной России» редактируемого О. И. Левицким.

б) Ныне О. И. Левицкий занят новым изданием некоторых южнорусских летописей.

в) И. М. Каманин продолжает печатание передовой статьи к тому об участии населения Южной Руси в восстании Богдана Хмельницкого. Напечатано 3 листа; всего же, по расчету автора, должно быть не более 6 листов, таким образом является некоторая уверенность в близком выходе этого тома в свет.

г) Он же, И. М. Каманин, напечатал том актов о сеймиках Юго-Западной Руси 1698 — 1726 гг., каковое издание служит продолжением сюжета, занимавшего Комиссию не один раз еще со времени редакторства Н. Д. Иванишева. Так как в исследованиях, сделанных по поводу издания двух томов по этому предмету, в прежних работах (т.е. Н. Д. Иванишева и Н. В. Стороженко) содержится немало указаний на исторический интерес актов о сеймиках, то я полагал бы, что ныне нет настоятельной необходимости в присоединении к актам нового тома подобной передовой статьи. С разрешения Комиссии, главный редактор может прибавить к нему лишь несколько страниц для указания того нового направления, какое принимают решения сеймиков в XVIII веке. В таком виде том мог бы быть выпущен немедленно. Но сверх того И. М. Каманин предлагает продолжить издание о сеймиках до конца этого учреждения и в следующем томике присоединить со своей стороны более подробные замечания о главных предметах деятельности сеймиков за весь XVIII век.

д) С. Тим. Голубев, хотя и постигнут болезнью, продолжает работать для изданий Комиссии, а именно он снял и проверил копию с рукописи летописи Сафоновича, которую Комиссия определила печатать в своих изданиях. — Кроме того есть надежда, что том памятников полемической литературы, редактируемой им выйдет в течение 1910 года.

е) Член Комиссии Митр. Викт. Довнар-Запольский продол-

жает печатание тома люстрационных материалов, относящихся к Волини. По поводу этого издания имею честь доложить, что из Варшавской казенной палаты, по ходатайству проф. Довнар-Запольского, выслан в Киевский архив том переписей населения Юго-Западной России XVI в. Насиоит крайняя необходимость снять копии важнейших материалов этого тома, а подлинную рукопись вернуть (о чем поступило уже требование), так как, по моему мнению, многие части этих материалов представляют значительную важность для истории населения XVI в. Полагаю, что Комиссии следовало бы ассигновать средства, более или менее достаточные для такой работы, которая должна состоять не в одной механической переписке, но и в выборе статистических данных, а именно: перепись населения городов (начиная с Киева) должна быть взята целиком, а население сел только по цифровому подсчету. Такая работа под руководством редактора и главного редактора может быть произведена служащими в Киевском Центральном Архиве, но не может подлежать оплата по норме, принятой для обычной переписки. Плата может быть установлена по соглашению с лицами, которым работа будет поручена.

ж) Член Комиссии М. Н. Ясинский продолжает издание тома актов о копных судах, утерянного типографией.

з) Главный редактор приступил к печатанию 2-го тома актов о землевладении в Юго-Западной России XVI в., имеющий обнять время до Люблинской унии (приблизительно). Том должен быть окончен в 1910 году.

2. По изданию Сборника исторических материалов, относящихся к Южной Руси

Предложение Комиссии, сделанное в прошлом году, об издании Сборника таких исторических материалов, которые по разнообразию своего содержания и по своему малому объему не могут войти в Архив ЮЗР, ныне приводится в исполнение. Часть материалов напечатана, другая печатается и изготавливается к печати, так что есть надежда, что есть надежда, что 1-й том Сборника выйдет уже в текущем году. — В этот 1-й том предложено ввести: в отдел исследований статью главного редактора о формах крестьянского землевладения в Западной России XVI в. (уже напечатанную). В отделе материалов: четыре брошюры Иосифа Верещинского, бискупа киевского [...] Упомянутые брошюры старопечатные, ныне составляющие библиографическую редкость, предложены к изданию А. В. Стороженко, который и редактирует их и имеет снабдить кратким предисловием о Верещинском. Ныне они уже печатаются. Далее в том же отделе предложено поместить несколько актов о сношениях Б. Хмельницкого и его сподвижников с Мо-

сковским правительством и с польскими деятелями той эпохи. Акты эти извлечены из Архива Министерства Иностранных Дел и сообщены И. М. Каманиным. Он же сообщил две выписки из актовых книг Киевского Центрального архива, из которых в одной содержится духовное завещание митрополита киевского кн. Гедеона Святополка Четвертинского, в другой подробная опись имущества церковных Луцкой епархии, составленная в 1607 году по смерти епископа К. Терлецкого для ввода во владение его приемника ... В этом интересном акте содержится подробное описание всех церквей епархии, церковной утвари, одежды и книг [...] * опись местечек и сел с поименным перечнем жителей. В этот же отдел (но, вероятно, уже во 2-й том Сборника) имеют войти сообщенные вдовой проф. В. Б. Антоновича выписи, сделанные покойным профессором в Риме в Ватиканском архиве, реляции папского нунция при варшавском дворе за время 1648 и 1649 года. Главное содержание их — борьба Хмельницкого с Польшею. Так как эти выписи писаны на итальянском языке, то явилась необходимость перевести их на русский язык, за каковой труд обязательно взялся профессор Сонни. Со стороны Комиссии требуется ассигновать средства для вознаграждения переводчика ... В издание должны войти как подлинник, так и перевод en regard.

М. В. Довнар-Запольский предложил несколько документов, касающихся последних времен козаччины на правом берегу Днепра. Эти документы (письма) заслуживают издания, но М. В. Довнар-Запольский обещал сделать некоторые примечания к ним (что и необходимо), а потому они могут быть помещены лишь в 2-м томе Сборника. По поводу доклада об издании Сборника имею честь предложить Комиссии, что, по моему мнению, полезно установить некоторые, хотя бы самые краткие правила, касающиеся этого нового издания, вроде нижеследующих:

1. Для [...] статей и материалов, не могущих войти в том Архива ЮЗР, Комиссия издает в неопределенные сроки под заглавием «Исторический сборник, издаваемый Киевскою Археологическою Комиссиею».

2. В сборник входят: а) годовой отчет Комиссии; б) исследования и статьи, относящиеся к истории западного края России; в) материалы по истории Юго-Западной России; г) смесь, в которую может войти и библиография важнейших трудов по истории края.

3. Материалы и исследования могут быть сообщаемы как членами и сотрудниками Комиссии, так и посторонними лицами.

* Текст пошкоджено.

4. Вознаграждение сотрудников определяется применительно к норме, установленной для Архива ЮЗР, то есть 25 рублей за печатный лист исследований, 12 рублей за материалы; и то и другое с перепискою и корректурую.

3. По изданию исторической картографии

Печатающийся новый выпуск картографии уже почти закончен (он может быть выпущен к 1 января следующего года), останется только окончить объяснительную записку В. А. Кордта. Редактор предлагает продолжить это издание новым (последним) выпуском, для которого подбор карт уже сделан им и мною рассмотрен.

Вполне присоединяюсь к ходатайству редактора (записка которого при сем прилагается).

4. О проектах новых изданий

Что касается до проектов новых изданий, то имеется в виду:

а) Новое издание летописей, как редактируемых О. И. Левицким уже упомянутых (именно Львовской, Ерлича, Величка), так и С. Т. Голубевым (Сафоновича);

б) печатание 2-го тома актов о копных судах, под ред. М. Н. Ясинского;

в) издание нового тома переписей южно-русского населения из упомянутых варшавских документов,

г) издание 2-го тома Исторического сборника;

д) издание 3-го выпуска исторической картографии;

е) И. М. Каманин предлагает издание 2-го выпуска Палеографии, который вполне готов и может быть напечатан тотчас по выходе его тома о Б. Хмельницком;

ж) он же предлагает издать акты о казацком движении 1638 г., подобранные покойным Кулишом. Эти акты были уже на рассмотрении Комиссии и приготовлены к изданию, но дело остановилось из-за примечаний, которыми снабдил их П. Ал. Кулиш и которые не всегда совпадают со взглядами, установленными в Комиссии, между тем вдова Кулиша не соглашалась опустить эти примечания. Ныне И. М. Каманин, пользуясь полными правами издания сочинений Кулиша, считает возможным поместить их отдельно в собрании сочинений Кулиша.

Полагаю, что за изданием всех упомянутых начатых томов архива и за началом изданий проектированных, средства Комиссии на будущий год едва ли позволят приступить к каким-либо еще другим работам.

1910 р., січня 5. —

УГОДА КИЇВСЬКОЇ АРХЕОГРАФІЧНОЇ КОМІСІЇ
З КУПЦЕМ І. І. ЧОКОЛОВИМ НА ДРУКУВАННЯ
«ХРОНИКИ САФОНОВИЧА С ПРИЛОЖЕННЯМИ»

Условия

Тысяча девятьсот десятого года, января пятого дня, заключено Киевскою Комиссией для разбора древних актов с содержанием типографии киевским купцом Иваном Ивановичем Чоколовым в нижеследующем:

1

Означенный г. Чоколов обязывается напечатать в своей типографии издание Комиссии: «Хроника Сафоновича с приложениями» по утвержденным Комиссией образцам шрифта в количестве 400 экземпляров, из коих 50 экземпляров должны быть напечатаны на лучшей бумаге, ценою 10 рублей за стопу, а остальные 350 экземпляров на бумаге ценою в 6 рублей за стопу согласно утвержденным Комиссией образцам бумаги того и другого сорта.

2

За напечатание означенного издания г. Чоколов имеет получить от Комиссии по 19 рублей 60 копеек за каждый печатный лист, включая сюда и стоимость употребляемой для сего бумаги того и другого достоинства.

3

Г. Чоколов ручается за правильную и точную накладку типографской краски на листах издания, в противном случае он обязан всякий неудовлетворительно отпечатанный лист перепечатать за свой счет.

4

Корректурa издания лежит на обязанности Комиссии, предварительная же корректурa должна производиться корректором типографии.

5

Г. Чоколов обязывается выпускать в месяц не менее семи печатных листов под условием, что со стороны Комиссии не произойдет задержки оригиналов или корректуры.

6

За печатание заглавного листа на альбомной бумаге по выбору Комиссии, вместе с объявлением о ценах ся изданий, г. Чо-

колов получает двенадцать рублей, включая сюда и стоимость цветной бумаги.

7

Брошюровка изданий также лежит на обязанности г. Чоколова с платою по 10 копеек за каждый экземпляр, с тем неизменным условием, чтобы листы были сшиты, а не склеены.

8

В виду возможной продолжительности печатания и значительности расходов по изданию, уплата производится по мере печатания по усмотрению Комиссии, причем г. Чоколов принимает ответственность перед Комиссией за целостность оплаченных листов впредь до сдачи всей книги в склад Комиссии и в случае их порчи или потери, обязывается вновь их напечатать за свой счет.

9

Оплату настоящего условия, узаконенным гербовым сбором г. Чоколов принимает на себя.

Киевский 1-й гильдии купец *Иван Иванович Чоколов*
Делопроизводитель Комиссии *Ор. Левицкий*

ВР ЦНБ АН України, ф. л., с. в. р. 10237. оригінал.

№ 28

1916 р., грудня 16. —

ЖУРНАЛ ЗАСІДАННЯ КИЇВСЬКОЇ АРХЕОГРАФІЧНОЇ КОМІСІЇ
З ОБГОВОРЕННЯМ ОРГАНІЗАЦІЙНИХ ЗМІН
ТА ПОТОЧНИХ ПЛАНІВ ПУБЛІКАТОРСЬКОЇ РОБОТИ

Комиссия для разбора древних актов в заседании 16 декабря 1916 г. в присутствии председателя В. С. Иконникова, действительных членов: С. Т. Голубева, М. В. Довнар-Запольского, В. З. Завитневича, И. М. Каманина, М. Н. Ясинского и члена-делопроизводителя О. И. Левицкого, прежде всего, по предложению г. председателя, почтили вставанием память почившего в марте текущего года бывшего главного редактора Комиссии М. Ф. Владимирского-Буданова, затем с л у ш а л и : [...]

2) Его же [В. С. Иконникова] доклад о выходе в свет 2-го выпуска «Сборника статей и материалов по истории Юго-Западной России» и о посылке экземпляра этой книги в Министерство внутренних дел для поднесения Его Величеству Государю Императору, в ответ на что последовало от 25 октября сего года уведомление Канцелярии Министерства Императорского Двора, что присланный экземпляр представлен по Высочайшему назначению за таковой подношение повелено благодарить

Комиссию от Высочайшего Его Императорского Величества Имени. 3) Его же доклад о том, что в текущем году, по случаю выбытия из Киева членов Комиссии, профессоров эвакуированных высших учебных заведений, а равно и потому, что типографии отказывались продолжать печатание изданий Комиссии по договоренным ранее ценам, произошла почти полная приостановка в издании ее трудов, и только недавно в типографии Кульженка начато печатание карт для 3-го выпуска «Материалов для истории русской картографии», но и то по увеличенным вдвое против прежних ценам. **О п р е д е л и л и :** принимая во внимание существующее поднятие цен на бумагу, типографические материалы и рабочие руки, от 50 до 60 % повысить временно плату типографиям до размеров, какие можно установить путем частных с ними соглашений, лишь бы только не прекращать печатания и в первую очередь принять меры к выходу в свет в 1917 году следующих изданий, почти оконченных печатанием: Летописей Львовской и Ерлича, под ред. О. И. Левицкого, 1-го тома актов о копных судах, под ред. М. Н. Ясинского, 1-го вып. «Архива Юго-Западной России» [VIII] части [9] тома, под редакцией М. В. Довнар-Запольского и 3-го выпуска «Сборника статей и материалов по истории Юго-Западной России» под ред. С. Т. Голубева.

4) Заявление И. М. Каманина, что им приготовлены к печатанию документы для 4-го тома 2-й части «Архива Юго-Западной России» и что типография Киево-Печерской лавры согласна взять на себя печатание этого тома на выгодных условиях. **О п р е д е л и л и :** поручить г. Каманину войти в соглашение с типографией Киево-Печерской лавры по этому предмету и если результаты таких переговоров окажутся благоприятными, немедленно приступить к печатанию означенного издания.

5) Доклад председателя о том, что весной 1915 года на средства Комиссии был обследован ряд могильных курганов в окрестностях г. Киева, причем производящий эти раскопки Д. А. Эртель представил подробную записку о результатах означенного обследования. **О п р е д е л и л и :** поручить действительному члену Комиссии проф. В. З. Завитневичу, под руководством коего производились раскопки, редактировать записку г. Эртеля для помещения ее в 4-м выпуске «Сборника статей и материалов...», там же поместить предложенный г. Огиенком реферат о Брусилловском церковном братстве и обещанные М. В. Довнар-Запольским документы из галицких архивов.

6) Его же доклад о том, что многие губернские архивные комиссии и другие учреждения обращаются в Комиссию с просьбами о бесплатной высылке им ее изданий, каковые просьбы не всегда могут быть удовлетворены прежде всего ввиду крайне ограниченного права Комиссии пользоваться бесплатной посыл-

кой по почте своих изданий и по другим причинам.
О п р е д е л и л и : удовлетворение подобных просьб бесплатно или за пониженную плату предоставить усмотрению г-на Председателя с возложением расходов по пересылке на счет просителя.

7) Его же доклад о том, что некоторые из гг. членов Комиссии, редактирующие ее издания, высказывали пожелания об увеличении принятого Комиссией полистного редакторского гонорара в 25 руб., находя его крайне недостаточным.
О п р е д е л и л и : ввиду ограниченности бюджета Комиссии и предстоящего увеличения типографских издержек, оставить до времени прежнюю норму редакторского вознаграждения, но иметь суждение особо по каждому изданию.

8) По докладу г-на Председателя о замещении должности главного редактора Комиссии, по обсуждении настоящего вопроса единогласно постановили: избрать на эту должность действительного члена Комиссии проф. Михаила Никитича Ясинского, каковой изъявил на то свое согласие и об утверждении означенного выбора сделать надлежащее представление в Департамент Общих Дел Министерства внутренних дел.

Председатель Комиссии
Члены

В. Иконников
М. Довнар-Запольский
М. Ясинский
С. Голубев
В. Завитневич
И. Каманин

Делопроизводитель

Ор. Левицкий

ВР ЦНБ АН України, ф.х, спр.7715. оригінал.

№29

1917 р., жовтня 8. —

ЛИСТ ГОЛОВИ КОМІСІЇ З УЧБОВИХ ЗАКЛАДІВ
І НАУКОВИХ ПІДПРИЄМСТВ ПРИ МІНІСТЕРСТВІ
НАРОДНОЇ ОСВІТИ АКАДЕМІКА В. І. ВЕРНАДСЬКОГО
ІЗ ПЕТРОГРАДА ДО ГОЛОВИ КИЇВСЬКОЇ КОМІСІЇ
ДЛЯ РОЗГЛЯДУ ДАВНІХ АКТІВ АКАДЕМІКА В. С. ІКОННИКОВА
З ПРОПОЗИЦІЄЮ ПЕРЕВЕСТИ КИЇВСЬКУ КОМІСІЮ
З ПІДПОРЯДКУВАННЯ МІНІСТЕРСТВУ ВНУТРІШНІХ СПРАВ
ДО ВІДОМА МІНІСТЕРСТВА НАРОДНОЇ ОСВІТИ

Милостивый государь Владимир Степанович.

В состоящей под моим председательством Комиссии по учебным учреждениям и предприятиям при Министерстве народного просвещения в последнем заседании был поднят вопрос, в каком

положении находится в настоящее время Комиссия для разбора древних актов в Киеве и на каких условиях она предполагает существовать в будущем.

В Комиссии высказывались мнения, с которыми и я согласен, что такие учреждения как Комиссии по древним актам должны находиться в ведении Министерства народного просвещения. Товарищ министра народного просвещения Н. П. Василенко со своей стороны вошел в Комиссию по ученым учреждениям с запиской о преобразовании Киевской комиссии для разбора древних актов в Киевскую археографическую комиссию.

Сообщая об этом, позволяю себе просить Вас от имени Комиссии не отказать в представлении мне в возможно скором времени Ваших соображений по этому вопросу.

Примите уверение в совершенном почтении и преданности
В. И. Вернадский

ВР ЦНБ АН України, ф. х, спр. 10238. оригінал. автоматизований машинопис.

№ 30

1917 р., листопада 7. —

ЛИСТ ГОЛОВИ КИЇВСЬКОЇ АКАДЕМІКА В. С. ІКОННИКОВА
ДО ГОЛОВИ КОМІСІЇ З УЧБОВИХ ЗАКЛАДІВ
І НАУКОВИХ ПІДПРИЄМСТВ АКАДЕМІКА В. І. ВЕРНАДСЬКОГО З
ВІДПОВІДДЮ НА ЙОГО ЗАПИТ ПРО ДОЦІЛЬНІСТЬ ПЕРЕПІДПОРЯДКУ-
ВАННЯ КИЇВСЬКОЇ АРХЕОГРАФІЧНОЇ КОМІСІЇ ДО МІНІСТЕРСТВА НА-
РОДНОЇ ОСВІТИ

Милостивий Государь
Владимир Иванович

В ответ на Ваше предложение от 8 октября текущего года за № 9644 считаю долгом сообщить следующее:

Киевская комиссия для разбора древних актов почти в течение 75 лет (с 1843 г.) находилась в ведении Киевского, Подольского и Волынского генерал-губернатора. С упразднением генерал-губернаторства (в 1914 г.) по ходатайству председателя Комиссии последовало на его имя от директора Департамента Общих Дел Министерства внутренних дел следующее сообщение (от 7 февр. 1915 г. за № 4669):

«В письме от 15 октября 1914 года на имя бывшего Киевского генерал-губернатора, члена Государственного Совета Ф. Ф. Трепова, Ваше Превосходительство возбудило вопрос о исходатайствовании для Высочайше учрежденной в г. Киеве Комиссии для разбора древних актов права по делам, требующим утверждения, входить с представлениями в Министерство внутренних дел.

Вследствие сего, имею честь уведомить, что при упразд-

нении, в порядке ст. 87 осн. госуд. зак., Киевского, Подольского и Волынского генерал-губернаторства, Министерство внутренних дел имело в виду непосредственное подчинение вышеуказанной Комиссии означенному ведомству. Такой же порядок взаимоотношений Комиссии и Министерства внутренних дел предполагается установить и при проведении вопроса об упразднении Киевского, Подольского и Волынского генерал-губернаторства через законодательные учреждения".

Однако, указанного разрешения вопроса о положении Комиссии не последовало и доселе. Посему, вполне разделяя основную точку зрения изложенную в Вашем письме от 8 октября (т.е. о желательности и целесообразности перевода Комиссии в ведомство Министерства народного просвещения) я полагаю, что Вам необходимо предварительно войти в сношение с Министерством внутренних дел, которому подчинена Комиссия в настоящее время.

Что же касается бюджета Комиссии, то с 1866 г. в распоряжение ее отпускается ежегодно по 6000 р., полученных через Министерство народного просвещения (см. Смету минис.на-род.просвещ., ст.5). Сумма эта, на основании определения генерал-губернатора от 1869 г., распределялась и распределяется так: 1) на личный состав 2944 р. (председателю 1200 руб., главному редактору 800 р., делопроизводителю 500 р., письмоводителю 300 и служителю 144 р.), 2) на канцелярские и хозяйственные расходы 940 р. и 3) на напечатание трудов Комиссии и на производство археологических изысканий 2116 р. При относительной дешевизне печатания в Киеве в прежнее время, возможно было ежегодно выпустить в свет два, а иногда и три тома; но в последнее время, при все более и более возрастающем вздорожании печатного дела, издание трудов Комиссии становится крайне затруднительным. Еще в 1916 г. она успела выпустить в свет 2 тома и в настоящем году почти закончит также два тома, но остальные (5 томов), находящиеся в наборе, пришлось приостановить вследствие непомерного возрастания типографских цен. Насколько последнее велико можно судить по следующему: в октябре настоящего года Комиссия решила приступить к печатанию третьего выпуска древних карт Юго-Западной России по цене, предложенной типографией в 150 р. за лист (в прежнее время печатались карты по 35 р. за лист), а спустя неделю после заказа типография потребовала уже 250 р. за лист. В последнее время Комиссией намечено ряд новых томов, но приступить к их печатанию, конечно, нет никакой возможности. Комиссия располагает обширным и богатым материалом Киевского Центрального Архива, помещающемся в университете Св. Владимира, но при издании документов привлекает и другие материалы как русских, так и иностранных

архивов и библиотек, что также требует расходов на переписку документов и командирование лиц для извлечения материалов, не говоря уже о том, что полистная плата за понесенные труды (по 25 р. за печ. лист) в настоящее время является крайне скудной. Между тем, Виленская археографическая комиссия для издания древних актов пользовалась бюджетом в 8000 рубл. ("Краткий отчет Вилен. комиссии. 1864 — 1906 гг."), а Петроградская археографическая комиссия с 1904 г. располагает бюджетом в 30100 р., из коих на издания ассигновано 20000 руб. (см. 3-е ПСЗРИ, т. XXIV, № 23984). Необходимо прибавить, что особенность изданий Киевской Комиссии составляет то, что они сопровождаются более или менее обширными исследованиями по печатаемым ею историческим материалам, составляемые местными в качестве членов и сотрудников Комиссии и оплачиваемыми полистной платой. Издания Комиссии в свое время были оценены как известными учеными, так и специальными органами печати (ЖМНП, Сборн. госуд. знаний, некот. изд[ания] Акад. Наук и др.).

Наконец, что касается личного состава Киевской комиссии, то весьма желательно сохранить и на будущее время некоторые ее особенности в этом отношении (особенности, отличающие Киевск. комиссию как от Виленской, так отчасти и от Петроградской), а именно, наряду с должностями председателя и делопроизводителя Комиссии, должна быть удержана должность главного редактора, являющегося помощником председателя по ближайшему заведованию учеными изданиями Комиссии и заместителем председателя на случай отсутствия последнего. Целесообразность такой постановки дела, ведущей свое начало с 1861 г., подтверждается продолжительным опытом, когда обязанности главного редактора последовательно несли следующие ученые: Н. Д. Иванишев (юрист), В. Б. Антонович (историк) и М. Ф. Владимирский-Буданов (историк-юрист).

Вот те данные и соображения, которые Киевская комиссия считает необходимым представить на усмотрение Ваше при решении вопроса о дальнейшем ее положении.

Настоящий ответ был заслушан и единогласно одобрен на заседании Киевской комиссии 30 октября.

ВР. ЦНБ АН України, ф.з, спр. 10239. відлук. машиннопис.

№ 31

[1917 р., жовтень — лютий]. —

ПРОЕКТ ПОЛОЖЕННЯ КИЇВСЬКОЇ АРХЕОГРАФІЧНОЇ КОМІСІЇ

Проект положения о Киевской археографической комиссии

§ 1. Утвержденная по Высочайшему повелению в 1843 году при Управлении Киевского, Подольского и Волынского генерал-

губернатора Киевская комиссия для разбора древних актов переименовывается в Киевскую археографическую комиссию. Комиссия эта, являясь самостоятельным учреждением, состоит в ведомстве Министерства народного просвещения.

§ 2. Киевская археографическая комиссия имеет целью научный разбор и систематическое издание источников по истории Южной и Западной Руси, а равно памятников юридических и литературных от древнейших времен и до конца XVIII века.

§ 3. Для выполнения своей задачи Комиссия имеет право: а) входить в непосредственные сношения со всеми учреждениями и лицами, от которых может ожидать содействия и сообщение нужных ей сведений как в означенных выше пределах, так и за их границами; б) для розыскания и обозрения необходимых ей материалов командировать лиц, принадлежащих к составу Комиссии, так же и посторонних, в) получать по непосредственному своему требованию рукописи, акты и печатные издания их архивов, хранилищ и библиотек всех ведомств и учреждений, с соблюдением по каждому месту хранения сих материалов особых на предмет их выдачи законоположений.

§ 4. Комиссию составляют: Председатель, Главный редактор, Члены и Правитель дел, кроме того, Комиссия имеет сотрудников и корреспондентов.

П р и м е ч а н и е : при введении в действие настоящего положения о Киевской археографической комиссии все наличные члены Киевской комиссии для разбора древних актов, а равно и должностные лица этой последней Комиссии, переименованной в Киевскую археографическую комиссию, сохраняют свои звания и полномочия, не подвергаясь новой баллотировке; при этом указанный в § 6 срок полномочий для Главного редактора и Правителя дел начинается со дня утверждения настоящего Положения.

§ 5. Председатель избирается членами Комиссии из ее наличного состава или из посторонних лиц, об его избрании доводится до сведения министра народного просвещения. Председателю принадлежит общее руководство ученой и издательской деятельностью Комиссии; он же назначает заседания Комиссии и председательствует в них.

§ 6. Главный редактор и Правитель дел Комиссии избираются из числа ее членов простым большинством голосов, сроком на пять лет с правом переизбрания на последующие сроки.

§ 7. Ближайшее заведование всеми учеными изданиями Комиссии возлагается на Главного редактора; он же, в случае болезни или отсутствия Председателя, Исправляет его должность.

§ 8. Правитель дел заведывает всем делопроизводством

Комиссии, ведет протоколы ее заседаний и составляет годовые отчеты о ее деятельности. В помощь ему властью Председателя назначается письмоводитель.

§ 9. В члены Комиссии избираются лица, известные своей научной деятельностью в круге вопросов, входящих в ее задачи и могущие принимать участие в ее трудах.

§ 10. В сотрудники Комиссии избираются лица, которые могут быть ей полезны своими сведениями по археографии или исполнением ее поручений.

§ 11. В корреспонденты Комиссии избираются лица, принесшие ей в дар ценные рукописи, книги и т. п., а также оказавшие существенную материальную поддержку какому-нибудь из ее изданий.

§ 12. Кандидаты в члены и сотрудники должны быть предложены не менее чем тремя членами Комиссии; предложение должно быть письменное с указанием в нем пользы, которую может принести ей лицо, предложенное к избранию. Предложение это рассматривается в ближайшем заседании Комиссии, а выборы совершаются в следующем за тем заседании путем закрытой баллотировки. Избранным признается получивший большинство двух третей голосов участвовавших в баллотировке. Корреспонденты же избираются простым большинством голосов.

§ 13. Для законности заседаний Комиссии, в которых проводятся выборы Председателя, Главного редактора, членов и сотрудников, необходимо присутствие в них не менее двух третей общего числа постоянно живущих в Киеве. Для решения же текущих дел Комиссии, а равно и для избрания корреспондентов достаточно присутствия в заседании не менее половины ее членов.

§ 14. Комиссия имеет свою библиотеку и свое собрание древних рукописей и актов.

§ 15. Ответственность за целостность имущества Комиссии, равно и предоставленных во временное пользование рукописей, актов и изданий возлагается на Правителя дел; при отпуске же, с разрешения Председателя Комиссии, рукописей и изданий для пользования ими вне помещения Комиссии, ответственность за их сохранность переходит на лица или учреждения, коим эти материалы предоставлены.

§ 16. Средства Комиссии составляют: а) суммы, отпускаемые на ее содержание из Государственного казначейства; б) суммы, вырученные от продажи изданий Комиссии и в) пожертвования. Суммы, означенные в пунктах б) и в), составляют специальные средства Комиссии, к каковым причисляются также и остатки от штатных ассигнований на ее издания.

§ 17. Отпускаемые Комиссии из Государственного казначейства суммы расходуются в пределах штатных ассигнований, а

специальные средства расходуются по смете, ежегодно составляемой Комиссией, и на основании ее постановлений.

§ 18. По истечении каждого года Комиссия составляет отчет о своей деятельности, представляет его министру народного просвещения и затем печатает его в одном из своих изданий.

§ 19. Комиссия имеет печать с изображением государственного герба и надписью «Киевской археографической комиссии».

§ 20. Комиссия пользуется правами бесплатной пересылки по почте корреспонденции, а равно и своих изданий, адресованных учреждениям и официальным лицам.

§ 21. Подробные правила о деятельности Комиссии и о порядке и распределении занятий ее устанавливаются самой Комиссией.

Председатель
Главный редактор
Правитель дел

ВР ЦНБ АН України, ф.х., спр.10545. — копія.

№32

1921 р., травня 18. —

ПОВІДОМЛЕННЯ ПРО РІШЕННЯ СПІЛЬНОГО ЗІБРАННЯ ВУАН
ЗАТВЕРДИТИ РІШЕННЯ ПРО ОБ'ЄДНАННЯ КОМІСІЇ
ДЛЯ РОЗГЛЯДУ ДАВНІХ АКТІВ ТА АРХЕОГРАФІЧНОЇ КОМІСІЇ
ПРИ АКАДЕМІЇ НАУК

До Археографічної комісії при Українській Академії наук.

Маю за честь довести до відому Археографічної комісії про таку постанову Спільного Зібрання Академії (прот. № 97, 18 травня 1921 р.): «З. З а с л у х о в а н о підписаний протокол сполученого засідання членів «Комиссии для разбора древних актов» і членів Археографічної комісії при Українській Академії наук і з а т в е р д ж е н о постанову, що винесло те засідання, а саме: а) Обидві комісії, з їхнім майном, виданнями і т.д. з'єднуються в одну Археографічну комісію, яка має бути при Українській Академії наук. б) Члени обох об'єднаних комісій, які лічаться в кожній з них на 13 квітня 1921 р., увиходять як дійсні члени до складу об'єднаної Археографічної комісії при Українській Академії Наук.

Старший діловод [Підпис.]

ВР ЦНБ АН України, ф.х., спр.10404. — оригінал.

1922 р., січня 18. —

ЛИСТ ГОЛОВИ АРХЕОГРАФІЧНОЇ КОМІСІЇ ВУАН
В. С. ІКОННИКОВА ДО КАНЦЕЛЯРІЇ ВУАН ІЗ ЗВІТОМ
ПРО РОБОТУ КОМІСІЇ У 1921 Р.

В Канцелярию Всеукраинской Академии Наук

В ответ на отношение от 15 января 1922 г. считаю долгом сообщить следующие сведения о деятельности Археографической комиссии состоящей при Академии Наук за 1921 год.

В начале 1921 года возникло предположение о соединении бывшей Комиссии для разбора древних актов, существовавшей в Киеве свыше 75 лет и приобретшей научную известность своими изданиями материалов (летописей, историко-юридических актов и др. исторических «памятников»), печатавшихся в «Архиве Юго-Западной России» и «Сборниках» и исследованиями ею местной истории, — с Археографической комиссией, существовавшей при Украинской Академии наук. Означенное предложение вскоре нашло свое осуществление на том основании, что члены обеих комиссий вошли в состав новой Комиссии, находящейся в ведомах Общего собрания Академии. Таким образом, состав ее определился из следующих лиц: головы (акад. В. С. Иконников, бывший председатель Комиссии для разбора древних актов), керовничого (акад. О. И. Левицкий, был делопроизводителем той же комиссии), в ведении которого находятся архив, библиотека и склад изданий Комиссии, и 15 членов, в состав которых вошли и вновь избранные члены — завед. Центр. архивом В. А. Романовский, проф. И. И. Соколов и В. В. Мияковский (он же помощник керивничого). При Комиссии состоят секретарь П. А. Сушицкая и деловод Г. А. Иванец. Список должностных лиц и членов Комиссии был сообщен в Общее собрание Академии Наук.

С апреля месяца по декабрь 1921 г. Комиссия провела 8 заседаний. Прежде всего ей пришлось выработать «положение» на основании бывшего Положения Комиссии для разборов древних актов и Археографической комиссии, состоявшей при Академии наук, которое и было утверждено Общим собранием оной последней. Затем Комиссия должна была озаботиться о тех изданиях Комиссии для разбора древних актов, которые были уже в печати в трех типографиях (Кульженки, Корчак-Новицкого и Чоколова). Собрание сведения о них было возложено на деловода Комиссии Иванца, который сообщил, что издания эти находятся пока в сохранности, но частичной проверки еще сде-

лано не было в ожидании, что Академия наук может получить для своих работ типографии. Что же касается самих изданий, то два из них (редактора О. И. Левицкого и М. В. Довнар-Запольского) по отпечатании оглавлений могли бы быть выпущены в свет, а остальные (4) потребуют дополнений и окончания. Затем Комиссия решила и впредь сохранить прежний характер изданий: «Архив» (переименовав его в «Архив Украины») и «Сборник», в который входят материалы [...] и отдельные документы и статьи. План этот был также принят Академиею наук. Между тем, в Комиссию поступило заявление профессора Харьковского университета Довнар-Запольского о том, что в харьковских архивах имеются документы, могущие служить важными дополнениями к материалам, издаваемым Комиссией. Рассмотрев означенное предложение, нашли возможным принять его и назначили на извлечение материалов и переписку их 50.000 рублей.

В свою очередь, действительный член И. И. Соколов предложил отправиться в Нежин для описи коллекций в архивах греческих поселенцев г. Нежина, находящихся при тамошнем институте. Комиссия одобрила эту его поправку и исходатайствовала ему командировку для этой цели.

ВР ЦНБ АН України, ф.х., спр. 10408, оригінал.

№ 34

1922 р., квітня 12. —

ЗАЯВА УПРАВИ ВСЕУКРАЇНСЬКОЇ АКАДЕМІЇ НАУК ДО КИЇВСЬКОГО ГУБВИКОНКОМУ З ПРИВОДУ ПОВЕРНЕННЯ ДО АКАДЕМІЇ НЕЗАВЕРШЕНИХ ВИДАНЬ КИЇВСЬКОЇ АРХЕОГРАФІЧНОЇ КОМІСІЇ

До Київського губвиконкому

Київська Комісія для розбору давніх актів, що її в квітні 1921 року приєднано до установ Всеукраїнської Академії наук, — ще за часів до революції друкувала своїх видання по різних друкарнях м. Києва, а саме:

А) В друкарні, бувш. Чоколова.

1. Проф. Довнар-Запольский. Акты по статистике и экономическому положению населения Волини в XVI - XVIII веках, 2-й том (32 друк. арк.).

2. Проф. С. Т. Голубев. Синопис (39 друк. арк.).

* В тексті нерозбірливо.

3. Проф. С. Т. Голубев. Исторический сборник статей и материалов по истории Юго-Западной России (25 друк. аркушів).

Б) *В друкарні бувш. Кульженка.*

1. Проф. М. Н. Ясинский. Акты о копных судах. — 1-й том (52 друк. арк.)

В) *В друкарні бувш. Корчак-Новицького.*

1. Проф. Довнар-Запольский. Акты по статистике и экономическому положению населения Волыни в XVI — XVIII веках, 1-й том.

Всі ці видання друкувались, кожне в кількості 400 примірників, і через те, що вони не були закінчені, залишаються до цього часу по друкарнях.

Всі рахунки відповідних друкарень за набір, папер і друкування тих видань своєчасно були оплачені Комісією, але коли Управа Академії вдалася до Правління державного об'єднання підприємств поліграфічної промисловості «Київ-Печать» [з] проханням видати ті видання, Правління «Київ-Печать» 6 квітня ц/р під № 332 відповіло, що ці видання можуть бути видані Академії лише за плату готівкою по ціні утилізаційного паперу, себто 1.500.000 карб. за пуд.

Повідомляючи про списане, Управа Академії прохає Губвиконком звернути увагу Правління «Київ-Печать» на незаконність вимог останнього і зробити розпорядження про видачу Академії належних їй видань без усякої платні.

Голова Управи академік (підпис)

Завід. адмін. відділом (підпис)

З оригіналом згідно:

Завід. адмін. п/від. (підпис)

II
ПЕРСОНАЛЬНИЙ СКЛАД
КИЇВСЬКОЇ АРХЕОГРАФІЧНОЇ КОМІСІЇ*

ГОЛОВИ КОМІСІЇ

Писарев М. Е. (1843 — 1848)**
Судієнко М. Й. (1848 — 1857)
Юзефович М. В. (1857 — 1889)
Вельяминов-Зернов В. В. (1889 —
1904)
Іконников В. С. (1904 — 1921)

ВІЦЕ-ГОЛОВИ КОМІСІЇ

Шодуар С. І. де (1843 — 1858)
Іванишев М. Д. (1859 — 1865)
Щебальський П. К. (1882)

ГОЛОВНІ РЕДАКТОРИ КОМІСІЇ

Іванишев М. Д. (1861 — 1863) Анто-
нович В. Б. (1863 — 1882)
Владимирський-Буданов М. Ф.
(1882 — 1916) Ясинський М. М.
(1916 — 1921)

ДІЛОВОДИ КОМІСІЇ

Іванишев М. Д. (1843 — 1859)
Пясецький Ф. (1859 — 1860)
Лебединцев Ф. Г. (1860 — 1865)
Самчевський І. О. (1865 — 1871)
Козловський К. Є. (1871 — 1873)
Левицький О. І. (1874 — 1921)

ПОЧЕСНІ ЧЛЕНИ КОМІСІЇ

1843

Філарет, митрополит Київський і
Галицький Іннокентій, архі-
єпископ Харківський і Ах-
тирський
Арсеній, архієпископ Подольський і
Брацлавський, пізніше митрополит
Київський
Анатолій, єпископ Острозький
Пивницький М., католицький
єпископ Луцький

* Складено на основі: [Левицький О. И.] Сведения о деятельности Киевской Комиссии для разбора древних актов // Сборник статей и материалов по истории Юго-Западной России. — К., 1911. — Вып.1; [Левицький О. И.] Летопись занятий Комиссии (1911 — 1914 гг.) // Сборник статей и материалов по истории Юго-Западной России. — К., 1916. — Вып.1; Архівні матеріали ЦДІА України в Києві.

** Відмовився від обрання в 1843 р., фактично став головою лише 1845 р.

*** До виконання обов'язків віце-голови так і не приступив.

Давидов С. І., попечитель Київського
учбового округу
Фундуклей І. І., київський цивільний
губернатор
Писарев М. Е., керуючий канце-
лярією генерал-губернатора
Берлінський М. Ф., статський радник,
київський краєзнавець
Свідзинський К. К., волинський
поміщик, краєзнавець
Любомирський Г., князь

1844

Юзефович М. В., помічник
попечителя Київського учбового
округу
Ревуський Г., граф, предводитель
дворянства Волинської губернії
Судієнко М. Й., почесний попечитель
Чернігівської гімназії
Солнцев Ф. Г., академік
Гаммер-Пургшталь фон І., німецький
орієнталіст

1845

Гишкевич К., граф
Філарет, митрополит Московський

1848

Траскін О. С., попечитель Київського
учбового округу Мацеевський В.,
колишній професор Варшавського
університету

1851

Оболенський М. А., князь, начальник
Московського Головного архіву
Міністерства закордонних справ
Ростовцев Я. І., граф, генерал-
ад'ютант, начальник військово-на-
вчальних закладів

1889

Вельяминов-Зернов В. В., попечитель
Київського учбового округу

1893

Делянов І. Д., міністр народної
освіти, граф
Ігнат'єв О. П., граф, київський гене-
рал-губернатор
Іоанікій, митрополит Київський
Бичков А. Ф., член Державної Ради
Драгомиров М. І., командуючий
військами Київського військового
округу

1910

Уварова П. С., графіня

ДІЙСНІ ЧЛЕНИ КОМІСІЇ

1843

Шодуар С. І. де, барон, почесний
попечитель Києво-Подільського
дворянського училища
Максимович М. О., професор у
відставці
Іванишев М. Д., ординарний професор
університету Св. Володимира
Домбровський В. Ф., виконуючий
обов'язки екстраординарного про-
фесора університету Св. Во-
лодимира

1845

Ставровський О. І., екстра-
ординарний професор
університету Св. Володимира
Чехович В. П., ординарний професор
Київської духовної академії
Селін О. І., ад'юнкт університету
Св. Володимира

* Обрання Г. Любомирського не враховано в списках О. І. Левицького.

- 1848
- Рігельман М. А., поміщик
Чернігівської губернії
- 1850
- Метлинський А. А., екстраор-
динарний професор університету
Св. Володимира
Павлов П. В., ад'юнкт університету
Св. Володимира
- 1854
- Гогоцький С. С., ординарний
професор університету Св. Во-
лодимира
- 1857
- Райек А., завідуючий Львівським
архівом давніх актів
- 1860
- Броель-Платер де В., граф, поміщик
Волинської губернії
- 1863
- Сулима С., генерал-майор
Лебединцев П. Г., кафедральний про-
тоієрей
Трубецький А. В., князь
Фаворов Н. А., протоієрей, професор
університету Св. Володимира
Скрипцін В. В., таємний радник
Воронін А. Ф., чиновник особливих
доручень при Київському генерал-
губернаторі
Антонович В. Б., ординарний
професор університету Св. Во-
лодимира
- 1868
- Слепушкін І. І., директор 2-ї київської
гімназії
- Щербаков М. Г., губернський секре-
тар
Козловський К. Є., помічник
бібліотекаря університету Св. Во-
лодимира
- 1872
- Шульгін В. Я., професор у відставці
Терновський С. О., професор Казан-
ської духовної академії
- 1873
- Голіцин М. М., князь
- 1877
- Кибальчич Т. В., археолог
- 1878
- Новицький І. П., історик
- 1885
- Лазаревський О. М., член київської
судової палати, історик
Косич А. І., генерал-лейтенант
- 1890
- Іконников В. С., заслужений
ординарний професор
університету Св. Володимира
- 1893
- Малишевський І. І., професор
Київської духовної академії
- 1890
- Голубев С. Т., заслужений професор
Київської духовної академії
Дашкевич М. П., професор
університету Св. Володимира

* В списках О. І. Левицького пропущений.

1905

Петров М. І., заслужений професор
Київської духовної академії

1908

Завитневич В. З., заслужений
професор Київської духовної ака-
демії

Довнар-Запольський М. В.,
ординарний професор
університету Св. Володимира
Ісинський М. М., виконуючий
обов'язки ординарного професора
університету Св. Володимира

1910

Каманін І. М., архіваріус Київського
Центрального архіву давніх актів
Стороженко А. В., предводитель дво-
рянства Переяславського повіту

1918

Стороженко М. В., історик
Щербина В. І., історик
Криловський А. С., бібліотекар
Київської духовної академії
Василенко М. П., історик

ЧЛЕНИ-СПІВРОБІТНИКИ

1843

Куліш П. О., учитель Києво-
подільського дворянського
училища

1844

Гогоцький С. С., ад'юнкт Київської
духовної академії
Коробкін З., учитель 1-ї київської
гімназії
Кітченко Ф. А., інспектор черні-
гівської гімназії

Зубрицький Д. І., ректор Львівської
ставропігійської друкарні
Сивицький В. І., кременецький
повітовий стряпчий
Грембецький Д., товариш голови
чернігівської кримінальної палати
Крижановський, колежський асесор

1845

Арсеньев С. А., учитель 1-ї київської
гімназії
Келлер Е., граф
Сенчило-Стефановський О. Ф., учи-
тель малювання
Селецький П. Д., чиновник канцелярії
генерал-губернатора
Шевченко Т. Г., художник Академії
Рігельман М. О., поміщик
Чернігівської губернії

1846

Костомаров М. І., ад'юнкт
університету Св. Володимира
Бірюкович А., чиновник духовно-на-
вчального управління Св. Синоду
Прушинський, чиновник канцелярії
генерал-губернатора

1848

Лукашевич П. О., поміщик Полтавсь-
кої губернії
Козловський С. А., помічник бібліо-
текаря університету Св. Во-
лодимира

1849

Чаплинський А. М., помічник бібліо-
текаря університету Св. Во-
лодимира

1850

Незабитовський В. А., учитель 2-ї
київської гімназії, згодом —
професор

1853

Ростовцев І. Я., учитель 1-ї київської гімназії

Самчевський І. О., учитель 2-ї київської гімназії

1859

Милович В., кандидат законодавства, поміщик Волинської губернії

1860

Лебединцев Ф. Г., викладач київської семінарії

1893

Голубев С. Т., професор Київської духовної академії

Каманін І. М., помічник завідуючого Київським центральним архівом давніх актів

Стороженко М. В., інспектор народних училищ

1908

Щербина В. І., статський радник

Криловський А. С., бібліотекар Київської духовної академії

1911

Корат В. О., бібліотекар університету Св. Володимира

ЧЛЕНИ-КОРЕСПОНДЕНТИ
КОМІСІЇ

1845

Пераштейн А., учитель острозького дворянського училища

1846

Сивицький В. І., губернийський волинський стряпчий

1815

Іванов С. С., чиновник Московського Головного Архіву Міністерства закордонних справ

1883

Китицин П. О.

III
ВИДАННЯ КИЇВСЬКОЇ
АРХЕОГРАФІЧНОЇ КОМІСІЇ*

1. *Памятники*, изданные Временною комиссиею для разбора древних актов, Высочайше учрежденною при киевском военном, подольском и волынском генерал-губернаторе. — К., 1845. — Т. 1. — 990 с.
2. *Памятники...* — К., 1848. — Т. 1. — 2-е изд. — 990 с.
3. *Памятники...* — К., 1846. — Т. 2. — 776 с.
4. *Памятники...* — К., 1852. — Т. 3. — 754 с.
5. *Памятники...* — К., 1859. — Т. 4. — 968 с.
6. *Памятники...* — К., 1898. — Кн. I: Т. 1. — 3-е изд.; Т. 2. — 2-е изд. — 622 с.
7. *Памятники...* — К., 1898. — Кн. 2: Т. 3. — 2-е изд. — 618 с.
8. *Архив Юго-Западной России*. — Киев, 1859. — Ч. 1. — Т. 1. Акты, относящиеся к истории православной церкви Юго-Западной России (1481 — 1596 гг.) / Под ред. Н. Д. Иванишева. — 641 с. — (Далі: АЮЗР.)
9. *АЮЗР*. — К., 1864. — Ч. 1. — Т. 2. Материалы для истории православия в Западной Украине в XVIII ст. / Под ред. Ф. Г. Лебединцева. — 897 с.
10. *АЮЗР*. — К., 1864. — Ч. 1. — Т. 3. Материалы для истории православия в Западной Украине в XVIII ст. / Под ред. Ф. Г. Лебединцева. — 907 с.
11. *АЮЗР*. — К., 1871. — Ч. 1. — Т. 4. Акты об униии и состоянии православной церкви в Юго-Западной России во 2-й половине XVII и в XVIII ст. (1648 — 1798 гг.) / Под ред. В. Б. Антоновича. — 846 с.
12. *АЮЗР*. — К., 1872. — Ч. 1. — Т. 5. Акты, относящиеся к делу о подчинении Киевской митрополии Московскому патриархату (1620 — 1694 гг.) / Под ред. С. А. Терновского. — 671 с.
13. *АЮЗР*. — К., 1883. — Ч. 1. — Т. 6. Акты о церковно-религиозных отношениях в Юго-Западной Руси (1372 — 1648 гг.) / Под ред. О. И. Левицкого. — 1120 с.
14. *АЮЗР*. — К., 1887. — Ч. 1. — Т. 7. Памятники литературной полемики православных южнорусов с латино-униатами (XVI — XVII ст.) / Под ред. С. Т. Голубева. — 818 с.
15. *АЮЗР*. — К., 1914. — Ч. 1. — Т. 8. Памятники литературной полемики православных южнорусов с протестантами и латиноуниатами в Юго-Западной Руси за XVI и XVII ст. / Под ред. С. Т. Голубева. — 812 с.

* Укладено за тематично-хронологічним принципом.

16. АЮЗР. — К., 1893. — Ч. 1. — Т. 9. Лифос, полемическое сочинение, вышедшее из Киевопечерской типографии в 1844 году с возражениями и замечаниями Кассиана Саковича / Под ред. С. Т. Голубева. — 594 с.
17. АЮЗР. — К., 1904. — Ч. 1. — Т. 10. Акты, относящиеся к истории православной церкви в Галиции (1423 — 1714 гг.) и извлеченные из львовских архивов / Под ред. А. С. Крыловского. — 995 с.
18. АЮЗР. — К., 1904. — Ч. 1. — Т. 11. Акты, относящиеся к истории Львовского ставропигиального братства (1599 — 1702 гг.) / Под ред. А. С. Крыловского. — 930 с.
19. АЮЗР. — К., 1904. — Ч. 1. — Т. 12. Акты, относящиеся к истории Львовского ставропигиального братства (1586 — 1881 гг.) / Под ред. А. С. Крыловского. — 871 с.
20. АЮЗР. — К., 1861. — Ч. 2. — Т. 1. Постановления дворянских провинциальных сеймиков в Юго-Западной России (1569 — 1654 гг.) / Под ред. М. Д. Иванишева. — 414 с.
21. АЮЗР. — К., 1888. — Ч. 2. — Т. 2. Акты для истории провинциальных сеймиков Юго-Западной края во второй половине XVII в. (1654 — 1697 гг.) / Под ред. Н. В. Стороженко. — 719 с.
22. АЮЗР. — К., 1910. — Ч. 2. — Т. 3. Постановления провинциальных сеймиков Юго-Западной Руси в 1698 — 1726 гг. / Под ред. И. М. Каманина. — 938 с.
23. АЮЗР. — К., 1863. — Ч. 3. — Т. 1. Акты о казаках (1500 — 1648 гг.) / Под ред. В. Б. Антоновича. — 553 с.
24. АЮЗР. — К., 1868. — Ч. 3. — Т. 2. Акты о казаках (1679 — 1716 гг.) / Под ред. В. Б. Антоновича. — 1052 с.
25. АЮЗР. — К., 1876. — Ч. 3. — Т. 3. Акты о гайдаках (1700 — 1768 гг.) / Под ред. В. Б. Антоновича. — 1025 с.
26. АЮЗР. — К., 1914. — Ч. 3. — Т. 4. Акты, относящиеся к эпохе Богдана Хмельницкого / Под ред. И. М. Каманина. — 1090 с.
27. АЮЗР. — К., 1902. — Ч. 3. — Т. 5. Акты о мнимом крестьянском восстании в Юго-Западном крае в 1789 г. / Под ред. В. Б. Антоновича. — 974 с.
28. АЮЗР. — К., 1908. — Ч. 3. — Т. 6. Акты Шведского государственного архива, относящиеся к истории Малороссии (1649 — 1660 гг.) / Под ред. Н. В. Молчановского. — 482 с.
29. АЮЗР. — К., 1867. — Ч. 4. — Т. 1. Акты о происхождении шляхетских родов в Юго-Западной России (1442 — 1760 гг.) / Под ред. В. Б. Антоновича. — 575 с.
30. АЮЗР. — К., 1869. — Ч. 5. — Т. 1. Акты, относящиеся к истории городов и местечек в Юго-Западной России (1432 — 1798 гг.) / Под ред. В. Б. Антоновича. — 740 с.
31. АЮЗР. — К., 1890. — Ч. 5. — Т. 2. — Кн. 1. Переписи еврейского населения в Юго-Западном крае в 1765 — 1791 гг. / Под ред. И. М. Каманина. — 622 с.
32. АЮЗР. — К., 1890. — Ч. 5. — Т. 2. — Кн. 2. Переписи еврейского населения в Юго-Западном крае в 1765 — 1791 гг. / Под ред. И. М. Каманина. — 667 с.

33. АЮЗР. — К., 1876. — Ч. 6. — Т. 1. Акты об экономических и юридических отношениях крестьян в Юго-Западной России в XVI — XVIII ст. (1498 — 1795 гг.) / Под ред. К. Е. Козловского. — 775 с.
34. АЮЗР. — К., 1876. — Ч. 6. — Т. 1 (Приложение) Акты об экономических и юридических отношениях крестьян в Юго-Западной России в XVI — XVIII ст. / 1498 — 1795 гг. / Под ред. К. Е. Козловского и И. П. Новицкого. — 793 с.
35. АЮЗР. — К., 1870. — Ч. 6. — Т. 2. Акты о крестьянах в XVIII ст. (1700 — 1799 гг.) / Под ред. В. Б. Антоновича. — 819 с.
36. АЮЗР. — К., 1886. — Ч. 7. — Т. 1. Акты о заселении Юго-Западной России (1386 — 1700 гг.) / Под ред. В. Б. Антоновича; Введение М. Ф. Владимирского-Буданова. — 744 с.
37. АЮЗР. — К., 1890. — Ч. 7. — Т. 2. Акты о заселении Юго-Западной России (1471 — 1668 гг.) / Под ред. М. Ф. Владимирского-Буданова. — 859 с.
38. АЮЗР. — К., 1905. — Ч. 7. — Т. 3. Акты о заселении Южной России XVI — XVII вв. / Под ред. М. Ф. Владимирского-Буданова; Люстрации украинских старост XVIII ст. / Под ред. В. И. Щербины. — 1208 с.
39. АЮЗР. — К., 1893. — Ч. 8. — Т. 1. Материалы для истории местного управления в связи с историей сословной организации. Акты Барского староства XV — XVIII ст. / Под ред. М. С. Грушевского. — 502 с.
40. АЮЗР. — К., Ч. 8. — Т. 2. Материалы для истории местного управления в связи с историей сословной организации. Акты Барского староства XVII — XVIII ст. / Под ред. М. С. Грушевского. — 772 с.
41. АЮЗР. — К., 1909. — Ч. 8. — Т. 3. Акты о брачном праве и семейном быте в Юго-Западной Руси в XVI — XVII вв. / Под ред. О. И. Левицкого. — 858 с.
42. АЮЗР. — К., 1907. — Ч. 8. — Т. 4. Акты о землевладении в Юго-Западной России в XV — XVIII вв. / Под ред. М. Ф. Владимирского-Буданова. — 772 с.
43. АЮЗР. — К., 1907. — Ч. 8. — Т. 5. Акты об украинской администрации XVI — XVII вв. / Под ред. М. В. Довнар-Запольского. — 717 с.
44. АЮЗР. — К., 1911. — Ч. 8. — Т. 6. Акты о землевладении в Юго-Западной России в XV — XVIII вв. / Под ред. М. Ф. Владимирского-Буданова. — 620 с.
- 45 — 47. *Летопись* событий в Юго-Западной России в XVII ст., составленная в 1720 г. бывшим канцеляристом малороссийской генеральной канцелярии Самойлом Величком. — К., 1848. — Т. 1 / Под ред. Н. И. Костомарова и Н. А. Ригельмана. — 533 с.; 1851. — Т. 2 / Под ред. Н. А. Ригельмана. — 645 с.; 1855. — Т. 3. / Под ред. И. О. Самчевского. — 584 с.; 1864. — Т. 4. / Под ред. В. Б. Антоновича и И. О. Самчевского. — 423 с.
48. *Летопись* гадяцкого полковника Григория Грабянки / Под ред. И. О. Самчевского. — К., 1853. — 420 с.
49. *Летопись* Самовидца по новооткрытым спискам / Под ред. О. И. Левицкого. — К., 1878. — 568 с.
50. *Сборник* летописей, относящихся к истории Южной и Западной Руси / Под ред. В. Б. Антоновича. — К., 1888. — 386 с.

51. *Сборник материалов для исторической топографии Киева и его окрестностей* / Под ред. В. В. Антоновича и Ф. А. Терновского. — К., 1874. — 415 с.
- 52 — 53. *Жизнь князя Андрея Михайловича Курбского в Литве и на Волыни: В 2 т.* / Под ред. Н. Д. Иванишева. — К., 1849. — Т. 1. — 402 с.; Т. 2. — 376 с.
54. *План г. Киева 1695 г.* / Под ред. П. Г. Лебединцева. — К., 1893. — 2 с.
55. *Материалы по истории русской картографии* / Под ред. В. А. Кордта. — К., 1899. — Вып. 1. — 15 с., 32 табл.
56. *Материалы по истории русской картографии* / Под ред. В. А. Кордта. — К., 1910. — Вып. 2. — 31 с., 45 табл.
57. *Палеографический сборник. Материалы по истории южнорусского письма в XV — XVIII вв.* / Под ред. И. М. Каманина. — К., 1899. — 46 с., 81 снимок.
58. *Указатель к изданиям Временной комиссии для разбора древних актов* / Под ред. И. П. Новицкого. — К., 1878. — Т. 1. Имена личные. — 862 с.
59. *Указатель к изданиям Временной комиссии для разбора древних актов* / Под ред. И. П. Новицкого. — К., 1883. — Т. 2. Имена географические. — 980 с.
60. *Сборник статей и материалов по истории Юго-Западной России.* — К., 1911. — Вып. 1.
61. *Сборник статей и материалов по истории Юго-Западной России.* — К., 1916. — Вып. 2.
62. *Древности, изданные Временной комиссией для разбора древних актов.* — К., 1846. — Вып. 1 — 3. / Под ред. Н. Д. Иванишева.
63. *Ответ Киевской комиссии для разбора древних актов на обвинения некоторых газет и журналов по поводу выхода в свет 1-го тома 2-й части «Архива Юго-Западной России»* / Под ред. М. В. Юзефовича и Н. Д. Иванишева. — К., 1861. — 50 с.
64. *То же на польском языке.*
65. *Иванишев Н. Д. О древних сельских общинах в Юго-Западной России.* — К., 1863. — 76 с.
66. *Борисов И. О начале христианства в Польше.* — К., 1886. — 78 с.
67. *То же на польском языке.*
68. *Левицкий О. И. Пятидесятилетие Киевской комиссии для разбора древних актов (1843 — 1893). Историческая записка о ее деятельности.* — К., 1893. — 140 с.
69. *Торжественное публичное собрание Киевской комиссии для разбора древних актов в день пятидесятилетнего ее юбилея.* — К., 1893. — 36 с.

ІМЕННИЙ ПОКАЖЧИК

- Анатолій 143, 174
Антоній 135
Антонович В. Б. 6, 7, 19, 20, 21, 22, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 97, 109, 120, 122, 128, 129, 151, 152, 153, 158, 166, 173, 175, 179, 180, 181, 182
Арсеній 143, 173
Арсеньєв С. А. 177
Афанасьєв О. М. 62, 68, 72
- Багалій Д. І. 22, 23, 24, 113, 123
Бандтке Г. С. 48
Бантиш-Каменський Д. М. 5, 20
Безак О. П. 83, 86
Берлінський М. Ф. 34, 143, 174
Бестужев-Рюмін К. М. 155
Бичков А. Ф. 174
Бібіков Д. Г. 16, 35, 37, 38, 39, 40, 42, 44, 45, 48, 49, 51, 52, 54, 63, 71, 134, 135, 138, 140, 148, 149, 151
Бірюкович 50, 177
Бодянський О. М. 20, 29, 34, 72, 123
Болховітінєв Є. О. 59
Борисов І. О. див. Іннокентій
Брачев В. С. 31, 32, 122, 125
Броель-Платер В. І., де 175
Брокгауз Ф. А. 123
Брошкевич 48
Бутич І. А. 122
- Василенко М. П. 9, 19, 114, 122, 164, 176
Ватуля Б. С. 24, 25, 27, 100, 124, 129
Величко С. В. 10, 14, 22, 28, 49, 63, 68, 69, 70, 71, 72, 159
Вельямінов-Зернов В. В. 87, 173, 174
Верещинський Й. 157
Вернадський В. І. 111, 163, 164
Виговський І. О. 49
Вишенський І. 102
- Владимирський-Буданов М. Ф. 6, 21, 88, 89, 95, 109, 129, 154, 166, 173, 181, 182
Воронін А. Ф. 175
- Гаммер-Пургшталъ І., фон 174
Гедимін 90
Гізель І. 102
Гільтебрандт П. А. 96, 129
Гісцова А. З. 28, 124
Гогоцький С. С. 44, 70, 175, 176
Голіцин В. 70
Голіцин М. М. 176
Голубєв С. Т. 6, 89, 102, 103, 107, 117, 129, 156, 159, 161, 162, 163, 171, 172, 176, 177, 180
Грабянка Г. І. 10, 22, 27, 69, 70, 71, 127
Грембіцький Д. 177
Грушевський М. С. 6, 7, 94, 105, 109, 122, 127, 129, 181
Гудзій М. К. 113
Гулак М. І. 6, 68
Гуржій І. 124
- Давидов С. І. 39, 143, 174
Дашкевич М. П. 176
Дашкевич Я. Р. 27
Деянов І. Д. 174
Дзіра Я. І. 27
Добролюбов М. О. 84
Довнар-Запольський М. В. 6, 103, 109, 111, 117, 156, 157, 158, 161, 162, 163, 171, 172, 176, 182
Домбровський В. Ф. 6, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 51, 58, 65, 125, 135, 138, 141, 142, 145, 175
Дорошенко П. 149
Драгоманов М. П. 82, 128
Драгомиров М. І. 174
Дрентельн О. Р. 94, 95, 152, 153

- Еверс Г. 33
 Эпштейн Д. М. 125
 Эртель Д. А. 162
- Ерлич Й. 29, 117, 159, 162
 Ефрон И. А. 123
- Журба О. І. 122, 125
- Завитневич В. З. 161, 162, 163, 176
 Замисловський Є. Є. 99
 Замлинський В. О. 125
 Захвалінський Л. 112
 Значко-Яворський М. 26
 Зубрицький Д. І. 48, 58, 61, 72, 73, 148, 177
- Іваненко А. М. 125
 Іванець Г. А. 170
 Іванишев М. Д. 6, 7, 9, 10, 14, 15, 16, 22, 30, 31, 32, 38, 43, 44, 46, 48, 50, 51, 52, 54, 55, 56, 61, 62, 64, 65, 66, 67, 68, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 83, 84, 85, 87, 88, 89, 90, 93, 96, 97, 101, 104, 108, 123, 124, 126, 128, 141, 142, 144, 146, 150, 151, 153, 156, 166, 173, 179, 180, 182, 183
- Іванов С. С. 178
 Ігнат'єв О. П. 174
 Іконников В. С. 6, 9, 17, 87, 88, 97, 111, 112, 115, 116, 118, 122, 125, 161, 163, 164, 170, 173, 176
- Илизаров Б. С. 126
 Іннокентій (Борисов І. О.) 10, 173, 183
 Іоанікий 174
- Кавелін К. Д. 60, 61, 72
 Каманін І. М. 6, 7, 18, 89, 105, 106, 109, 111, 117, 118, 130, 156, 158, 159, 161, 162, 163, 176, 177, 180, 181, 182
- Карпов Г. Ф. 97
 Келлер Е. 177
 Кибальчич Т. В. 176
 Кирил 55, 136
 Кисіль А. 139
 Китицин П. О. 178
 Клян О. І. 128
 Кіку І. О. 27, 124
 Кітченко Ф. А. 48
 Клименко П. В. 20, 21, 113
 Князьков Ю. П. 27, 124
- Коваленко Л. А. 125
 Ковальський М. П. 26, 91, 93, 122, 124, 125, 128, 129
 Козачевський І. 139
 Козловський К. Є. 89, 173, 175, 181
 Козловський С. Л. 177
 Колинський І. 138
 Комаренко Н. В. 114, 125, 130
 Корат В. О. 9, 21, 105, 111, 113, 118, 122, 123, 130, 159, 178, 182
 Корнева І. І. 125
 Коробкін З. 176
 Косинський К. 91
 Косич А. І. 176
 Косович С. 139
 Костомаров М. І. 6, 34, 43, 68, 85, 177, 182
 Колялович М. Й. 79, 96, 99, 123, 128, 129, 151, 154
 Крипоніс М. 55
 Крижанівський 177
 Криловський А. С. 102, 112, 114, 176, 178, 180
 Кримський А. Ю. 113
 Куліш П. О. 6, 39, 40, 73, 138, 159, 176
 Курбський А. М. 10, 15, 56, 65, 66, 67, 68, 72, 77, 127, 137, 139
- Лазаревський О. М. 176
 Лазаревська К. О. 23, 123
 Лебединцев П. Г. 175, 182
 Лебединцев Ф. Г. 12, 122, 173, 177, 179
 Левицький О. І. 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 15, 16, 17, 18, 19, 22, 25, 27, 28, 29, 30, 38, 42, 44, 86, 88, 89, 93, 100, 104, 106, 109, 116, 117, 118, 120, 122, 123, 124, 126, 128, 129, 154, 156, 159, 161, 162, 163, 170, 171, 173, 181, 182, 183
- Лобода Ф. див. Лебединцев Ф. Г.
 Лукашевич П. О. 177
 Любомирський Г. 143, 174
- Мазепа І. С. 70
 Максимович М. О. 6, 9, 14, 30, 31, 32, 33, 36, 38, 40, 43, 51, 54, 55, 58, 69, 70, 71, 73, 76, 90, 91, 122, 123, 124, 127, 128, 141, 142, 145, 148, 150, 175
 Малишевський І. І. 176
 Маркевич М. А. 20
 Марков П. Г. 30, 124

- Маслов С. І. 113
 Мацкевич Д. 70
 Маяковський І. А. 24, 124
 Метлинський А. А. 175
 Мехмет 149
 Микола І 37
 Милович В. 177
 Мицик Ю. А. 27, 124
 Міяковський В. В. 9, 23, 122, 123,
 126, 170
 Могила П. 102
 Модзалевський В. А. 113
 Молчановський Н. В. 21, 180
 Москвич Л. Г. 28, 29, 30, 124
- Нааливайко С. 91
 Незабитовський В. А. 177
 Никон 49
 Новицький І. П. 89, 96, 103, 152,
 176, 181, 182
- Оболенський М. А. 44, 49, 73, 148,
 149, 174
 Огієнко І. І. 113, 162
 Олександр Казимирович 137
 Олексій Михайлович 49, 59, 150
 Олізар 47
 Остринин Я. 91
- Павелко В. У. 30, 124
 Павлов П. В. 6, 175
 Палій С. 70
 Панашенко В. В. 125
 Парова Л. М. 122
 Пераштейн А. 43, 46, 73, 178
 Перовський А. О. 37, 134, 135
 Петров М. І. 176
 Петровський Н. М. 23, 123
 Пещак М. М. 125
 Пивницький М. 143, 174
 Писарев М. Е. 38, 49, 68, 142, 143,
 173, 174
 Підкова І. 91
 Погодін М. П. 49, 68, 72
 Полевой М. О. 33
 Потій І. 138, 140
 Потоцький Й. 139
 Пронський 54
 Проценко А. А. 27
 Прушинський 44, 45, 177
 Пясецький Ф. 173
- Райек А. 43, 175
 Ржевуський Г. 174
- Рігельман М. А. 43, 49, 68, 69, 149,
 150, 175, 177, 182
 Романович-Славатинський О. В. 9,
 14, 15, 16, 17, 24, 27, 50, 122, 123,
 124
 Романовський В. О. 18, 19, 24, 27,
 113, 123, 170
 Ростовцев І. Я. 177
 Ростовцев Я. І. 174
 Румянцев М. П. 34
 Руминцев П. О. 48
 Русанівський В. М. 125
- Савченко С. В. 113
 Самчевський І. О. 43, 69, 173, 177,
 182
 Сангушко 54
 Сарбей В. Г. 128
 Сафонович Ф. 102, 107, 117, 156,
 159, 160
 Свдригайло Ольгердович 139
 Свідзинський К. К. 43, 59, 61, 64,
 143, 151, 174
 Селецький П. Д. 177
 Селін О. І. 43, 49, 50, 175
 Сенчило-Стефановський О. Ф. 177
 Сергеев А. 23, 123
 Сергієнко Г. Я. 25, 30, 80, 124, 125,
 128
 Свицький В. В. 40, 43, 45, 46, 64,
 136, 177, 178
 Сягізмунд І 46
 Сягізмунд ІІ 137, 139
 Сягізмунд ІІІ 137, 138, 139, 140, 148
 Сильвестр 139
 Сякун О. Ф. 30, 124
 Сябовський А. 139
 Сяріпцін В. В. 175
 Сяпушкін І. І. 175
 Сяотрицький Г. 102
 Сяотрицький М. 102, 112
 Соколов І. І. 170, 171
 Соколов С. 107
 Сяонцев Ф. Г. 174
 Сяоловійов С. М. 106
 Сонні 158
 Сяохань П. С. 125
 Сяавровський О. І. 44, 175
 Сяефан Баторій 137, 139
 Сяефанік В. С. 11
 Сяороженко А. В. 157, 176
 Сяороженко М. В. 89, 114, 156, 176,
 177, 180
 Сярельський В. І. 125
 Сяроев П. М. 45

- Суденко М. Й. 32, 38, 44, 69, 70, 73, 173, 174
Сулима С. 175
Сушицька П. О. 170
- Тальман Е. М. 125
Тарновський В. В. 126
Терлецький К. 138, 158
Терновський С. О. 89, 97, 176, 179, 182
Терновський Ф. О. 89
Ткаченко М. М. 9, 19, 20, 89, 122, 123, 128
Тодійчук О. В. 125
Толстой Д. А. 98
Траскін О. С. 174
Трепов Ф. Ф. 164
Трубецький 175
Тутковський П. А. 113
- Уварова П. С. 174
Улащик Н. Н. 122
Ульяновський В. І. 32, 125
Фаворов Н. А. 175
Фаустова Н. М. 28
Федір Олексійович 59
Федорович Т. 91
Філарет, митрополит Київський 53, 143, 173
Філарет, митрополит Московський 174
Фундуклей І. І. 143, 174
- Хартанович М. Ф. 31, 122, 125
Хмельницький Б. М. 7, 47, 49, 55, 148, 149, 150, 156, 157, 158, 159
- Хребтович М. 139
- Циконський 47
- Чаплинський А. М. 177
Чернишевський М. Г. 84
Чертков І. І. 94, 153
Четвертинський Г. С. 138, 158
Чехович В. П. 43, 58, 61, 150, 175
Чоколов І. І. 160, 161
- Швидько Г. К. 26, 91, 124, 128
Шевченко Т. Г. 6, 9, 30, 38, 50, 125, 126, 177
Шодуар С. І., де 38, 43, 48, 51, 52, 55, 87, 140, 141, 144, 148, 173, 175
Шульгін В. Я. 176
Шуйська М. 107
- Щебальський П. К. 87, 95, 152, 153, 173
Щербаков М. Г. 175
Щербина В. І. 114, 118, 176, 178, 181
- Юзефович М. В. 13, 39, 44, 70, 72, 82, 83, 85, 87, 92, 94, 95, 98, 99, 129, 145, 151, 152, 153, 154, 155, 173, 174, 183
- Яблоновський 48
Яковлев С. О. 110, 114, 125, 130
Ярослав Мудрий 56
Ясинський М. М. 88, 116, 157, 161, 162, 163, 172, 173, 176

ЗМІСТ

Передмова

5

РОЗДІЛ 1

ОГЛЯД ДЖЕРЕЛ ТА ІСТОРИОГРАФІЇ ДІЯЛЬНОСТІ
КИЇВСЬКОЇ АРХЕОГРАФІЧНОЇ КОМІСІЇ

8

РОЗДІЛ 2

ФОРМУВАННЯ ТИМЧАСОВОЇ КОМІСІЇ
ДЛЯ РОЗГЛЯДУ ДАВНІХ АКТІВ ТА ЇЇ НАУКОВА ПРАЦЯ 1843 — 1859 рр.

33

РОЗДІЛ 3

ДІЯЛЬНІСТЬ КИЇВСЬКОЇ АРХЕОГРАФІЧНОЇ КОМІСІЇ
1859 — 1916 рр.

75

РОЗДІЛ 4

КИЇВСЬКА АРХЕОГРАФІЧНА КОМІСІЯ 1917 — 1921 рр.
ТА ЇЇ РОЛЬ У СТВОРЕННІ АРХЕОГРАФІЧНОЇ КОМІСІЇ

ВУАН

110

ВИСНОВКИ

119

ПРИМІТКИ

122

ДОДАТКИ

I. Документи до історії Київської археографічної комісії

132

II. Персональний склад Київської археографічної комісії

173

III. Видання Київської археографічної комісії

178

ІМЕННИЙ ПОКАЖЧИК

182

Наукове видання

ЖУРБА О л е г І в а н о в и ч

**КИЇВСЬКА
АРХЕОГРАФІЧНА
КОМІСІЯ**

Нарис історії і діяльності

Оформлення художника *О. Л. Омелянюка*
Художній редактор *Р. І. Калиш*
Технічний редактор *Г. С. Березяк*
Оператори *М. А. Кравченко, Л. М. Дзендзеловська*
Комп'ютерна верстка *В. О. Краснової, Л. М. Каткової*
Коректор *Т. В. Пантелеймонова*

Здано до складання і підп. до друку 22.03.93.
Формат 84 × 108/32. Папір офс. № 2. Гаря. «Мысль». Офс. друк.
Ум.-друк. арк. 9,97. Ум. фарбо-відб. 9,97. Обл.-вид. арк. 11,29. Зам. 3-751

Оригінал-макет виготовлено у видавництві «Наукова думка»
252601 Київ 4, вул. Терещенківська, 3.
Київська друкарня наукової книги. 252004 Київ 4, вул. Терещенківська, 4

BA 553664⁶

НАУКОВА ДУМКА